

HONFOGLALÓ, NAGY ÍRÓNEMZEDÉK
AZ ERDÉLYI HELIKON ÍRÓI KÖZÖSSÉG MEGALAKULÁSÁNAK
90. ÉVFORDULÓJÁRÓL MEGEMLÉKEZŐ
MISKOLCI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA ELŐADÁSAI

HONFOGLALÓ, NAGY ÍRÓNEMZEDÉK

AZ ERDÉLYI HELIKON ÍRÓI KÖZÖSSÉG MEGALAKULÁSÁNAK
90. ÉVFORDULÓJÁRÓL MEGEMLÉKEZŐ
MISKOLCI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA ELŐADÁSAI

SZERKESZTETTE
KABÁN ANNAMÁRIA
MÓZES HUBA

Bíbor Kiadó, Miskolc, 2016

©Kabán Annamária, Mózes Huba, 2016
©A szerzők, 2016

ISBN 978-615-5536-24-3

Megjelent a Bíbor Kiadó gondozásában
Felelős kiadó Borkuti Eszter

**Kemény Jánosnak az erdélyi Helikon írói közösség találkozóit
vendégül látó marosvécsi várkastélya**

Tartalom

Előszó.....	9
KECSKEMÉTI GÁBOR	
Bevezető.....	11
MÓZES HUBA	
Egy nem szokványos irodalmi társaság: az erdélyi Helikon Kárpát-medencei írók az önazonosság-tudat védelmében	13
POMOGÁTS BÉLA	
Az erdélyi Helikon és az „erdélyi gondolat”	17
SZÜCS GYÖRGY	
Művész szereplők és szerepek Szántó György korai műveiben	25
GRÓH GÁSPÁR	
A Nagy Háború és Tamási Áron novellái.....	33
BOKA LÁSZLÓ	
„A nekifeszült mentő-akarat” Kuncz és az Erdélyi Helikon.....	43
MÁRKUS BÉLA	
„... új melódiát fúj a fátumzenész” Kuncz Aladár: Egy márványdarab.....	51
CS. NAGY IBOLYA	
Bánffy Miklós emlékezetére A „hazatérés” mozzanataiból.....	63
LISZTÓCZKY LÁSZLÓ	
„Mindenekfölött hittel hiszek Erdélyben” Kós Károly és Dsida Jenő barátsága.....	69
KABÁN ANNAMÁRIA	
Őszi csodák Négy Reményik-vers szövegépítése.....	75
SÁJTER LAURA	
Az ellentét jelentésképző ereje Bánffy Miklós <i>A nagyúr</i> című drámájában.....	83

Előszó

Dsida Jenő *Tükör előtt* című önéletrajzi ciklusa *Tarka-barka strófák* című versében állít emléket a két világháború közötti erdélyi magyar irodalmi élet meghatározó írói közösségének, a marosvécsi Helikonnak, ekképpen:

*A rímem inkább rólatok pereg,
akik bozótok, sziklák közt merészen
törtetek ösvényt, első farmerek,
s tanyát ütven ez erdőntúli részen,
dalt kezdtetek. (Én még mint kisgyerek
figyeltem rá, példát követni készen.)
Tábortüzetek most is zengve ég,
honfoglaló, nagy írónemzedék!*

*Reményik, Áprily és Tompa László
s a mindig zsémbes, mindig harapós
mindig teremtő tettekért parázsló
öreg harcos, a kajlabajszu Kós
és Kuncz, akit korán elvitt a gyászló
s a hullócsillag, Sipos Domokos,
Nyírő, Tamási, – még ki fér a listán?
Molter, Tabéry, Berde, Bartalis tán... –*

*s ti mind, mindnyájan tisztelt névsereg,
kiket nem sikerült itt rímbe rónom,
Betűországban bölcs miniszterek
s Kovács Laci a szerkesztői trónon! –
előttetek most büszkén tiszteleg
hegyes szuronyként villogó irónom.
A véletek való baráti lét
avatta széppé életem felét.*

*S Kemény János!... A térképen kereszttel
jelölik majd, hol áll a vécsi vár
s tanítják: itt volt az erdélyi Keszthely
és fényt vetett egy elborult, sivár
világba. (Kérlek, János, ne neheztelj,
ha ideírom, amit egy szikár
vén székely mondott rád a faluvégen:
„Báró ugyan, de abbahagyta régen...”)*

*És számon kívül hagyni ki meri
az ifjúságot, fűrge versenyével?
A sorban első volt Szemlér Feri,
majd Kiss Jenő, aki huszonhat évvel
a pálmát mindnyájunktól elnyeri,
Ormos, Böződi, – s jönnek ismert névvel
a múzsa többi jó kegyencei,
Szabédi, Varró, Wass és Szenczei.*

*Sok jóbarát, szólj! Lesz gyümölcs a gallyon,
mely benned ily dúis virágba szökött?
Csak rajtad áll, e vers szégyent ne valljon
s hogy száz év múlva csillaggal bökött
jegyzetben kell-e magyarázni, vajjon
ki rejlik egy s más említett mögött,
avagy dicső nevet ragyogva nyersz-e, –
... ha addig él-e néhány strófa, persze.*

Az erdélyi Helikon megalakulásának 90. évfordulójáról megemlékező, 2016. május 5-i tudományos konferenciánk, amelyen a miskolciak mellett budapesti, debreceni, egri, kolozsvári és nápolyi előadók szerepeltek, az írói közösség tagjainak a Trianon utáni történelmi helyzetben való helytállását idézte, mintegy bizonyosságul annak, hogy a közösség önazonosság- és összetartozás-tudatot erősítő szellemi öröksége 90 év múltán is eleven.

A konferenciára az MTA Miskolci Területi Bizottsága, a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete, az Észak-magyarországi Irodalmi Kör és a Dsida Akadémia közös szervezésében került sor az MTA Miskolci Területi Bizottsága székházának dísztermében, a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének támogatásával. A rendezvényt Roósz András, az MTA Miskolci Területi Bizottságának elnöke, a konferencia házigazdája és Kecskeméti Gábor, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének, valamint a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének igazgatója köszöntötte és vezette be. A konferenciát kezdeményező Észak-magyarországi Irodalmi Kör elnöke, Mózes Huba (Miskolc) előadását követően Pomogáts Béla (Budapest), Szücs György (Budapest), Gróh Gáspár (Budapest), Boka László (Budapest), Amedeo Di Francesco (Nápoly), Sipos Gábor (Kolozsvár), Márkus Béla (Debrecen), Cs. Nagy Ibolya (Debrecen), Lisztóczy László (Eger), Kabán Annamária (Miskolc) és Sajter Laura (Budapest) lépett az előadói emelvényre. A Dsida Akadémia a konferencia keretében nyújtotta át 2016. évi díszoklevelét.

Kiadványunk, az elhangzás sorrendjében, azokat a konferencia-előadásokat tartalmazza, amelyeknek szövegét a nyomdai munkák megkezdése előtt írott változatban is kézhez kaptuk.

A szerkesztők

Bevezető

Az északkelet-magyarországi régióban már egy évtizede folyik az a következetes hagyományápoló és értelmező munka, amely a 20. század első felének erdélyi irodalmát, kultúráját és annak intézményrendszerét nemcsak tanulmányozza, hanem jelentőségüket és sajátosságukat igyekszik a nagyközönség számára is bemutatni. 2008. december 9-én a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete és ugyanazon egyetem Bartók Béla Zeneművészeti Intézete rendezett műsoros estet az *Erdélyi Helikon* indulásának 80., Babits Mihály és Kós Károly születésének 125., Dsida Jenő halálának 70. és Illyés Gyula halálának 25. évfordulója alkalmából az egyetem díszaulájában. 2014. június 3-án az MTA Miskolci Területi Bizottsága, a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete, az Északmagyarországi Irodalmi Kör és a Dsida Akadémia szervezett konferenciát a miskolci akadémiai székházban *A 90 éve alapított Erdélyi Szépmíves Céh* címmel. 2016. május 5-én ugyanezek az intézmények fogtak össze, hogy emlékkonferenciával tisztelegjenek ugyanott az erdélyi Helikon munkaközösség megalakulásának 90. évfordulója előtt. A jelen kötet e legutóbbi tanácskozás tanulmányait adja közre.

A tanácskozás helyszínétől csupán néhány száz méterre áll az a Kós Károly által 1928-ban tervezett lakóház, amely ma a Magyar Építőművészek Szövetsége Északmagyarországi Csoportjának és a Miskolci Városszépítő Egyesületnek az otthona. Az épület pusztá léte, története és a mai miskolci kulturális életben betöltött szerepe egyaránt jelzik, hogy a régió érdeklődése az erdélyi szellemi történések iránt nem új keletű, sőt nem is utóidejű. A rendszeres hagyományápolásra és az igényes tudományos rendszerezésre való törekvés azonban mégis csak olyan elkötelezett és céltudatos szándékoknak köszönhetően lehet jelen a miskolci közélet levegőjében, amilyenre a személyükben is Kolozsvárról indult Mózes Huba és felesége, Kabán Annamária szolgáltatók példát, akik a fent nevezett intézményeket, továbbá kolozsvári, debreceni, budapesti és másüvé való barátaikat ismétlődően mozgósítani tudják egy-egy aktuális téma köré szervezett tanácskozásra.

A konferenciáknak két visszatérő, alapvető témájuk van. E kérdések egyike eredetileg elsősorban az erdélyi és a romániai, kisebbségbe szakadt magyar értelmiséget foglalkoztatta, bár a reá adott válasz a mai irodalomtudósok leírásait, rendszerező és értékelő állásfoglalásait is meghatározza. Arról a kérdésről van szó, amelynek mentén a Helikon csoportosulás címet választott a maga folyóiratának. Áprily Lajos szerkesztői bevezetőjéből tudható, milyen mély dilemma tárgya volt, hogy kiugrassák-e a címbe a lokalizáló jelzőt, vagy csupán a kör nevét ismételjék meg a folyóirat címeként, az irodalmi minőség önelvű szempontjára szavazva. Az *Erdélyi Helikon* folyóirat (1928–1944) végül az öntudatot és a rendeltetést – vagyis a társadalmi hivatást – megadó előbbi lehe-

tőség mellett döntött, a regionalitás képviselője azonban sohasem jelentette a minőségi alapelv érvényesítésének nemhogy feladását, még háttérbe szorulását sem. Az itt közölt előadások hasonló módon értékelik a folyóirat évfolyamait.

A másik kérdés a mai múltértelmezések világában nyeri eredetét, s már nem szoros történeti kontextusba, hanem komparatív megítélések kérdezőhorizontjába helyezi a két világháború közötti erdélyi irodalmat és folyóirat-kultúrát. Amikor a modernizáció és az irodalmi modernség korszakkérdéseit mérlegelik, gyakran a *Nyugat* alkotótáborában látják a megítélés kizárólagos alapjául választható modernizációs modellt, az egyedüli orientációs támpontot. A budapesti és a kolozsvári műhely kapcsolata nem volt konfliktusmentes, akárcsak az azok körül csoportosuló alkotók személyes viszonyai sem. Amikor a *Nyugatban* először leírták Kós Károly nevét (a *Magyar Iparművészetben* közreadott *Régi Kalotaszeg* című füzetének 1911-es recenziójában), az eredeti kiadvány névhasználatát tökéletesen figyelmen kívül hagyva, következetesen a Kosch Károly névalakkal illették. Történetileg tulajdonképpen helytálló e szász családnév említése, ugyanakkor a cikknek az a beállítása, amely Kósban a fajmagyarnak kikiáltott neofitát kívánja leleplezni, homlokegyenest szembeemegy az önmeghatározásnak, az identifikációnak, a személyes azonosulás megválaszthatóságának épp azzal az eszményével, amelyet a *Nyugat* alkotóinak jelentős része emancipációs lehetőséget hordozó, erős ideológiai tétellel érvényesített önnön pozíciójának meghatározására. (Maga a recenzió szerzője, Bálint Aladár 1906-ig a Blum családnévet használta.) A nem egyenlő mércével való egykorú mérlegelés maradandó hatással örökítette tovább magát a 20. század második felében is, az irodalmi és intézményi teljesítmények elfogulatlan minőségi megítélése és összemérése többnyire elmaradt. Ha ezt rendszeresen véghez vesszük, alighanem azt tapasztaljuk majd, hogy a magyar irodalom semmiképpen sem egycentrumú a 20. század első felében, hanem a szellemi horizont legkülönbözőbb pontjain vannak olyan rangos műhelyei, amelyek eszmei összetételének, artikulációs potenciáljának felelősségteljes felmérése egyaránt elengedhetetlen, az *Erdélyi Helikon* pedig az egyik legjelentősebb alternatív modernizációs modellt mutatja meg ezek közül. Kötetünk tanulmányai máris sokat tesznek ennek a belátásnak az érvényesítéséért.

Egy nem szokványos irodalmi társaság: az erdélyi Helikon Kárpát-medencei írók az önazonosság-tudat védelmében

Kilenc évtizeddel ezelőtt, 1926-ban alapította Kemény János az erdélyi Helikon szabad írói közösséget.

A Helikon – fogalmazta meg egy kései interjúban Kós Károly – „nem volt [...] szokványos irodalmi társaság [...] Nem voltak alapszabályai, nem volt vezetősége [...], vagyona, állandó helyiségei”. Voltaképpen tagsága sem volt – tehetjük hozzá –, mégis eredményesen működött.

A görög mitológiában a múzsák székhelyül szolgáló hegység neve a történelem időterében, 1817–1819-ben, Keszthelyen a Festetics György alapította Georgikon ünnepségeit jelölte. A keszthelyi Helikon példája lebegett az erdélyi írók szeme előtt az 1920-as évek derekán, amikor létük és önazonosság-tudatuk védelme érdekében létrehozták a maguk helikoni társaságát.

A korabeli sajtó híradásai a későbbi emlékezések adatait támasztják alá.

A társaság létrehozásának gondolatát 1923-ban, egy gernyeszegi ünnepségen Berde Mária vetette fel. Az Erdélyi Barázda című lap 1923. szeptember 13-i számában a következőket olvashatjuk az ünnepségről:

„Este 6 órakor a Teleki-kastély nagytermében az irodalmi délután [...] műsora következett, melynek első pontját Molter Károly szellemes és tanulságos [...] előadása képezte.

Utána [...] Kemény János olvasott fel [...] költeményeiből [...]”

Majd – fűzi hozzá a nem túlságosan fordulatos fogalmazású cikk – „Berde Mária [...] két verset olvasott föl”.

A gernyeszegi ünnepség szereplői közül többen – köztük Berde Mária és Kemény János – jelen voltak a Jókai-centenárium alkalmával Szászrégenben tartott megemlékezésen is. A Székelyföld című lap 1925. március 17-i száma a következőket írja az eseményről. Szemelvényesen idézem:

„A »Szászrégeni Magyar Polgári Dalkör« [...] a városi szálloda nagytermében marosvásárhelyi írók közreműködésével nagy sikerű Jókai-ünnepélyt rendezett [...]

[...] Általános feltűnést keltett, hogy a második számú páholyban 9 óra előtt [...] pár perccel feltűnt Goga [...] és Groza [...] volt miniszterek profilja [...]

Az ünnepélyt a »Szászrégeni Magyar Polgári Dalkör« férfikarának éneke nyitotta meg [...] Az ünnepi beszéd után R. Berde Mária olvasott fel három verset legújabb terméséből [...]

Szünet közben [...] Goga [...] R. Berde Máriát és D. Máthé Mariskát páholyában kereste fel [...]

A beszélgetés végén a miniszter [...] elbúcsúzott az írónőktől, és a [...] szünet után a műsor második része ugyanolyan siker jegyében folyt le, mint az első rész.

D. Máthé Mariska [...] verseket adott [...] elő. Ezután [...] Kemény János lépett az emelvényre. Versei éppoly szimpátiát váltottak ki, mint rokonszenves megjelenése [...]”

Arról, hogy Kemény János 1923-ban a geryneszegi Teleki-kastélyban valóban fül-tanúja volt Berde Mária irodalmi tömörülés alapítását szorgalmazó javaslatának, valamint arról, hogy 1925-ben Szászrégenben talán éppen a költő és politikus Gogának az erdélyi irodalommal kapcsolatos csipkelődő megjegyzései készítették Kemény Jánost Berde javaslatának megfontolására és a feladat vállalására – nos, minderről végül más források tájékoztatnak.

Tény, hogy a megfontolástól a megvalósításig nem sok időre volt szükség.

Kemény János szándékáról elsőként Hunyady Sándornak az Ellenzék című lap 1926. február 14-i számában megjelent riportja tájékoztatja a nyilvánosságot:

„Egy nagy, négyszögű teremben állunk, amelyben még nincs bútor, csak a falak és a faburkolatos mennyezet van rendbe hozva, meg a sárga cserépből rakott, kerek erdélyi kályha ragyog új fényben” – írja Hunyady Sándor.

„– Szép nagy szoba, mi? – mondja Kemény János. – Világos, levegős. Ezt úgy szeretném berendezni, hogy kényelmesen lehessen benne tanácskozásokat, felolvasásokat tartani. Hogy ha lehet, itt legyen az erdélyi Helikon [...] Itt nálam van hely elég. És én meg a feleségem is szívesen látnánk, ha minden esztendőben egyszer összegyűlnének Vécsen a legjobb, legkomolyabb, legértékesebb erdélyi művészek [...] Ünnepp lenne nekem az az egy-két-három hét, amíg Erdély művészeit vendégül tisztelhetem [...]”

A következő hetekben, hónapokban több író-társ, köztük Kuncz Aladár közreműködésével pontosabb körvonalat ölt az elképzelés, s 1926. június 17-én Kemény János papírra veti a helikoni közösség alapító okiratának számító meghívólevelet. A névre szólóan szétküldött levél szövegét egészében idézem:

Kedves Barátom,

minthogy szándékomban van nyaranként egy bensőséges írói csoportosulást szervezni Marosvécsen, nagyon szívesen látnálak július 15-től fogva egy három napig tartó irodalmi megbeszélésre. Ennek a vécsi első találkozásnak az volna a célja, hogy irodalmi terveinket, szándékainkat megbeszéljük, és együttes, alapos tanácskozásban mintegy helyzetképet vegyünk fel az erdélyi irodalom mai állapotáról és jövő lehetőségeiről. Tanácskozásainkon kívül tartanánk egy irodalmi ünnepet is, amelyen nagyon kérnélek, hogy még meg nem jelent verssel vagy novellával részt venni szíveskedjél. Remélem, hogy ennek az első találkozásnak üdvös hatása lesz úgy a közöttünk lévő baráti viszony megerősödésére, mint irodalmi életünk fejlődésére. A magam részéről mindent meg fogok tenni, hogy vendégeim, akikben én mai irodalmi életünk reprezentánsait látom, jól érezzék magukat. Nagyon kérek, kedves barátom, hogy levelem vétele után azonnal értesíts, módodban lesz-e meghívásomnak eleget tenni.

Mindenesetre nagyon örülnék, ha házamat jelenléteddel megtisztelnéd.

Köszönt és elvár igaz barátsággal:

Kemény János

A meghívó címzettjei első ízben 1926. július 15–17-e között, majd 1942-ig további 14 alkalommal gyűlnek össze marosvécsi tanácskozásra. A találkozókön átlag 20 író vett részt: mind a 15 találkozón Kemény János és Bánffy Miklós, 14 találkozón Kádár Imre, Kós Károly, Kovács László és Molter Károly, 13 találkozón Tamási Áron. A találkozónak több mint a felén jelen volt még Kacsó Sándor, Ligeti Ernő, Makkai Sándor, Dsida Jenő, Lakatos Imre, Szántó György, Szemplér Ferenc és Tabéry Géza. Azoknak a száma, akik legalább egy találkozón részt vettek, kereken 50. Őket tekinthetjük a Helikon tényleges tagjainak. A résztvevők közül a legidősebb az 1866-ban született Kovács Dezső, a legfiatalabb az 1913-ban született Jékely Zoltán. A tényleges Helikon-tagok közül legkorábban – 1931-ben – Kuncz Aladár hunyt el, legtovább – 1998-ig – Wass Albert élt. 2016-ban külön is megemlékezhetünk a 150 éve született Kovács Dezsőről, a 125 éve született Ligeti Ernőről, Olosz Lajosról és Szentimrei Jenőről, a 75 éve elhunyt Reményik Sándorról, valamint az 50 éve elhunyt Tamási Áronról.

A helikoni közösség az 1924-ben alapított Erdélyi Szépművészeti Céh könyvkiadó és az 1928 májusában indított Erdélyi Helikon szépirodalmi folyóirat közreműködésével ért el figyelemre méltó eredményeket. Ezt jelzi, például, a Céhnél leggyakrabban közölt szerző, Tamási Áron könyveinek a sora, az 1928-as *Szűzmáriás királyfi* című regénytől az 1932–1934-es Ábel-trilógián át az 1942-es *Téli verőfény* című elbeszéléskötetig. Egyértelműen eredmény- és színvonaljelző 1931-ből Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című regénye, '34-ből Szerb Antal pályadíjnyertes *Magyar irodalomtörténete*, '36-ból Karácsony Benő *Napos oldal* című regénye, '38-ból Dsida Jenő *Angyalok citeráján* című posztumusz vers- és műfordítás-gyűjteménye, 1934–1940-ből Bánffy Miklós *Erdélyi történet* című regénytrilógiája.

A helikoni szerzők, akik a magyar nyelvterület egészének olvasóihoz kívántak szólni, nem elhanyagolható erőfeszítéseket tettek a Délvidékkel és a Felvidékkel ápoltságuk kapcsolataik elmélyítéséért.

Az I. marosvécsi találkozó V. számú határozatának a tanúsága szerint a helikoni közösség kezdettől fogva felkarolta a színjátszásnak az ügyét is. Kiemelkedő e tekintetben Kemény Jánosnak a szerepe, aki 1933 és 1941 között elnök-vezérigazgatóként irányította a kolozsvári színjátszást megújító és a színelőadások egy részét Erdély más városaiba is eljuttató Thália Rt. munkáját.

A Helikon tagsága az erdélyi képzőművészek szakmai szervezetének a megalakulását is támogatta. A művészettörténet-írás a tömörülés alapító okiratának az Erdélyi Helikon 1929. augusztus–szeptemberi kettős számában megjelent tájékoztatást tekintve. Idézem: „*Kultúránk egységének felismeréséből fakad a Helikonnak az az elhatározása, hogy festőművészeink segítségére siet, s kérésükre támogatja őket az írók céhéhez hasonló képzőművészeti céh előkészítésében.*” A megalakuló szakmai szervezet, a Barabás Miklós Céh első elnökéül az Erdélyi Szépművészeti Céh könyvkiadó vezetőjét, az író, grafikus és építész Kós Károlyt választotta.

Mindent összevetve az erdélyi írók és művészek kitűzött céljainak eléréséért a legtöbb áldozatot, az anyagiakat is beleértve, az erdélyi Helikon írói közösség marosvécsi

találkozóinak házigazdája, Kemény János hozta. Az ő 1971-ben bekövetkezett halála alkalmával a közösség legfiatalabb tagja, Jékely Zoltán méltán idézte mecénási szerepét *Kemény János sírjára* című epitáfiumában:

*Míg volt miből, mindenkinek adott:
az élete áldás volt, agapé.
Vándor, ne kérdezd, vissza mit kapott:
bátrabban állhat így az Úr elé,
hogy mindene már rég mindenkié.*

Aligha kétséges, hogy a Helikon Kemény János felkarolta, két világháború közötti értékteremtő munkája nélkül az önazonosság-tudat védelme a későbbiekben, 1944/1945, sőt 1989/1990 után is nehezebb lett volna.

Nehezebb volna ma is.

Irodalom

- A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája. 1924–1944. I–II. köt. Szerk. Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.*
- Az Erdélyi Helikon íróinak anthológiája. 1924–1934. Szerk. Kovács László. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1934. (Az Erdélyi Szépmíves Céh 10 éves jubileumára kiadott díszkiadás.)*
- Az Erdélyi Helikon költői. 1928–1944. Szerk. Szemlér Ferenc. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.*
- Az Erdélyi Szépmíves Céh és a Helikon indulásának dokumentumaiból. 1924–1928. Szerk. Mózes Huba. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1992.*
- H. /Hunyady Sándor/, Az első marosvécsi Helikon. (Új lendületet kapott Erdély magyar irodalma. – A vécsi várkert tölgyfái alatt felvonulnak az erdélyi magyarság művészeti életének problémái. – A vécsi szép napok krónikája.) *Ellenzék*, XLVII. (1926), 160. (júl. 20), 3.
- Kádár Imre – Kós Károly – Ligeti Ernő – Nyirő József – Paál Árpád – Zágoni István, Erdélyi Szépmíves Céh. *Keleti Újság*, VII. (1924), 71. (márc. 29), 7.
- Kemény János, Helikon. In: *Erdélyi Helikon anthológiája. 1927. I. köt. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1927. 7–8.*
- Kötő József, Kemény János báró. In: *Közhasznú esmeretek tára. Színjátzó személyek Erdélyben. 1919–1940. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009. 120–121.*
- Kötő József, Kolozsvár játszóhelyei. In: *Uő, i. m. 127–129.*
- Murádin Jenő, *A Barabás Miklós Céh*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.
- Világfigyelő tető. Mozzanatok az Erdélyi Helikon történetéből. 1928–1944. Szerk. Mózes Huba. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2008.*

Az erdélyi Helikon és az „erdélyi gondolat”

Nemzeti történelmünknek és kultúránknak van egy – tulajdonképpen alig emlegetett – tradíciója, ez egyszerismind a történelmünkben ritkán tapasztalható stratégiai sikerek megalapozója is. A kompromisszumok stratégiájára gondolok, amely általában (bizonyíthatóan) az eredményes politikai döntések megalapozója volt. Ha távolabbra nézünk, Szent István vagy IV. Béla, Mátyás király vagy Bethlen Gábor államvezetési stratégiája szinte mindig ilyen kompromisszumokra épült, és hasonló kompromisszumok voltak eredményesek a kulturális, az irodalmi fejlődésben is: Kazinczy Ferenc mozgalmára, a Vörösmarty Mihály neve által fémjelzett magyar romantikára, a Petőfi Sándor, Arany János, Jókai Mór és Kemény Zsigmond munkássága által igazolt „nemzeti klasszicizmusra” vagy éppen az Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula és mások életművében kibontakozó „klasszikus modernségre” (a Nyugat körül kibontakozó irodalmi irányzatra) gondolok. Valójában hasonló: összefoglaló és egyeztető szellemi stratégiát alapozott meg és képviselt a marosvécsi Helikon írói közössége, illetve az Erdélyi Helikon című folyóirat és az Erdélyi Szépművészek Céh nevű könyvkiadó is.

Irodalmi koalíció

A marosvécsi Helikon mint íróközösség különféle (eredetileg egymással többé-kevésbé szembenálló) irodalmi és világnézeti irányzatok megegyezése révén jött létre; koalíciós jellege tartózkodó és türelmes irodalompolitikát követelt. „Az az erdélyi írói közösség – nyilatkozta 1928-ban Kuncz Aladár a Helikonról a budapesti Literatura című folyóiratban –, amelynek magam is tevékeny tagja vagyok, az irodalmi szabadság elvét testesíti meg. Politikai és világnézeti kérdésekben a legnagyobb türelemmel vagyunk egymás iránt, közös célunk az erdélyi kultúra ápolása: ebben egyek vagyunk valamennyien.” A politikai és világnézeti türelem vetette fel az irodalom önelvűségének gondolatát. A Helikon írói általában elhatárolták magukat a politikailag irányzatot művészettől, s azt hangoztatták, hogy az irodalomnak elsősorban esztétikai és erkölcsi érdekeket szabad képviselnie. Mindennek természetesen volt politikailag értelmezhető jelentősége is: a demokratikus és nemzeti értéket vállaló és képviselő irányzatok összefogására utalt.

Kuncz Aladár, aki az Erdélyi Helikon szerkesztőjeként foglalta össze a helikoni irodalomszemlélet lényegi karaktervonásait, elvetette az irodalomban kifejezésre jutó világnézeti harcokat, a művészet egyesítő ereje mellett tett hitet: „nem szabad mást – szögezte le *Erdély az én hazám* című írásában az Erdélyi Helikon 1929-es évfolyamában –, csak az irodalmi és művészi szempontokat tekintetbe venni, [...] amikor

az elárult, háborútól és forradalmaktól kisajátított szabad irodalmi szellem visszahódításáról van szó, alacsony szempont volna nézni irodalmi megítéléseknél, hogy ki milyen politikát vagy vallást követ, ki milyen világnézet szerint látja megoldhatónak a szociális bajokat”. Az érdekek egyeztetése, a liberális művelődéspolitikai és az önelvű irodalom gondolata a Nyugat-mozgalom erdélyi magyar társává és szövetségesevé tette az Erdélyi Helikont. Kuncz Aladár lényegében ugyanazt az irodalomszemléletet képviselte, mint az „írástudók árulása” ellen hadakozó Babits Mihály.

A Helikon önelvű irodalomeszménye nem jelentett öncélúságot, a transzilván irodalomszemlélet ugyanúgy elutasította az öncélú művészetet, mint a közvetlen politikai pártosságot. Ezzel az irodalom mibenlétéről és feladatairól kialakult hagyományos nyugati felfogást követte. Az irodalom célja, a helikonisták szerint, sohasem lehet pusztán a szórakoztatás vagy a kísérletezés, mint ahogy nem lehet a napi politika érdekeinek szolgálata sem. A Helikon írói a nemzetiségi lét feltételeiből indultak ki, midőn az irodalom értelmét keresték. Makkai Sándor az erdélyi magyarság szellemi egységének és nemzetiségi öntudatának kialakítását várta az irodalomtól. „Az, amiről nálunk szó van – jelentette ki *Közönség és irodalom* című, 1927-ben keletkezett írásában –, az erdélyi magyarság lelki és szellemi életének szervezett, öntudatos, egységes kialakítása, az erdélyi magyarság műveltté tétele, nemzeti és egyetemesen emberi szempontból, az intézményes módok folytonos csökkenése következtében elsősorban és legfőképpen az irodalom eszközeivel történhetik meg.”

Az irodalom mint nemzetnevelés

Az irodalomra, ezek szerint, „nemzetnevelő” feladatok hárultak, és az irodalom ezeket a feladatokat csak erős közösségi felelősségtudattal és magas művészi színvonalon végezhetné el. Makkai organikusan egységesnek tekintette az irodalom morális és esztétikai karakterét. „Az igazi szépirodalom – folytatta előbbi gondolatát – nemcsak szórakoztatás, hanem öncélú ábrázolása s ezzel bár érdektelen, de hatalmas propagátora az igazságnak és a jónak a szép tükrében.” Az irodalom erkölcsi hivatásának tudatában Kosztolányi Dezső művészetszemléletével is vitába szállt. A „homo aestheticus” magatartásával szemben a „homo moralis” magatartását fogadta el; azt az írószerepet, amelyet Babits képviselt. „A lélek emberének – írta *Aisthesis* című, 1933-ban írott kis tanulmányában – éppen az ízlés nevében nincs joga meglépni az élet küzdelme elől, [...] A művészi lelkiismeret megköveteli a művészi igazságot, melynek éppen olyan szigorú áthághatatlan törvényei vannak, mint a gondolkodásnak vagy a cselekvésnek. A művészet ereje a művész lelkiismeretének mélységében, érzékenységében, fogékonyságában és tisztaságában rejlik.”

Az irodalom „nemzetnevelő” és erkölcsi hivatása a Helikon körében dolgozó radikálisoknál határozottabb elkötelezettséggel párosult. Ennek az elkötelezettségnek már szociális tartalma és politikai távlata volt. Ligeti Ernő *Az irodalom társadalmi funkciója* című 1932-es írásában az ítélő bíró közéleti felelősségéhez hasonlította az

író felelősségét, s a művészi, valamint erkölcsi igényességet a közügyekben nyilvánított határozott állásfoglalás kötelességével egészítette ki. Kós Károly Tamási Áron Énekes madár című mesejátékának méltatása során arra hivatkozott, hogy a nemzetiségi irodalomnak az „új sorsú magyar közönséghez” kell szólnia, és ennek a közönségnek az életével kell számot vetnie. Szentimrei Jenő arról beszélt, hogy az erdélyi magyar irodalomnak nem szabad megelégednie a polgári közönség elismerésével, tovább kell lépnie, a nemzetiségi társadalom dolgozó rétegeihez kell utat találnia, „ha Petőfi Sándor meg tudta írni – jelentette ki *Levél Erdélyből* című, az Erdélyi Helikon 1931-es évfolyamában közölt írásában – *A farkasok dalát* és *A kutyák dalát*, ha Ady Endre meg tudta írni a *Proletár fiú versét* és az *Álmodik a nyomort*, minden valamirevaló magyar költő klaviatúráján megszólalhatna egy hang a magyar munkásságért, egy hang legalább a nem-nacionalista pártkeretek között is magyar magyarért, aki kétszeresen kiszolgáltatott Erdélyben: magyarként is, munkásként is”. Tamási Áron, ahogy *Gondolat és árvaság* című 1935-ös írásában olvashatjuk, az irodalom nemzetiiségi elkötelezettsége mellett már megkívánta az egyetemes emberi elkötelezettséget: „Olyan gondolkört kell adnunk, amely ne csak magyar legyen, hanem emberi is. Amely ne csak praktikus legyen, hanem erkölcsös is. Amely ne csak bátor és útmutató legyen, hanem igaz és megbízható is.”

A Helikon irodalomszemléletében a művészet humanista és erkölcsi hivatásának volt kitüntetett szerepe, a marosvécsi közösség radikális szellemben munkálkodó tagjai ezen túl hitet tettek az irodalom szociális és közösségi felelőssége mellett is. A helikoni irodalmpolitika általában megengedte az irodalmi gondolkodás egymástól eltérő változatait, sőt a belső vitákat. Ám abban, hogy a kisebbségi irodalomnak a maga önelvű művészi céljai mellett szolgálnia kell a nemzeti, illetve nemzetiségi érdekeket, következetesen egyetértettek a helikoni irodalomszemlélet alakítói és hívei. Az írói erkölcsnek ez a közösségi dimenziója az erdélyi Helikon egész írotáborának munkásságában érvényesült – hasonlóan a két világháború között kibontakozó magyar irodalom más közösségeihez és táboraihoz.

A liberalizmus határai

Mindemellett a helikoni irodalomszemlélet tartózkodó liberalizmusának is megvoltak a maga határai, jobb és bal felé egyaránt. A kommunista, illetve szociáldemokrata elveket hangsúlyozó irodalom és a nemzeti elfogultságot képviselő konzervatív irodalom tulajdonképpen kívül esett a helikoni liberalizmus különben meglehetősen tágas körén. Az Erdélyi Helikon ugyan időnként teret adott olyan írásoknak is, amelyek nem vágtak egybe a transzilvanista ideológia elveivel. Így Tamási Áron nagy elismeréssel fogadta Szilágyi András *Új pásztor* című regényét, amely az osztálytudatos és -harcos proletáriróadalom lázadó hangját szólaltatta meg. Tamási regényét, a *Címereket* azonban, miként ezt Berde Máriának az Erdélyi Helikon 1931-es évfolyamában olvasható kritikája mutatja, már visszautasította a Szépművés Céh, és a helikoni

kritika is bírálattal fogadta nyíltan megfogalmazott arisztokráciaellenessége miatt. Ez az elhatárolódás természetesen összefüggött azzal, hogy Erdélyben a magyar arisztokráciának, miként azt gróf Bánffy Miklós és báró Kemény János tevékenysége is mutatta, határozottan nemzeti közösségi és kulturális vezető szerepe volt. Hasonló sors érte Kacsó Sándor *Vakvágányon*, Berde Mária *Szentségvívők* és Balázs Ferenc *Rög alatt* című művét. A bírálat és elhatárolódás azonban jobb felé is érvényesült: a Székely Mózes álnéven író Daday Loránd elkeseredett hangú, nemzeti sérelmekről és elfogultságoktól fűtött regényét, a *Zátonyt* Kós Károly az Erdélyi Helikon 1931-es évfolyamában közölt írásában határozott elutasításban részesítette. Kós Károly írásában a következők olvashatók: „Nem vállalhatjuk, mint magyarok, és nem vállaljuk, mint erdélyiek. Mi csak az igazságot vállalhatjuk, mert ez a mi legnagyobb erőnk, és nem vállaljuk ezt az írást, amely az igazság látszatát a rosszul értelmezett művészet szuggesztív erejével akarja valóságképpen elfogadtatni.”

Az Erdélyi Helikon szabadelvű türelemmel hajolt az irodalmi élet fölé, mindenekelőtt azonban óvni próbálta a transzilvanista eszményeket. Ezeknek az eszményeknek a jegyében kívánta védelmezni a kisebbségi erők összefogásának stratégiáját, és akarta elkerülni a nyílt összecsapást az erdélyi magyar nagybirtokos osztály reformokra hajlamos csoportja és a népi érdekeket képviselő radikálisok között. Ugyanakkor őrizni kívánta a nemzetiségi megbékélés kezdeti eredményeit, s nem engedte veszélybe sodorni a magyar-román megértés ügyét.

A Helikon írói érdeklődő szeretettel hajoltak az erdélyi magyar kultúra múltja fölé, a transzilván eszmék köré oda szerették volna rajzolni a művelődésben gazdag hagyományokat. Az alakuló szellemi életben nagy szerepet kaptak az irodalmi évfordulók; így Petőfi, Madách és Jókai születésének centenáris ünnepségei, amelyek természetesen az ünnepelt klasszikusok erdélyi kapcsolatait voltak hivatottak megvilágítani. Hasonló ünnepségek folytak Apáczai Csere János születésének háromszázadik évfordulóján 1925-ben, ekkor született Áprily Lajos népszerű verse: a *Tavasza házsongárdi temetőben*. Az erdélyi irodalmi tudat kialakításának szándéka tartotta ébren olyan írók emlékét, mint Tótfalusi Kis Miklós, Apor Péter, Bethlen Miklós, Cserrei Mihály, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond és Petelei István, akit a transzilvanista elbeszélő irodalom közvetlen elődjének tekintettek, nemcsak regionális törekvései, hanem a társadalmi lét mélyvilágába hatoló művészi módszere következtében is. A helikonisták előzékenyen pártolták azokat az idősebb írókat és irodalmárokat: Jékey Aladárt, Kovács Dezsőt, Benedek Eleket, Gyalui Farkast, akik a századfordulón kísérelték meg, hogy erdélyi szellemben regionális irodalmat teremtsenek. A közvetlen hagyományra azonban nem épülhetett igazán korszerű és színvonalas irodalom. A születő nemzetiségi irodalomnak az anyanyelvi kultúra nagyobb mozgalmaihoz kellett csatlakoznia; a Helikon a Nyugat köréhez s az ebben a körben képviselt irodalmi áramlatokhoz csatlakozott.

A Helikon és a Nyugat

A marosvécsi írók közül többen is kapcsolatba kerültek a Nyugat-mozgalmával még 1918 előtt. Kuncz Aladár a háború előtti Nyugat állandó munkatársa volt, Bartalis János és Endre Károly is ebben a körben lépett fel, s a Nyugat vonzásába került Áprily Lajos, Bárd Oszkár, Kádár Imre, Ligeti Ernő, Molter Károly, Olosz Lajos, sőt Reményik Sándor is, midőn szakított a Végvári-versek heves indulataival, s az „örök értékek” védelme alapján hirdetett költői programot. A Helikon már eleve nem érzett rokonszenvet a magyarországi konzervativizmus iránt; a hivatalos irodalom nemzeti elfogultsága, revansvágyó irredentizmusa és unalmas epigonizmusa egyaránt idegenkedéssel töltötte el. A transzilván ideológia liberalizmusa, türelmessége és európai tájékozódása a „nyugatos” irodalomban találta meg elsőrendű szövetségését.

A Helikon nagyobb törések nélkül vállalhatta és követhette a Nyugat eszményeit, minthogy az ellenforradalmi korszak kihívóan jobboldali közhangulata Erdélyben semmiféle szerepet sem kapott. S az a kulturális fejlődés, amely a Nyugat-mozgalom és általában a modern magyar művelődés kialakulása nyomán országszerte megindult még a század első évtizedében, nagyjából töretlen maradt. Schöpflin Aladár *Erdélyi irodalom* című, a Nyugat 1934-es évfolyamában közölt írásában találó szavakkal jellemezte a romániai magyar szellemi életet: „Ők elkerülték [...] az ellenforradalmat, tehát nem hat rájuk az a groteszk ellenforradalmi ideológia, mely a csonka-magyarországi elméket beködösíti, minden bajt a forradalom nyakába ró, és mindenkit anatómával sújt, aki bármi erőltetve is, kapcsolatba hozható a forradalommal. Ezenfelül ők nehéz helyzetükben nem érhetik be néhány konvencionális formulával, ha a magyarság dolgaiban való tájékozódásról van szó, nekik mélyebbre kell nézniök s jobban meglátniök a dolgok komplikált voltát. S ők sokkal messzebb estek a háború előtti időktől, ezeknek az intézményei rájuk nézve nem érvényesek többé, s jobban megszabadultak az ezekből folyó hagyományos, de aktualitásukat veszített eszmemaradékoktól, és így jobban felismerték annak szükségét, hogy a magyarságnak történelmi helyzetében új eszméket, új célkitűzéseket, új gondolkodási módszereket kell váltani.”

Az új eszmék és az új gondolkodás kezdetben nem is voltak igazán újak: a Helikon a Nyugat klasszikus polgári humanista eszméit követte, természetesen alakítva, módosítva ezeket az eszméket a kisebbségi helyzet követelményei szerint. A Helikon és a Nyugat között szorosak voltak a kapcsolatok. A helikonisták: Bartalis János, Berde Mária, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Molter Károly, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza és Tamási Áron rendszeresen szerepeltek a Nyugat, a „nyugatosok”: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Laczkó Géza, Schöpflin Aladár, Nagy Lajos és Révész Béla az Erdélyi Helikon hasábjain. Ez az együttműködés igen termékenynek és hasznosnak bizonyult: a Nyugat tábora határozottabban tudta kifejezni nemzeti elkötelezettségét, az Erdélyi Helikon tábora pedig erőteljesebben tudta érvényesíteni hűségét az irodalom egyetemes és európai eszmeisége iránt.

A helikoni irodalom, különösen a húszas években, a művészi látás és módszer, valamint a stílus körében is a Nyugat nagy nemzedékének vívmányaihoz ragaszkodott. A modernebb irányzatok, így az avantgarde törekvései alig hatottak rá, csupán az expresszionista szabadversnek volt Szentimrei, Bartalis és Olosz költészetében némi szerepe. Makkai Sándor és Kuncz Aladár ugyanakkor egyformán elutasították az avantgárd kísérleteket. A világháborút követő társadalmi változások és a nemzetiségi lét feltételei ennek ellenére módosították a „nyugatos” orientációt.

Az írástudók függetlensége és szolgálata

A forradalmat és ellenforradalmat átélt Nyugat a húszas években, egészen az antifasiszta szellemi ellenállásban történő szerepvállalásáig, lényegében védekező helyzetben dolgozott, általában szakítva korábbi radikális eszméivel. A kultúra és a szellem fölényét hirdette, az „írástudók” függetlenségét védelmezte, elutasítva azt, hogy az irodalom közvetlenül avatkozzék be a társadalom küzdelmeibe. A kisebbségi lét feltételei között ez a magatartás semmiképpen sem lett volna célravezető. A helikoni irodalom konzervatív reformista vagy liberális ideológusai: Makkai Sándor és Kuncz Aladár természetes módon fogadta el azt, hogy a nemzetiségi irodalmat fokozott felelősség fűzi ahhoz a nyelvi közösséghez, amelyből ered, s erőteljesebben kell vállalnia a maga erkölcsi, közösségi feladatait. A helikoni irodalom transzilvanizmusának ilyen módon kiegyenlítő szerep jutott.

A helikonisták egy másik csoportja: Kós Károly, Szentimrei Jenő, Tompa László, Szántó György már határozottabban képviselte a művészi szolgálat és a közösségi felelősség gondolatát. A helikoni irodalom, akár a művészet morális felelősségét, akár közösségi feladatait tekintette vezérlő elvének, mindenképpen tárgyyszerűbb ábrázolásra, közérthetőbb előadásra törekedett. A háború előtti Nyugat felfokozott személyiségkultusza és szubjektívizmusa idegen volt tőle, azt az eszmei fordulatot követte, amelyet a „nyugatos” irodalom néhány nagy egyénisége: Babits és Móricz, valamint a „második nemzedék” kezdeményezett a veszített háború és a bukott forradalmak után. Erőteljesebben szólaltatta meg a kollektív érzéseket, nézeteket, és erőteljesebben képviselte a művészi realizmus szemléletét. „A Nyugat-generáció nagy egyéniség-problémái helyett – hangoztatta Kovács László, az Erdélyi Helikon szerkesztője, *Az Erdélyi Helikon antológiája* című 1927-es könyvismertetésében – az erdélyi irodalom az egyéniség-problémákat is már hűvös kollektív háttérükkel hozta; a Nyugat-generáció egyéniség-forradalmáraival szemben az erdélyi írók és hőseik józan képviselők csupán.”

Különösképpen érvényes ez a megállapítás a Helikon úgynevezett ifjú székely csoportjának íróira. A székely fiatalok: Tamási Áron, Kacsó Sándor, Jancsó Béla, Balázs Ferenc, Kemény János és Maksay Albert egyértelműen népi elkötelezettséget hirdettek, első eszmélkedésük idején Szabó Dezső romantikus antikapitalista népiességet fogadták el. A fiatal írók korai mozgalmatszervező kísérlete: az 1923-ban megjelent, később *Tizenegyek* címen emlegetett antológia határozott szakítást jelentett

a „nyugatos” irodalommal. Szerzői, különösen a programadó cikkeket író Balázs Ferenc és Jancsó Béla népi tájékozódást képviseltek, a mitologikus „székely lélek” leírására törekedtek, a népi jellegzetességek, művészi kifejezésére szerettek volna vállalkozni. Csak később, már érettebb munkáikban fordultak elhatározó módon a plebejus demokratizmus és a művészi realizmus eszményeihez.

A romantikus indulás után valójában a népi törekvéseket képviselő fiatalok: Tamási Áron, Kacsó Sándor, Balázs Ferenc és a hozzájuk csatlakozó Szemplér Ferenc, Kiss Jenő, Bözödi György, Gagy László és Kováts József, általában a „második helikoni nemzedék” kapcsolta a nemzetiségi irodalmat a korszerű realizmus áramlataihoz. Ennek a generációnak már a hazai „második nemzedék”: József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László és Kodolányi János voltak az igazi társai és szövetségesei.

Összekötő szerep

Az Erdélyi Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh: a marosvécsi szellemi közösség irodalma valójában a huszadik század magyar (magyarországi) irodalmi kultúrájának minden igazán fontos nemzedékéhez és áramlatához utat talált. Ilyen utak kötötték össze a helikonistákat a Nyugat első és második, sőt harmadik nemzedékével (a harmadik nemzedék olyan íróival, mint Jékely Zoltán, aki természetesen a helikoni közösségnek is teljes jogú tagja volt), a népi írómozgalommal (például Németh Lászlóval, Illyés Gyulával, Kodolányi Jánossal) és a baloldali irodalommal (mindenekelőtt József Attilával, aki az Erdélyi Helikonnak is megbecsült szerzője volt). Mindez azt igazolja, hogy a Helikon irodalmi stratégiája azt az összefogó és egyeztető gondolatot képviselte, amelyet a magyarországi irodalmi életben például Babits Mihály és Illyés Gyula, illetve az ő szellemiségük körében működő Nyugat. A helikoni íróközösség átfogó elveket és biztos ideálokat képviselt – ez a képviselés tette lehetővé, hogy a két világháború közötti két évtizedben az Erdélyi Helikon írói mindig az egyetemes és egységes magyar nemzeti kultúra képviselői voltak, és ezzel termékenyítő példát mutattak az 1945-ös újabb történelmi fordulatot követő erdélyi magyar irodalomnak, kultúrának és közgondolkodásnak is.

Művész szereplők és szerepek Szántó György korai műveiben

Szántó György (1893–1961) látszólag a háttérbe szoruló íróink csoportjába tartozik, úgy tűnik, valahol a teljes feledés és az utókor nyilvánossága közötti bizonytalan szellemi tartományban létezik, annak ellenére, hogy a legutóbbi időkig lényegében folyamatosan foglalkoztak életművével vagy annak egy-egy szeletével Erdélyben és Magyarországon egyaránt.¹ Az első világháborúban szerzett sebesülésének következtében a szeme világát lassanként teljesen elvesztő képzőművész kényszerűségből formálódott íróvá, s nehezen birkózott meg az életmódváltással. „Éreztem, hogy a billentyűkben új ecsetet adott kezembe a sors, a monoton kattogású írógép mint ha zongorává vált volna az ujjaim alatt, vonaltémákat, színakkordokat, színomatónusokat zengve a zengő magyar nyelv búbajos varázsával, szavaival, kifejező erejének végtelen skálájával” – idézte fel az elkerülhetetlen fordulatot a *Fekete éveim* című önéletrajzi regényében.² A sors mintha vékonyka képzőművészeti életművét is ki akarta volna törölni a köztudatból: a második világháború végén képei néhány kivétellel megsemmisültek. A reprodukciók alapján a korszak progressziójának élvonalában elhelyezkedő festmények és grafikák, a Kassák Lajos-féle MA egyik utódának számító *Periszkop* folyóirat (Arad, 1925–26) szerkesztése, tipográfiája, avantgárd szemléletmódja, Szántó művészeti írásai, kritikái, illetve a regényeiben sorra megjelenő művész figurák miatt a művészettörténész számára is inspiráló életművének, ezen belül irodalmi munkásságában a képzőművészeti vonatkozásoknak a vizsgálata.³ Vezérfonalul Benedek Marcell szavait idézhetjük: „A művész-regényt, csak azért, mert művész a hőse, nem tekinthetjük a regény valamilyen alfajának. Igen terméketlen szempont lenne ezt az áttekinthetetlenül változatos műfajt a hősök foglalkozása szerint skatulyákba osztani. De nem érdemtelen kiválasztani a művész-regények nagy tömegéből néhány olyant, amelynek hőse *nem véletlenül művész*, hanem alkalmat ad az

¹ Pl. Balázs Imre József: *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006. 92–97. – Pomogáts Béla: A történelmi tablók mestere. *Múlt és Jövő*, 2011. 3. sz. 74–77. – Komáromi Csaba: Háború-s-ok(k). *Irodalomismeret*, 2014. 3. sz. 85–96.

² Szántó György: *Fekete éveim*. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1934. 114. A következő évben a budapesti Révai Kiadó is megjelentette, a borítón Gy. Szabó Béla által készített szellemes kettős portréval. Az 1973-as újrakiadás (Gondolat) kötetstervén Haiman Ágnes szintén ezt a grafikát használta fel.

³ Szücs György: *Művész-szerepek a 20-as évek elején Szántó György és Szabó Dezső regényeiben*. Irodalom és képzőművészet II. Miskolci Egyetem – Miskolci Galéria, 2003. november 21–22. – *Messianizmus, utópia és avantgárd Szántó György Sebastianus útja elvégzetetett című regényében*. Magyar és román vallásos művészet a jelenkorban. Kulturális és szellemi párbeszéd Kelet és Nyugat között. Francia Intézet, Budapest, 2011. május 26–27.

írónak arra, hogy személyében művészi problémákat testesítsen meg, s történetével kapcsolatban a művészetről vallott nézeteit kifejtse.”⁴

A Periszkop időszakában megjelent műveiben még avantgárd örökség a műfajok közötti szabad átjárhatóság hangsúlyozása, ezekben az „átmeneti” kiadványokban Szántó mintegy elbúcsúzik korábbi, vizualitásra épülő előéletétől. A *kék lovas* kötet a világháború előtt a Kandinszkij és Franz Marc vezette *Der Blaue Reiter* művészcsoporthoz utal úgy, hogy a címadó novellában az 1916 tavaszán elesett Franz Marc alakját közvetlenül is megidézi.⁵ A *Schumannal a Carnavalban* pedig inkább egy olyan művészkönyvnek vagy könyvobjektnek tekinthető, amelyben a köteteket saját verseivel és Kóra Korber Nándor játékos-karikaturisztikus rajzaival adta közre (1925). A nagyobb ívű, lezáró összegzésnek azonban a *Sebastianus útja elvégeztetett* (1924) című regényt számíthatjuk, amelyben olyan jelképes alakok, mint Sebestyén festő, Mátyás szobrász és építész, József zenész, Pál filozófus és író példázatán keresztül követi végig saját életének valóságos és szimbolikus állomásait a Budapest–Bécs–Moszkva útvonalon. 1923-ban írta a könyv indítékairól: „A magam életén át akartam kivetíteni egy holtpontra jutott festő tragédiáját. Mégis, a magam életét nem találtam elég gazdagnak ehhez. Így sem életrajz, sem regény nem lett belőle, felemás munka volt, és nagyon is érezhettem ezt tudat alatt.”⁶ Bár az 1920-as évek eleji Szántót lázadó alkata, radikális művészetfelfogása és baloldali világnézete a *Korunk* körébe sorolják, de 1926–29 között, tehát még az egyedüli szerkesztőként Dienes László által jegyzett folyóiratban csupán 9, míg 1930-tól az *Erdélyi Helikonban* 31 írása jelent meg.⁷ Az eltávolodásban valószínűleg szerepet játszhatott Gaál Gábor 1929-es, alapvetően negatív kritikája, amelyben respektálja ugyan Szántó formakeresését, teremtő fantáziáját, könyveit „képmámorát”, ám sajnálattal állapítja meg, hogy Kierkegaard, Dosztojevszkij, Nietzsche és Freud után a szerző eltekint a mélyebb, lélektani elemzésektől, és „megelégszik a legegyszerűbb (a legkorszerűtlenebb!) iskolás eszközökkel és ábrázolásokkal”⁸ A kapcsolat a helikonistákkal kezdetben nem volt felhőtlen, hiszen Szántó ekkor már könyves szerzőként sértetten állapította meg, hogy nem hívták meg az első találkozóra, s egy szatírárt írt „az ősi kastélyban egybegyűlt szellemfíkről és múzsafiakról”, amit az aradi *Erdélyi Élet* című riportlapban meg is jelentetett.⁹ Az áttörés 1929-ben, a ne-

⁴ Benedek Marcell: Írók a festőművészet kérdéseiről. In: *Lyka Károly Emlékkönyv*. Szerk. Petrovics Elek. Új Idők, Budapest, é.n. [1944] 95–96. Annak idején, 1980 körül egyik egyetemi óráján Vayer Lajos professzor szintén buzdított művészregények olvasására, mint amelyek az adott korszakban való elmélyedésre, az közélet elképzelésére kiválóan alkalmasak.

⁵ A novella eredeti megjelenése: *Genius*, 1924. 7. sz. 4–5.

⁶ *Fekete éveim* i.m. 126.

⁷ Galambos Ferenc: *Korunk repertórium 1926–1940*. <http://korunk.adatbank.transindex.ro/index.php?action=szerzo&name=Szántó György>; Galambos Ferenc: *Erdélyi Helikon repertórium 1928–1944*. <http://erdelyihelikon.adatbank.transindex.ro/index.php?action=nev&sz=Szántó György>.

⁸ Gaál Gábor: Szántó György három regényéről. *Korunk*, 1929. 6. sz. 479–381.

⁹ *Fekete éveim*. II. köt. i.m. 17.

gyedik marosvécsi összejövetelen következett be, amikor már az újonnan meghívott tagok – Dsida Jenő, Markovits Rodion, Pakocs Károly – között az ő neve is szerepelt.¹⁰

Nem könnyű Szántó regényeit esztétikai értelemben minősíteni, hiszen kézenfekvően a *Sebastiánushoz* hasonlítjuk őket, amelyre valóban a sodró lendület, a szabadversekkel tarkított, expresszív szövegteremtés a jellemző, egyszersmind az illusztrációként használt képeinek verbalizált analógiájaként is felfogható. Ha tárgyilagosa akarunk lenni, Szántó, akárcsak az emigrációból 1926-ban hazatérő Kassák esetében, bekövetkezik egyfajta szemléleti lehiggadás, amely számos esetben erőtlennel, csupán a végtelen történetmondásban kimerülő, alkalmanként azonban érdekes fordulattal tarkított végterméket eredményezett. Közös bennük azonban önéletrajzi kötetek máig érvényes olvashatósága, talán Kassáknak 1924-től a *Nyugatban* folytatásokban megjelent *Egy ember élete* részletei inspirálták Szántót saját életpályájának kendőzetlen feltárására.¹¹ A regényekben általában azok az intenzívebb szakaszok, amelyekben művészeti kérdésekről szóló vitákba vagy gyakori erotikus jelenetekbe csöppenünk, s szinte érezhető, ahogy megnő az író pulzusszáma, amikor saját korába juttatja hőseit, s velük együtt éli újra ifúsága bohém éveit. Az 1933-ban először kiadott, talán máig legismertebb regényében, a *Stradivari* történeti láncolatában szintén elérkezünk Szántó kedvenc idejébe, amikor Berlinben, a Bartolini Kávéházban a művészek éppen búcsúztatják Kurt von Thiessent, a híres hegedű akkori tulajdonosát, aki szemrevételezi az egybegyűlteket. „A festőt Franz Marcnak hívták, Kurt egyszer meglátogatta moabiti műtermében, és most egy zöld tigrisre emlékezett, amely félig elkészült vászon síkján meredt kabusokba a festőállványon. A másik festő szeretett megnyilazott Szent Sebestyéneket pingálni, ezt Weissgerbernek hívták. A harmadiknak is megnézte egyszer a hónapos szobáját, amelyet legjobb akarattal sem lehetett műteremnek nevezni. Itt kék lovak, piros sziklák, feketecsillagos zöld egék és vörös őzek voltak raktáron, a népmesék üde erdejében. Ennek nevét elfelejtette Kurt, és most törte a fejét a furcsa flamand néven.” A regényben, amellet, hogy a szerző rendszeresen „kibeszél” olvasóihoz, felbukkan tényleges szereplőként is, a mulató társaságban szóba kerül Jurko Santos, azaz Szántó György neve, aki már bevonult huszárezredéhez, s egy lovaglói iskolában gyakorlatozik valahol Szerbiában.¹²

Az író rejtőzködése s időnként váratlan feltűnése a szövegben egyik utolsó történelmi regényében, a *Kastélyban* is megragadható. A vaskos könyv szerkezete rokon a *Stradivarival*: a báró Ózdy család és az Erdélyből származó Jancsó nemzetség egymást keresztező történetét követi végig Mária Terézia korától az első világháború végéig. Ebben is felmerülnek önéletrajzi elemek, például, amikor a frontról írja haza édesanyjának Jancsó István tizedes: „Ezt a táborigyűlésre rajzolt képet küldöm elkésztet hűsvéti ajándékkul. A hadapród úr rajzolta, szakaszparancsnokunk, Szántó György-

¹⁰ A negyedik helikoni találkozó jegyzőkönyve, Marosvécs, 1929. augusztus 2–4. In: *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944)*. Közzéteszi: Marosi Ildikó. Kriterion, Bukarest, 1979. 181.

¹¹ Szántó recenziót írt róla: *Temesvári Hírlap*, 1927. december 22., 10.

¹² Szántó György: *Stradivari*. Táncsics, Budapest, 1957. 223.

nek hívják, odahaza festőművész.”¹³ Később az ő elmeséléséből értesülünk a Szántó szakaszparancsnok regénybeli – tudjuk, egyébként valóságos – megsebesüléséről is.¹⁴

Az avantgárdtól való eltávolodás folyamatában érzékelhető stílusváltás nem fokozatosan, hanem az 1926-os *Bábel tornya* című regényben élesen következik be.¹⁵ Meglepetten tapasztaljuk, hogy a könyv első sorai – „Egy ember állott ott a pusztá közepén egyedül a végtelennel” – Beöthy Zsoltnak a millenniumra elkészült, romantikus irodalomtörténetét idézik (*A magyar irodalom kistükré*, 1896). Amikor Dzsingisz kán a nyugati országok meghódítására felkerekedik hadseregével, abban az időben János, a brüsszeli Szent Gudula székesegyház építőjének, Anselmus mesternek a segédje éppen visszatér Magyarországra, hogy Esztergomban hasonló templomot emeljen. Anselmus a következő útravalóval, valójában a művészpálya tanulságaival indítja el tanítványát: „Te vagy, fiam, elhivatva arra, hogy tovább vidd hazádba azt, amit én nyugatról hoztam. Nehéz küzdelmeid lesznek, és úgy, mint én, egy emberéleten át fogsz vergődni, hogy mennyei ajándékot hozhass az embereknek, akik mindig idegenkednek ettől. Száz akadályt gördítenek elénk, a gonoszság és butaság nyilai süvítenek felénk, de nekünk oda kell adni magunkat százszor és mindig a nyilazóknak, mert a mi utunk így végeztetett.”¹⁶ A Sebastianus-sorsra való visszautalás nyilvánvaló, de itt már az individuum mellett a közösségért való aggodás is megjelenik: a könyv végén Juliánus barát elindul a tatárokkal keletre, hogy az ősmagyarok eredetét kutassa, s mintha Kós Károly 1921-es *Kiáltó szó* című, tetteket sürgető röpiratát „előlegezne” meg, amikor a romos országon széttekintve Jánosnak azt mondja: „...megint az építők hitére van szükség.”¹⁷ A „bosszantóan ismeretlen nevű Szántó György” könyvről a *Protestáns Szemlé*ben Bodor Aladár írt recenziót: „János, akiben az író saját lírája szól, érzi magáról, hogy ő építeni, szép dolgokat konstruálni született, s tehetsége kifejtésére egyre nem kapja meg az időt, a népet, az anyagi lehetőségeket.”¹⁸ A magyarországi ismeretlenségből kilábalva Szántó pár év múlva keresett szerző lesz, mert a Dante Kiadó 1929-ben egyszerre három regényét jelentette meg, a *Bábel tornya* mellett *A bölcső* és *A földgömb* is kiadásra került. 1931-ben már a következő hirdetés jelent meg a Rózsa Miklós által szerkesztett *Uj Szin* folyóiratban: „Jókai gazdag fantáziája és a mai írásművészet színpompája egyesül a vak erdélyi regényíró műveiben, amelyek egy csapásra a beérkezettek sorába emelték a szerzőt.”¹⁹

A tatárjárás kori történetből szinte szükségszerűen következett, hogy a Juliánus barát nyomában keleti elődeink felkeresésére induló Kőrösi Csoma Sándor kalandos

¹³ Szántó György: *Kastély*. Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1955. 669–670.

¹⁴ Uo. 710.

¹⁵ Érdekes, hogy a könyv végén Szántó addig megjelent műveit, a Sebastianust, A kék lovast és a Schumann-könyvet reklámozzák.

¹⁶ Szántó György: *Bábel tornya*. *Brassói Lapok*, Brassó, 1926. 80–81.

¹⁷ Uo. 301.

¹⁸ Bodor Aladár: Szántó György: *Bábel tornya*. *Protestáns Szemle*, 1928. 299.

¹⁹ *Uj Szin*. Modern művészeti folyóirat. 1931. 1. sz. 63.

élete szintén megmozgatta az író fantáziáját. A bölcsőben a napóleoni háborúk idején járunk, amikor a fiatal építőmester, az Esterházy család barokk kastélyához klasszicizáló, jón oszloprendes, „modern” gloriettet építő Hans Humayer fogalmazza meg az új esztétikai igényeket: „Elég az amorettekből, nyugtalan, ízléstelen cikornyákból. Nem építünk cukrásztortákat. Mi egy heroikus korszak gyermekei vagyunk, az antik szellem nemesen egyszerű heroizmusa jogait követeli. [...] Az ágyúk egy új kor hajnalát bömbölik, és nekünk meg kell szülnünk az új kor új formáit.”²⁰

A földgömb a 16. század végén játszódik, Shakespeare barátja, Christopher Marlowe drámaíró és költő tragikus történetét meséli el. Már csak a tárgyválasztásból eredően is talán ebben a regényben merül fel leginkább egy konzekvensebb művészetfilozófia megfogalmazásának a lehetősége. Francis Bacon filozófus az emberi gondolkodás működését próbálja rendszerbe foglalni, amikor az agy tevékenységének háromféle elemét vázolja fel: az emlékezést, az ész és a fantáziát különíti el, amelyek a múltat, a jelent és a jövőt célozzák meg. Ennek megfelelően a történettudomány az emlékezés, a filozófia az ész, míg a művészet a fantázia terepe.²¹ Ítéletében Bacon – és persze a szerző – a művészet mellett teszi le a voksot: „A történelem sok mindent mutat hamis fényben. Néha egy ballada, egy dráma vagy egy szobor többet mond koráról és megbízhatóbb, mint a történetírók vaskos munkáinak tömege, és ha valamely más bolygó élőlényeit kellene felvilágosítanom a földgömb urainak életéről, inkább adnám nekik egy művész munkáját, mint egy történettudósét.”²² A távoli jövőbe – mintegy Szántó jövőjébe – mutató konklúziót a megvakuló, bolyongásai közben vizionáló Marlowe mondja ki: „Valami új műfajra volna szükségük, valami új műfajra, minden eddiginél nagyobb műfajra. De ezt a műfajt én már nem tudom megszűlni. [...] – Nem szobrok kellene ehhez. Ecset sem, véső sem. Talán muzsika. De mit értek én a muzsikához! Mégis dalokat dudorászott, kis, furcsa dalokat, amelyeket még sohasem hallott. És a dalokból szoboralakzatok gomolyogtak, roppant torzók. És színek törtek át, soha nem látott színek. És értelmetlen szavak kerengtek a plasztikus tömegek és a belső fényforrások káoszában, szavak, amelyeknek súlyosabb volt a tartalmuk, mélyebb volt az értelmük, mint minden logikus gondolatfűzésnek.”²³

A közös megjelenés miatt egyfajta trilógiaként kezelt történelmi könyvek közé témájában nehezen illeszkedik az 1928-ban kiadott riportregény, a *Mata Hari*. Az alapötletet John Galsworthy egyik, Szántó szerint giccses novellája (*Salta pro nobis*, 1927) adta, amelyben a német kémként elítélt és kivégzett, korábban körülrajongott táncosnő utolsó éjszakáját dolgozta fel. „Pillanat alatt megérkeztem Jáva szigetére, boldogan itta két szemem a tropikus fényzuhatagot, Gauguin színeit, és úgy lubickol-

²⁰ Szántó György: *A bölcső*. Dante, Budapest, 1929. 115.

²¹ Szántó György: *A földgömb*. Dante, Budapest, 1929. 39–40.

²² Uo. 50.

²³ Uo. 329. Újabbán ld.: Horváth Andrea: „Egy színpadra szorítottam az egész földgömböt”. Szántó György Marlowe-regényéről. *Korunk*, 2005. 10. sz. 90–97. Megköszönöm Balázs Imre Józsefnek, hogy felhívta a figyelmemet a tanulmányra.

tam, tobzódtam, vájkáltam a vörösekben, lilákban, sárgákban, zöldekben, kékekben, barnákban, mintha birtokomba vettem volna az egész szigetet” – emlékezett vissza akkori hangulatára Szántó.²⁴ A *Mata Hariban* valóban az író festői vénája domborodott ki, a szavakkal megörökített, magával ragadó táj képe már-már elfeledteti a szerző vakságát: „A csatornácskák egymást metsző egyenesei óriási sakktáblához tették hasonlatossá a fennsík rizsföldjeit, vízzel elöntött kockák ezüst és gyémánt csillogásában verték vissza a trópusi nap sugarait. Jobbról a falu bambusznádházai égtek elszórt narancsvörös foltokban, amelyek fokozatosan vesztek el a pálmaerdő kékeszöldjében. Balról dombsorba hullámozott a sík, a lankán gyapotültetvények fehér sávjai villogtak, és indigóültetvények sötét foltjaival váltakoztak a téglavörös kosniltelepek. Túl aombokon európai szemnek hihetetlen, szinte fájó színekben tüzeltek a hegyhátak. Cinóbervörös ment át a citromsárgába, kármin változott violán és lilán át a legsötétebb feketébe, tintaszínek olvadtak ultramarinba, s halványodtak kobaltba. És mindezekben a harsogó fokozásokban a legvalóságintlenebb zöldek küzdöttek az uralomért. Tereket hasogató méregzöld, bronzba átcsapó pávazöld, okkerbe és földbarnába halakuló tompazöldek, mindenben az égbolt izzó rézüstjének vakító reflexei villódtak, mint a színszimfónia végső felfokozása, minden árnyalat arany aláfestése.”²⁵

Maga Szántó is főművének, akkori munkássága foglalatának tekintette a csak évtizedekkel később megjelent,²⁶ ám már 1927-re elkészült művét, az *Ötszínű embert*. A cselekményt váltakozó földrajzi helyszíneken futtatja – Párizs (*Az egyén*), London (*Az osztály*), Tokió (*A nemzet*), Moszkva (*Az emberiség*), New York (*A harc*) –, s a koreai származású japán mérnök, Nisi élettörténetén keresztül széles panorámáját vázolja fel a két világháború közötti politikai és hétköznapi valóságnak. Szimpátiája, mint korábban is, a veszteseké, a megnyomorítottaké, a versenyben alulmaradóké, miközben heves vágyakozást érez a pezsgő nagyvárosi élet, a kávéházak, a műtermek, a concerthallók hangulata, egyáltalán a „látók” birodalma iránt. A művészek elmaradhatatlan képviselői ennek a világnak, s ahogy a *Stradivariban* a berlini Café Bartoliniben készít gyorsfényképet, úgy jelenik meg előttünk a párizsi Dôme Kávéház vagy a befutott festő, van Langen villája, ahol az École de Paris soknemzetiségű csapata az új művészetéről, stílusokról vitatkozva éli a művészek megszokott, szabados életét. Itt találjuk a japán Usitát (Foujita), a katalán Pablo de la Barcelonát (Picasso), aki a „század legnagyobb festőszénije”, a saját nevére szereplő Modiglianit, a francia Dahonayt (Delaunay), aki az „Eiffel-torony szerelmese”, s feltűnnek Saginszkij (talán Kandinszkij) és Rubcov (talán Larionov) orosz festők is. Rubcovval azután Moszkvában, „A jövő művészetének hírnöke” fejezetben találkozunk ismét, ahol konstruktív

²⁴ *Fekete éveim* i.m. II. köt. 28.

²⁵ Szántó György: *Mata Hari*. Erdélyi Szépművészeti Céh, Cluj-Kolozsvár, 1928. 5. A könyvet Szolnay Sándor metszetei illusztrálják.

²⁶ Szántó György: *Ötszínű ember*. Magvető, Budapest, 1960.

festményeket, szobrokat készít, és Tatlin *III. Internacionálé emlékművéről* beszél a Párizsban megismert, francia újságírónak.²⁷

Úgy tűnik, egy-egy nagyobb lélegzetű munka után Szántó rövidebb „futamokban” pihente ki magát, ugyanakkor az egyes motívumokat, földrajzi helyszíneket a kisebb írásokban is szívesen bontotta tovább. A *Fekete éveimben* emlegetett *Sport*, *A rézváros és Jazzband*²⁸ riportregények közül művészeti oldalról a különféle címeken és helyeken megjelent *Sport* a legizgalmasabb, ahol egy tényleges nagyváros-film forgatásának mellékszálain keresztül ismerjük meg a berlini közélet reprezentánsait, a mű az akkori olvasó számára – Szántó bevallása szerint is – kulcsregényként olvasható fejezeteiben. A késztetést megírására a Berliner Tageblatt egyik bokszmérkőzésről szóló sporttudósítása indította el benne. „Ezt meg kell írni” – mondta a feleségének. „És ezt az egész sportörületet. A Sechstagerennent, a footballstriciket, a lóversenypaklikat, a rekordhajhászatot, az eszelős győzni akarást, a kokót és morfiomot, a filmet és a Romanisches Caffé álművészetét, a síbereket, a Moabitot, az éjféli képkiallításokat jazzkomponisták kamarazenéjével, ezt a beteg pénzvilágot a Militärsatz rohamcsapatáival, ezt a patológikus sportszellemet.”²⁹ A filmszerű vágásokra és képi montázsokra épített, pergő történetben ismét felbukkannak a művészek is, a forradalmi rézkarc sorozatot készítő, lényegében az egyes helyszíneket és helyzeteket kívülálló kritikusként figyelő Gertrude Bollwitz, akiben Käthe Kollwitzra ismerhetünk, és az ünnepelt filmsztárba reménytelenül szerelmes Ludwig Fassendonck festő, akinek készülő műtermi képét akár egy Heinrich Campendonk-műként is felfoghatnánk: „A vörös réten, fekete harangvirágok között feketefoltos kék tehének és fehérpettyes zöld lovacskák legelésznek. Az ultramarin dombok sárgapettyes barna fákkal voltak benöve, és az erdő sűrűjének ritmusából téglaszín vonat robogott elő, zöld sín páron sárgás zöld füstöt pöfögő mozdonyával. Az erdős dombok mögött fehér hegyek szökkentek csúcsba, mint cukorsüvegek. És a lila égen zöld felhők, vörös hold, kék napkorong és fekete csillagok úsztak, vándoroltak indigó ékei között.”³⁰

Az egyenletes ritmusban megírt könyvben Szántó mintha a *Sebastianushoz* kanyarodna vissza, ahol ugyan a főhős tragikus véget ér, megvakul és meghal, de az összművészet otthonaként szolgáló palota felépülését még megláthatja. A *Sport* zárófejezetében a művész, Bollwitz két rézkarcán az elborzasztó jelen és a reményteli jövő sűrítményét próbálja megragadni. Az elsőt a keresztre szegelt bokszbajnok körül gladiátorok, középkori lovagok harcolnak, az újkor sportolói küzdenek, míg

²⁷ Szántó György: *Ötszínű ember*. Irodalmi Kiadó, Bukarest, 1969. 110–119. és 363–374.

²⁸ *Fekete éveim* II. köt. i.m. 26–27. További kutatást igényel, hogy teljes bibliográfia hiányában az 1920-as években, talán folyóiratokban megjelent műveknek csak későbbi, többnyire magyarországi kiadásait ismerjük.

²⁹ Uo. 29.

³⁰ Szántó György: Toni ringbe áll. *Nyel*, 1932. május 26., 6. A budapesti regényújságban megjelent művet *Halló, Berlin* címmel folytatásokban közölte a Békésmegyei Közlöny 1935 karácsonyától 1936. február 29-ig. Szántó később a szereplőket részben átalakítva és a cselekményt New Yorkba helyezve megjelentette „amerikanizált” változatát: *Metropolis*. Irodalmi és Színházi Kft., Budapest, é. n. [1949]

távolabb modern harckocsik és aeroplánok csapnak össze. „Aombok és hegyek már belebuktak az alkony homályába. Csak a kereszt feliratát világítják meg az utolsó napsugarak: SPORT.” A másik képen bányába, gyárakba induló munkások tűnnek fel, a kikötőben hajókémények füstölögnek, emelődaruk nyújtózkodnak, de közöttük a madarakig, a felhőket oszlató repülőgépekig érő, kévehordó lány alakja magasodik fel: EGO SUM VIA VERITAS ET VITA. A végső következtetést a műkereskedő vonja le: „Erdtheim elnézte, hogyan jön egyik próbalevonat a másik után. Mindegyik új fejlődési fázis, erőteljesebb, gazdagabb kifejezője az eszmének, életnek, embersorsnak. És arra gondolt, hogy talán minden egyes fázis nem volt egyéb az emberi történetben, mint egy próbalevonat. Egy ismeretlen, gigászi művész próbalevonata.”³¹

---

³¹ Toni ringbe áll. *Nyíl* i.m. 22.

A Nagy Háború és Tamási Áron novellái

I.

A Helikon 90. születésnapját köszöntve 2016-ban az íróközösség első összeövetelén túl két másik, azzal szorosan összefüggő évfordulót is eszünkbe kell idéznünk. A Tamásira való emlékezésre szólít fel az, hogy éppen fél évszázada, 1966. május 26. óta nincs közöttünk. Az pedig már szinte napi gyakorlat, hogy az 1914–1918 közötti, előbb Nagy Háborúnak tisztelt, utóbb I. világháborúvá lefokozott történelmi és emberi tragédiára emlékezünk. E sorban idén egy különösen fájdalmas emléké esemény 100. évfordulója, az 1916-os román betörés, Erdély 20. századi történelmének első nagy traumája érdemel külön figyelmet. Ez az esemény Tamási életében is többszörös nyomot hagyott. A Székelyudvarhely városát és Udvarhelyszéket is elérő, de főként Csíkot, Csíkszeredát pusztító támadás közrejátszott abban, hogy röviddel később Tamási, végzős iskolatársaival együtt hadiérettségit tegyen, és katonának jelentkezzen. Személyes élményeiken keresztül tanulták meg, hogy mit jelent nem általában a haza, hanem a szülőföld fenyegetettsége.

Van okunk tehát arra, hogy idén célzottan vizsgáljuk a Tamási Áron indulásában oly jelentős szerepet kapott háborús novelláit, és ezzel egy olyan nézőpontot érvényesítsünk, amely sok más, esetenként látványosabb közelítés árnyékában is épp oly jellemző képet ad az egészről, mint az átfogóbb elemzések. Ne felejtjük azt se, hogy az irodalom születésében a háborús tematika évezredek előtti kezdetek óta döntő szerepet játszik. Meglehet, a *fegyverek közt* hallgatnak a múzsák – de a *fegyverekről* annál inkább szólnak... A katonatörténetek már az írásbeliséget megelőzően alapvető műfajnak számítottak; az irodalom előtti és alatti ősi közbeszéd részeként joggal követeltek maguknak helyet a már autonóm életet élő irodalom műfajai között is.

Maga az I. világháború, az első igazi modern tömegháború nemzedékekre szóló élmény volt. A túlélők még az 1980-as évek elején is fáradhatatlanul idézgették kalandjaikat – egészen e régvolt háborúban résztvevők generációjának végső búcsújáig. Nem csoda. Százerek ekkor keltek életükben először hosszú útra, szakadtak ki családjukból, mikrokörnyezetükből. Ha tragikus körülmények között is, de ekkor nyílt ki először előttük a nagyvilág. Hogy magát a háborút miként élték meg, az milyen nyomokat hagyott bennük: kegyetlenül gazdag irodalmi hagyományt teremtetett. Van okunk tehát arra, hogy némi önkényességgel kihatározzuk Tamási gazdag novellisztikájából a világháborús tematikájú alkotásokat. És van még egy érv amellel, hogy innen is vessünk pillantást Tamási írói útjára: az, hogy pályakezdése, a Keleti Újság pályázatára készült, első ismert és az írói pályát illetően sorsdöntő kísérlete éppen egy háborús elbeszélés. A *Szász Tamás, a pogány* ugyan nem magáról a háborúról

szól, hanem arról, hogy milyen hatást tett a négy év vérontás emberre és társadalomra, mit jelentett, hogy emberek tízmilliói kényszerültek a harcterekre, ahol meg kellett tagadniuk a „Ne ölj!” parancsát. Ölniük kellett, és ehhez el kellett felejteniük mindazt, amit odáig emberről és emberségről tanultak.

II.

Novelláinak 1942-es kiadása elé írt emlékezésében Tamási úgy mutatja be pályakezdését, mintha az minden előzmény nélkül való lett volna. Népmesének (vagy éppen Tamási-novellának) kiváló a pályakép ilyen indítása, de azt a történetet, mely szerint első ismertté vált elbeszélését, amelyet a Keleti Újság 1922-es pályázatára küldött, csak és kizárólag a székely virtus íratta volna meg vele, nem kell túlságosan komolyan vennünk: a gimnáziumi évek és maga a kor megteremtették, előkészítették azt az utat, amelyik aztán olyan magasra vezette.

Írói ambícióinak első jelei már gimnazista korában megmutatkoztak, amit erősíthetett, hogy irodalomtanára idősebb Szemlér Ferenc volt, maga is íróember. Tamási pedig résztvevője az önképzőkörnek, első kísérleteit a *Zászlónk* című, ifjúsági lapba küldte, és a szerkesztői üzenetekben dicséretet kapott értük. Ebben az emlékezésében ír egy dolgozataról, amelyet *A világháború és én* címmel olvasott fel az önképzőkörben. A szöveg nem maradt ránk, keletkezésének pontos időpontját sem ismerjük. Tekintve, hogy az önképzőköri szerepléseknek szigorú szabályai voltak, egy ilyen szereplés lehetősége csak az idősebb tagoknak járt. Ezért valószínűnek tartom, hogy ez a szöveg már az érettségi közelében születhetett, vagyis az erdélyi román betörés után, amely minden korábbinál elkerülhetetlenebbé, erkölcsi kényszerré tette a háborúban való részvételt, mint önvédelmi harcot. Éppen akkor, amikor a kezdeti háborús lelkesültséget a kiábrándultság, az erősödő békevágy váltotta fel.

A gimnazista Tamásinak is szembe kellett néznie ezzel az ellentmondással. Emlékezetében negyedszázaddal később is eleven maradt fellépése emléke. „Tetszett nekem, amikor a »mintát« felolvashattam a pódiumról, hiszen tekintélyemnek valóságos áldás volt az: s még jobban tetszett az a dicséret, olyan jót én nem is írhattam volna, mint amilyent írtam” – idézi fel írói pályakezdése e fontos előzményét. Nem tudjuk, hogy miket mondhatott abban az előadásában, amire olyan jól esett emlékeznie, de tudjuk, hogy a későbbiekben mit tett.

Önképzőköri részvétele, munkálkodása bizonyítja, hogy az irodalom mennyire fontos volt az akkori fiatalok számára, következően abból, hogy a magyar kultúrában is megkülönböztetett szerepet töltött be. Döntően azért, mert a 19. században írók és költők formálták azt a közös nyelvet, amin a nemzet dolgairól beszélni lehetett. És ennél fontosabb témát a kor nem nagyon ismert.

Tamásiban ezt a meggyőződést a korszak tragikus történelmi eseményei mellett már diákkorában nyomatékosította egy, csak részben véletlen szellemi találkozás. Íróvá válásában kiemelkedő szerepet kapott a kor egyik leghatásosabb irodalmi narratíváját meghatározó Szabó Dezső. Ezt a hatást Tamási írói alkotásain túl számos

publicisztikai írása, levelezése bizonyítja. (Személyes kapcsolatuk ugyan korántsem mondható felhőtlennek – de ez egy másik írás tárgya lehetne.)

Szabó Dezső 1909 és 1913 között Székelyudvarhelyen tanított az Állami Főreáliskolában, Tamási pedig a „szomszédvár”, a Katolikus Főgimnázium tanulója volt 1910-től. A kisváros álmos világában a nyugtalan természetű, nagyvilági hatást keltő, excentrikus személyiségű ifjú tanár gyorsan magára vonta a figyelmet, amiért mindent meg is tett. Az a létforma, amellyel Szabó Dezső tanári munkájából (egyáltalán: jelenlétéből) is performance-t csinált, működésének minden helyszínén maradandó nyomot hagyott. Ezért elképzelhetetlen, hogy Tamási valamilyen formában ne találkozott volna legalább legendáriumával.

Okkal feltételezhetjük, hogy Tamási először Szabó Dezső személyében találkozott országos hírű íróval – és ez kialakuló irodalomképére is nagy hatással volt. Szabó Dezső hírneve pedig éppen akkor jutott tetőpontjára, amikor a háborús összeomlást és a román megszállást követő drámai időszakban Tamási a maga írói útját kereste. Ahogy annyan, ő is olvasta *Az elsodort falut*, de – éppen az író iránti korábbi figyelme okán – biztosra vehetjük, hogy nemcsak azt, hanem elbeszélésköteteit is, majd az esztétikai elképzeléseit jelentősen befolyásoló, *Csodálatos életet*, amely az első nagy szabású kísérlet a népmese regénnyé fejlesztésére (szoros összefüggésben elsősorban Kodály zenei kísérleteivel).

Szabó Dezsőről tudnunk kell, hogy azon kevesek közé tartozott, akik az első pillanattól kezdve elítélték a háborút: már akkor, amikor – függetlenül attól, hogy melyik oldalon állt – egész Európa ujjongva fogadta. Az első időkben a Nyugat köre sem volt ebben kivétel, csak két fajsúlyos kivétel akadt: Ady és Szabó Dezső.

III.

Ismeretes, hogy Tamási a maga tudatos döntése, akarata jegyében osztozott népe háborús sorsában. Méltatlannak érezte, hogy kimentse magát a frontszolgálat alól, ezért titkolta el a gyermekkorában elszenvedett sérülését: egy karácsonyi durrogatás idején szétroncsolt hüvelykujja okán frontszolgálatra alkalmatlannak számított.

Katonaként az olasz frontra került, ahol egyetlen puskalövés nélkül kitüntette magát: ahogy írta, társaival egy még náluk is ijedtebb olasz egységet ejtve foglyul. Tamásihoz méltó történet, de mit sem változtat megrendültségén, amit tovább mélyít, és még fájdalmasabbá tesz, amit az összeomlás után kell megtapasztalnia. A Székelyföld, általában véve az erdélyi falvak szegénysége, a háborús és az őket követő évek nyomorúsága, a már korábban is töredező, de néhány év elteltével szertefoszló paraszti idill nyomán mindent eltöltő kilátástalanság, a reménytelen keserűség kiváltotta szociális indulat a háború és a történelmi Magyarország szétszaggatása nélkül is a Tamási-világítás alaphangjává válhatott volna. De abban nem lehetünk ugyanilyen biztosak, hogy sorsának a háború és Trianon követelte újratervezése nélkül Tamásiból író lesz. Kellott ehhez a lövészárkok és a nemzeti kiszolgáltatottság pokoljárása, kellett, hogy magyarul megszólalni és írni új értelmet kapjon.

Háborús tematikájú novelláiban Tamási számára a személyesen megélt frontélmények nem jelentenek közvetlen írói témát. Túl intenzívek lettek volna az élmények? Túlzottan fájdalmasak, túl sok volt bennük az a rettenet, amit Tamási érzelmi világa nem engedett a felszínre törni? Vagy a háborús bukás következményeként kisebbségbe került magyarok sorskérdéseinek aktualitása írta felül a háború kimondásra váró fájdalmait?

Egyértelmű választ nem adhatunk e kérdésekre. Az azonban biztos, hogy Tamásinak is szembesülnie kellett azzal, hogy a felfoghatatlan mértékű szenvedés, a tömérdek vér- és anyagi áldozat nem jutalmat vagy jóvátételt, hanem további megpróbáltatásokat hozott. Az erdélyi emberben a román megszállás, az impériumváltás felülírta a háborús megpróbáltatások önmagában is felmérhetetlen fájdalmait. A kisebbségi sorsba került magyarságnak meg kellett ismerkednie a nemzeti elnyomás mindennapi megaláztatásaival, kiszolgáltatottságával. Ez fokozottan nehezedett a romániai magyarságra, mert egy premodern, alig polgárosult társadalom pöffeszkedő és agresszív nacionalizmusa tiport rajta.

A világháború tehát nemcsak a maga iszonyatos valóságát zúditotta Tamásira és sorstársaira, hanem halmozottan tragikus következményeit is. Ezt az összetett következményegyüttest Tamási novellisztikája számos részletében jelenítette meg. A háborúról, magukról a gyilkolást szolgáló fegyverekről adott véleményét az *Ábel a rengetegben* Bolhája fejezi ki a leghatározottabban, amit a regényhez készült remek Bánffy Miklós-illusztráció is megmutat: ahogyan a – talán éppen a száz évvel ezelőtt történt román betörés idejéből a Hargitán maradt – bombákra vazel.

A *Szász Tamás, a pogány* nem a semmiből született, látásmódja nem előzmények nélkül való. Ám a megformálás határozottsága, Tamási írói pályafutásának egészét előlegező látásmódja annak ellenére váratlan, robbanásszerű jelenség, hogy megelőzték homályba vezett ujjgyakorlatok, miközben azokra a kérdésekre keres választ, amelyek korát – és nemcsak az irodalmat! – a legjobban foglalkoztatták.

Az elbeszélés és a kor alapkérdése az, hogy lehet-e egyáltalán „élni”, és ha igen, miként, a háború után: mit lehet tenni a Trianon utáni Erdélyben székelyként, magyarként. Ezt kérdezi Tamási azután, hogy – miként az *Ábelt* indítja – „a románok kézhez vettek minket, székelyeket”. Így első novelláiban a háborúval összefüggő anyagi és emberi nyomorúság a főszereplő – akkor is, amikor nem magáról a háborúról ír. Hősei, a frontról hazatért parasztemberek már nem katonák, de nem is azok a falu rendjét követő szántóvetők, akik korábban voltak. A sors máskor talán még kezelhető kihívásaira nem „civil”, hanem militáns válaszokat adnak.

Sarkított, az évezredek normákat elutasító reakcióik mögött a posztháborús trauma tünetegyüttese áll. Tamásinál ez óhatatlanul összekapcsolódik a székelység mint határőrizetre és így sok százados fegyverforgatásra szakosodott közösség gondolkodásával, szokásrendjével. Ott van ez abban is, ahogyan a kereszténység alapvető tanításainak érvényességéről gondolkodik. Így jut el odáig, hogy ő is felvesse a székelység pogány katolicizmusának kérdését, ami aztán egész pályafutásában hangot kap: több

mint véletlen, hogy első nyilvánosan vállalt írásának címében ott van a „pogány” szó, két értelemben is. Első jelentése a keletről hozott, kereszténység előtti ősvallás követése: a pogány kori elemek kihagyhatatlanok a székely hitvilágból, Tamási életművében rendszeresen megjeleníti ezeket, és mindent megtesz a kereszténységgel való egyeztetésükért. A másik jelentés: az „új” pogányság: az, ahogyan a háború keresztülgázol a krisztusi elveken, és az egyes emberek gondolkodásában, erkölcsében is kompromittálja a keresztény elveket.

A novella Szász Tamásának sorsát háború fordítja ki természetes menetéből. Megformálásában ott vannak irodalmi előképei, a tehetetlenségükben családjuk, környezetük ellen forduló hazatérő katonák, akik ismerősek lehetnek Szabó Dezső és Móricz írásaiból. Tamási azonban könyörületesebb, mint példái, nála az ártatlanok kimennekülnek a veszedelemből.

Háborús novella ez akkor is, ha a háború utáni világról szól: mert a béke még messzebb van – ha van egyáltalán. Súlypontja a háború, amit következményeivel mutat be. Látszólag épségben hazatért hőse így rögzíti földi és égi állapotát: „se ház a fejem felett, se Isten a homályban! Csak az ég van feketére festve!” Ami marad neki: az alkohol átmenetileg mindent színesre festő mámora, de az ital mellől is haza kell térni egyszer, és akkor szembe kell néznie azzal, aminek látását nem viseli el. Kétségbeesésében úgy gondolja Szász Tamás, hogy felesége és öt gyermeke élete árán zökkenhető vissza az idő, és baltával akar betörni a házába. Családjá az ablakon menekül, ő pedig minden éghetőt fölaprítva tüzet rak, hogy elégesse a múltját. Igazi pogány tűzáldozat ez, még lovát is elővezeti, hogy átugorja a máglyát, amin elhamvad a múlt. A ló leveti a hátáról, a sorsa elleni lázadásnak halál a vége. A háború tiporta, Erdély sorsa alá szorult ember végzetét a háborúban odavesztett kereszténysége utáni kényszerű pogányság sem hártja el.

IV.

Tamási az elsők között ismerte fel, hogy a háború és a nyomában bekövetkezett tragikus sorsváltás átformálta az emberi természetet. Azt, hogy a frontokon maradt sokmilliónyi ember elvesztésének iszonyata mellett történt más is: a sebtiben rögtönzött sírokban vagy dermesztően monumentális katonatemetőkben nyughelyre lelt áldozatok sorsa lezárult. Tragédiájukról sokan és sokat írtak, a közösségi gyászunka évekre, évtizedekre terjedt. A csendben porladó halottak a háború közvetlen, legfájdalmasabb és legszembeötlőbb veszteségét jelentették. De ezzel nem ért véget a veszteséglista. A hazatérőkben is meghalt valami. A keresztény kultúrában nevelkedett fiúk, férjek, apák helyett a fronton ölni tanított és kényszerített, a gyilkolás kultúrájába tört veteránok tértek haza. A vért, a sajátjukat és ellenségükét lemoshatták magukról, de az ölés vagy megöletés emlékétől, attól, hogy gyilkossá, vagy potenciális gyilkossá vagy áldozattá kellett lenniük, nem tudtak ilyen könnyen megszabadulni. Hogy mit jelentett ez, arról (éppen száz éve, 1916-ban) Szabó Dezső írt először: *Passió* címmel született novellája, Móricz Zsigmond *Szegény emberekjének* majd fél év-

vel korábbi előképe, egy ölésre szoktatott szabadságos katona feleséggyilkosságát írja meg – és helyszíne jellemzően egy székely falu. A két elbeszélés későbbi ikerdarabját Tamási *Keserű kenyér* címmel írta meg. Hőse öt év után tér haza, mint egy szemérmes koldus (akinek köztudottan üres a tarisznyája). „Azért valamit mégis hozott: orcáján öt esztendőnek búbanatos járását, szemében a halállal cimborálók gyökérverte fekete tüzét, lelkében az élet szerelmét s a vérontás irtózatát; igaz jó szívét az asszonynak, s maradék katonakenyerét a gyermeknek.”

Odahaza – mi más – csak a nyomorúság várja: családja túléléséért feleségének el kellett adnia ősei földjét. A lövészárokból az otthon idealizált képébe kapaszkodó katona azt látja, hogy ez az otthon nincs többé. És nincs már mindennapi kenyér sem... Az ősök jogán még mindig a sajátjának érzett, de már más tulajdonába került földről visz haza egy kéve búzát: a „sajátját” lopja. Amikor a határ őrizetére szegődött pásztorral találkozik, vasvillával ront neki. „Hatalmas körvonalakkal, ijesztő gyászosan és félelmesen, véresen és verejtékezve megjelent az Élet: egyik kezében Sente Mózsit tartotta, ki bűn árán váltja meg az éhezőt, a másikkban a vén pásztort, ki vére árán védi meg a más kenyerét. Ki a hős? És ki a bűnös? Ki az igaz, és ki a nem jó?” – kérdezi Tamási. Legalább ő igyekszik mindkettejükhez irgalmas lenni: mikor a gyermekének kenyeréért bűnössé (vagy hőssé?) vált apa a pásztor fölé hajol, hogy megtudja, él-e még – életben találja. Aztán hazaviszi a kévét, amin reggel a felesége rémülten látja a vért: a férjéért aggódik. Az pedig maga elé meredve csak azt hajtogatja: „Véres-é? Az megeshetik... De estére új kenyeret ehettek.”

Tamási háborús novelláinak tematikáját jellemzően nem a hadi események, a frontélet határozzák meg, hanem a háború okozta emberi tragédiák: hősei első-sorban özvegyek és árvák, testileg és lelkileg sérült egykori katonák. A kivérezett falvak, az eltékozolt életek tragédiája, Tamásihoz nem illő kifejezéssel élve, demográfiai vesztesége, a lelki sebeken túl a mindennapokat közvetlenül befolyásoló következményekkel járt.

Hogyan folytassák életüket családok, közösségek – ha nincs, aki az elesettek helyére álljon? Ez a kérdés épül be a *Föld embere* alaprétégébe. Az elbeszélés szerzetesnek készülő, életét Istennek szánó, így gyermeket maga után nem hagyó hőse elhívásával a földi élet törvénye szegül szembe. Ha nincs háború, nem kényszerül ilyen egzisztenciális döntésre. De az új helyzetben a hivatással szembe kerül egy másik hívás: nem csak a maga sorsáról kell döntenie, hanem a család, a nemzetség folytatásáról is. Apja szembesíti sorsával: „Az öcsédet a háború ette meg, engemet ez a cudar betegség eszen meg – kezdte a vénember szakadozva. – Isten akarata rajtunk. – Te maradsz egyedül, Jákó; s utánad ki marad? Maga elé nézett a fiú, és megborzongott attól a tudattól, hogy senki; én vagyok az utolsó Faludi, én: a szerzetes férfit, a gyümölcstelen fa.” Nem a maga akaratából kell újból választania: a szűkebb és tágabb közösség hívja. A föld zsigerekbe rögzült szeretete, az ősök hívása, a termékeny élet evilági üdvének keresése is olyan parancs, ami szinte isteni akaratot hordoz. Ehhez társul a földi szerelem gyönyörűsége vonzása. Külön-külön ellene tudna monda-

ni korábbi döntését, az Isten útjának választását megváltoztató hívásoknak, de együttüknek nem: az égi hivatást elhagyva visszatér a földhöz.

Sokban hasonlóan indul, de tragikus véget ér az *Ecet és vadvirág* hőséneke vívódása. Hőse, a frontról hazatérő hadnagy könnyen enged a forradalmasdi játékban tetszelgő útitársai felszólításának: levágja egyenruhájáról a rangjelzéseket, de a kitüntetését nem adja: „Ez már a saját vérem, hé! De az ablakon könnyen kihányhatlak mind a hármat” – mondja. Keserűség és virtus, de aztán csak keserűség: háború, elvett forradalmak, Erdély eleste annak is megtöri a lelkét, aki nem vesztette kezét, lábát, szeme világát. Elvesztett mást: az életbe vetett hitét, kedvét. „Huszonkét esztendő. Nyolcesztendei jeles diákság. A Piávét megúsztam, s vitézkedtem a halál földjén, mint egy táltos csikó, amelyik álmot ment a hátán. Döglőfélben a legénykacagás s a jóra való virtus. Élet: likas koporsó, fekete csont.” Ez a néhány életrajzi utalás, a megmentett medál, a „nagyezüst”, és hőséneke Tamás Vencel neve az íróra utalnak. (Tamásit Tamás János néven anyakönyvezték, János pedig, Nepomukiként, éppen úgy a csehek nemzeti szentje, mint Vencel).

A háborúból hazatérő katonák fájdalmas daccal mondják: „Tudunk annyit, hogy embernek sok.” Az életkedvét elvesztő, az élet értelmének keresésével birkózó hős kivonul a világból, mint Krisztus a pusztába, de nem találja meg sorsának kulcsát. A lelki kínokra a testiség sem válasz. A kiutat jelentő szerelem egy szépséges cigánylány vágyában környékezi, de csábítása a pusztulást idézi: „Mert ilyen fejet csak egyszer látott életében: egy éhes, vad olasz leányé volt, kivel együtt itta meg a Piavéhoz kiosztott fél kupa rumját. Az a halálra készülő élet orgiája volt.” Rövid ideig úgy tűnik: a szerelem, a költészetté átlényegített érzékiség megválthatja, de a hirtelen fellobbanó szenvedély megöli a már-már életre kapó férfit. Haldoklásában ismét a front emléke kísérti: „üveges volt már Vencel szeme, arca torz, de mindenütt forró, s öklével ütötte a fejét: – Nem látok, csak vizet, piros színűt: vér, hideg vér. És látok jeget, ijesztő jég-csapokat, amik az ég felé nőttek...”

A *Föld embere* és az *Ecet és vadvirág* olyasféle üzenetet fogalmaz egészen másként újra, aminek legnagyobb hatású propagátora Szabó Dezső volt. Az ő Böjthe Jánosa is sajátos szecesszióval tér vissza szülőfalujába, hogy saját sorsát a székely faluval, azt meg a saját példájával váltsa meg. A *Zarándok földművesben* szinte direkt módon ismétlődik ez a motívum: „Dakó Dénesnek hazajöve a nagy tanult fia. Azt mondják, nincs eszinel, mert nem kell neki az úri lét, hanem a földet akarja kínozni, pedig azt olyan nagy iskolák nélkül is lehetett vóna.”

Tamási, Szabó Dezsőt követve azt üzeni, hogy a megváltozott világban másként kell gondolkozni és élni, mert a megmaradás törvénye ezt követeli. A feladat nem könnyű: sok százados reflexeket, előítéleteket kell átprogramozni vagy leküzdeni. Ahogyan a *Himnusz egy számárral* hőse teszi. A hadifogságból visszatérő, nincstelenné váló, de az élet földadásával, a semmibe zuhanással szembeszálló, a tiszt és öntudatos szegénységet elfogadó hőse azt az utat követné, amit Itáliában látott. Azt, ahogyan a kevés és rossz földjükön a parasztok megteremtik a maguk független

életét – jobb híján a szorgalmas, igénytelen számár erejét véve igénybe. A számártartás jelképpé attól válik, hogy nem fér össze a székely öntudattal, de mondjuk inkább így, a székely kivagyisággal és göggel. Szamarat tartani ugyanolyan „szecesszió”, mint tanult, „nadrágos” emberként visszamenni földet művelni a harisnyás székely világba. Amit az elbeszélés szamarat tartó Demeter Gábora az urizálással romlásba vivő székely paraszti hagyomány ellenében, az ugyanaz, amit Bőjthe János és Dakó Dénes a maguk rendjével szemben valósít meg. Ahogyan Tamási írja: „forradalom volt ez is. Egy új korszaknak, a megpróbáltatás korszakának forradalma. A munka, a bizodalom, az újrakezdés forradalma. A megcsalt, de a halál kapujából visszafordult ember forradalma. Sőt, forradalma a rokkant falunak, amely a mélységbe taszítva is élni akart. És egy népnek a forradalma, amely a háború kialakult tűzhelyén felemelte komor fejét”. A falu hangadói nem így gondolják: „A székely nemes nép, hé! A szamarat nem nézheti, nemhogy tartsa!” Amire Demeter Gábor azt válaszolja, hogy „Jobb így élni, mint cifrán meghalni!” Vállalkozása kudarcba, kis híján tragédiába fullad: menekülnie kell a faluból. Szamárháton, ahogyan Krisztus Jeruzsálembé vonult, hogy beteljesítse megváltói küldetését. A novella hőséneke kivonulása így lesz egy másfajta föltámadás sejtelmes előképe.

Tamási háborúval kapcsolatos novellái a pályakezdés idején születtek. Ennek megfelelően változó színvonalúak, egyként tükrözik a korszak társadalmi és irodalmi problematikáját, az olvasói elvárásokat, a küldetését és hangját kereső-egyveztető pályakezdő író útkeresését. Mindez azonban nem akadály a annak, hogy tollán már ekkor is szülessenek remekművek. Ezek egyike a *Siratnivaló székely*. Szerkezetét tekintve ez a novella valójában kettő – a maga módján mindegyikük hibátlan.

A fronton szolgáló székely legények a falujukból hozott, bajtársiassággá növesztett testvéri szeretetben küzdenek az ellenséggel és a megmaradásukért. „Tizenketten gyermekhonvédek alkottak egy rajt, egymást védték és szerették, mint egy kóborló, nomád család”. Ennyi is elég lenne, hogy Tamási érzékeltesse a háború infernója és az élet igazabb törvényeit megcsillantó, törékeny idill közti feszültséget, hogy aztán költői szárnyalással fokozza tovább. A katonák egyike a lövészárkok földjét markában morzsolgatva ezt mondja: „Olyan búza lenne benne, mint a templomi ének”. (Talán nem véletlen, ha eszünkbe jut az egyik legszebb magyar – a fentiek értelme szerinti – háborús regénynek, Móra Ferenc *Ének a búzamezőkről*éneke legalább a címe.) Tudjuk: a búza szakrális jelentésű növény, nemcsak azzal, hogy sokfelé a neve is élet, de a néphit minden búzaszemen Szűz Mária arcát is felfedezni véli. Így a templomi énekhez hasonlítása szinte magától értetődő: a földszagú képben a legbensőbb spirituális értékek jelennek meg. Az önfelelt mondat tagadása mindannak, ami a háború, és jelzi: nemcsak a hazatérő katonák vitték magukkal frontemlékeiket, hanem a harcba szólítottak is otthoni álmaikat, hitüket.

Ebbe a közegbe lép be a rohamra szólító parancs. A rajparancsnok: mindössze huszonegy éves. Így igazítja el embereit: „Aztán miattunk hiány ne legyen! Nem vagyunk alábbvalók másnál. Nem félünk, de meg sem halunk egykönnyen azért.” Aztán

elindul, ki a fedezékből, körülnézni. A társai visszatartanak, de elhárítja őket: „Hiszen értetek megyek, sok kolontos, hogy kinézzem a jobbik utat, ne érjen semmi veszedelem.” De nemcsak ezt teszi: társainak tizenkét szál ibolyát szed. Ibolyát: a tavasz, az újjászületés, az élet, és itt az otthon jelképét. Ismét csak tagadását mindannak, ami a háború. Mindez túl szép ahhoz, hogy az apokaliptikus pusztítás világában érvényre juthasson. Az életre és szerelemre termett legényt a meginduló harc első robbanásának légnyomása leteríti. A súlyos sérültet egy frontkórházban kezelik, tudatának maradékában egyetlen emléket őriz: az ibolyákét.

Tamási itt be is fejezhetné a történetet, de nem teszi, hanem belekezd a második elbeszélésbe. A sebesült mártírúma és a roncsolt testen is átütő belső szépsége, a jóság, a részvét és éteri érzékiség szerelemre fordítja a beteget önfeláldozóan ápoló önkéntes nővér gondosságát, és ez a szerelem reményt visz a reménytelenségbe. A háború azonban még ennyit sem enged, az épp hogy bontakozni kezdő csoda nem teljesedhet ki. A kórház kigyullad, az ifjú nővér emberfeletti erőfeszítéssel, élete kockáztatásával rohan a tűzbe szerelméért, de helyette egy ismeretlen holttestét menti ki a lángok közül. A tragédia beteljesül. „Még reggel is ott ült az üszkők között a leány. És látta, amint a derült égből lenyújtja Isten a kezét, és megmossa a ház kormában” – zárja le az elbeszélést az író.

Nem kevésbé tragikus *Szép Domokos Anna* története. Tamási a részleteiben annyiszor használt balladai építkezést és nyelvet használja – egy teljes elbeszélésen át. Nem egyszerűen az oly sokszor méltatott székely népnyelven, hanem régi stílusú balladák nyelvén szólal meg. Költészet ez, még akkor is, ha hattagú sorai folyamatosan, prózaként követik egymást, de akár rövid sorokba tördelve is ki lehetne adni. Tamási anyanyelvként beszéli a balladák nyelvét, ami önmagában is katartikus hatású. De amit elmond, az is: a hadifogságba esett katonák között szerelmesét kereső lány nem tudja elfogadni, hogy sohasem fog visszatérni az, akire vár. Halálon túli hűsége miatt kiveti a falu, megtagadja az anyja.

A történet a maga egyszerűségében és fájdalomban, ahogyan minden ballada, egy közösség élményét-fájdalmát fejezi ki: százezrek élhettek meg hasonló tragédiákat. A megfogalmazás sűrítettsége, a drámai párbeszéd, az egyszerűségükben is erőteljes képek, hasonlatok következetesen egy irányba mutatnak: Szép Domokos Anna belehal a várakozásba. De itt nincs még vége a novellának-balladának: hátára veszi egy fekete madár, és holtá után is felelősségre vonja az Istent szerelme elvesztésért. Az Űristen pedig a pokol angyalaira mutat, azok az emberekre, a földnek fajzatára. Igen, a háborúért az ember a felelős, és ez ellen az ítélet ellen nincs hova fellebbezni, ahogy a halálra sincs jogorvoslat. (Hogy az ítélet súlyát még inkább megértsük, gondoljunk a *Siratnivaló székely* hasonlóan balladai zárására, de földidézhetjük magunkban az öreg Vörösmarty túlfeszített vízióinak emlékét is). Marad az időtlen fájdalom, ami a halál után is vádol. Szép Domokos Anna a túlvilágról átkot küld a vérontás főbűnöseire: „Verjen meg az Isten, háborúcsinálók!”

És ez Tamási utolsó szava is a Nagy Háború ügyében.

„A nekifeszült mentő-akarat” *Kuncz és az Erdélyi Helikon*

Reményik Sándor Kuncz Aladár emlékének ajánlott verse (*Sorsunkra hagyva*) egy, a kínai partok közelében elsüllyedt hajó allegóriájára épít: „Nem tudjuk kiemelni. Nem tudjuk kiemelni. Nem tudjuk kiemelni” – ismétli tragikusan háromszor az 1931. július 13-án, Kolozsvárott született vers záró soraiban, mely a jó barát Kuncz kórházi haldoklását, agonizálását „Ama távoli, elmerült hajóval” kapcsolja a poézis nyelvén fenségesen és megrázóan, gondolatban össze. Írásom választott címe¹ mindazonáltal nem az igen korán, 45 évesen halálos ágyon fekvő ember utolsó földi napjaira, az őt menteni megkísérzők hősiességére, a maradtak döbbenetére és ugyanakkor magukra-hagyatottság érzetére, mintsem Kuncz egész alkotó lényének emberfeletti, mentő munkájára utal: kiemelkedő irodalomszervezői tevékenységére, szerkesztői munkásságára élete utolsó, Erdélyben töltött évtizedében.

Amikor Kuncz fiatal életkorára, ugyanakkor felkészült és élettapasztalatokkal teli egyéniségére tekintünk, akkor a jó diplomata, a világnézeteket (és ezek mentén formálódó platformokat) egybe békítő egyén mellett – akit többek közt Tamási Áron is megidézett –, a bohém és könnyed, játékos és vitázó kedvű Kunczról sem szabad elfeledkeznünk. Németh Andor írta róla a *Nyugat*-ban: „Úgy láttam utoljára, ahogy gyerekszemmel Kolozsvárt először láttam: világfinak, könnyűnek”². A diplomata, a világfi hazatérő komoly szervező munkába kezd, s feladatai révén munkássága a *literary gentleman*-tól a jó helyzetfelismerő reálpolitikuson át a tudatos irodalmi kanonizátorig terjed: 1928-as ismert összegző cikke, *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* már valós listakanonját adja a befutott erdélyi szerzőknek. Gaál Gábor, aki a „világnézeti lap”-nak,³ tehát az *Erdélyi Helikon*-nal ellenlábás *Korunk*-nak ekkor még nem szerkesztője, csak szerzője, éles polémiába kezd vele, többek közt a másik emlékiratíró, Markovits Rodion képletes és valós mellőzése kapcsán, a kidolgozott „transzszilván” eszmerendszer szűkösségét kérve számon. De az ellenfél, a vitázó Gaál is azt írja pár évvel később, hogy ez az utolsó 7-8 esztendő, amíg Kuncz Erdélyben ténykedett, ez volt „élete esszenciája”.

Kuncz fájoan érezte ugyan is a babitsi *térkép szerinti* és a *lélek szerinti* ország különbségeit.⁴ Erdélyisége amolyan köztes utat jelentett Áprily Lajos táj-transzszilva-

¹ A tanulmány előadás formájában Miskolcon hangzott el, 2016 májusában.

² Vö. Németh Andor, *Emlékezés Kuncz Aladárról*, *Nyugat*, 1933/13–14., illetve: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00560/17518.htm>

³ Szerb Antal, *Magyar irodalomtörténet* című emlékezetes pályadíjnyertes munkájában minősíti így a lapot, nyilván nem véletlenül.

⁴ Lásd erről Babits *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című írását, illetve *Hazám!* című versét.

nizmusa és a Kós Károly-féle ország-transzszilvanizmus közt, de inkább az előbbi érezhette sajátjának. Értékelése Áprily Lajosról is azt mutatja, hogy a kulturális tradíció megkerülhetetlen tényezői közt valaminek a folyományaként képzelte el a legfontosabb korabeli erdélyi szerzők líráját (ez esetben főként a *Nyugaténak*) – de ezáltal is a mindenkori magyar irodalmi egységet és kulturális emlékezetet kívánta hangoztatni –, amit kritikustársa, Schöpflin Aladár is kiemelt. Erdélyiségét eleve nem önmagában hangoztatandó üres frázisnak, hanem komoly, az idők szavának megfelelő, aktualizált tartalommal megtöltendő értéknek gondolta, ilyenformán átmenetnek, nem valami öröktől fogva adottnak. A kidolgozott transzszilván szemléletben ez az erdélyiség persze valós történeti értékekkel és eltörölhetetlen múlttal rendelkezett, amibe kapaszkodni lehet, de közösségére – a közeljövőt tekintve – minden korábbinál nagyobb kihívások várnak, melyet tehát valós szellemi közösséggé kell kovácsolni e nehéz időkben. Kuncz ebben vállalt mérhetetlenül fontos szerepet. Sokszor saját írói ambícióit is háttérbe szorítva, zárójeljezve a közösségért. Sokáig talán ezért gondolhatták úgy, hogy íróként „inkább a tervek és az álmok embere, mint az alkotó munkái”.⁵ Kolozsvárra kerülve viszont beteljesíti a korábbi ígéretet: „új pálya nyílt előtte, amely úgy látszik, megsokszorozta munkakedvét: egyik első vezérembere, szervezője lett az erdélyi magyar irodalomnak, s a Szépművés Céh megalakulása után az Erdélyi Helikon szerkesztője [...] Hogy közben megjött az igazi nagy alkotásra való munkakedv és energiája, azt »A fekete kolostor« két természetes kötete bizonyítja.”⁶ Schöpflin nem tudhatta, hogy az egyéni, szépírói munkakedv mindig is megvolt, legfeljebb háttérbe szorult egy ideig vagy lappangott, mint a kéziratban maradt munkái Kuncznak. Előbbire jó példa a főmű mellett másik nagyepikai alkotása – a *Felleg a város felett* – is, mely először folytatásokban az *Erdélyi Helikon* 1929–30-as lapszámaiban jelent meg,⁷ de szerzője a 20-as évek legelejétől folyamatosan dolgozott rajta.

Kuncz egységes és a haladó európai hagyományhoz kapcsolódó szellemiségű magyar irodalomképét tulajdonképpen otthonról hozta magával. A századelőt megelőző években Nagyváradon gyermekeskedő, majd Kolozsvárt tanuló Dadi az öt fiúgyermeket nevelő, katonásan szigorú, mégis áhítattal szeretett édesapa, Kuncz Elek vallási toleranciáját és európeai szemléletét vitte otthonról magával, azét az édesapát, aki főigazgatói munkája mellett nem mellesleg Ady költészetének egyik első méltatója is volt. Az érettségiző Kuncz az Eötvös Kollégiumban pallérozódik tovább, majd ba-

⁵ Vö. Schöpflin Aladár, *A fekete kolostor*. Prágai Magyar Hírlap, 1930. június 7., 8.

⁶ Uo.

⁷ Könyvalakban csak szerzője halála után, 1931-ben, jelezve, hogy egy eredetileg trilógiának szánt regény első, de önmagában is megálló részét vehetik kézbe az olvasók, illetve tévesen azt is, hogy az első regény folytatása sajnálatosan nem készülhetett el. Az utóbbi évek kutatásai bizonyították, hogy a regénytrilógia második és harmadik részének töredékei – mai tudásunk szerint legalább 69 oldalt kiteve – megtalálhatóak Jancsó Elemér kolozsvári irodalomtörténésznek az OSZK Kézirattárában őrzött hagyatékában. A *Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái* sorozat (OSZK–Kriterion, Budapest–Kolozsvár, sorozatszerkesztők: Boka László, Filep Tamás Gusztáv) harmadik kötete ezt az űrt pótolva adja közre a töredéket és a regény minden eddiginél teljesebb változatát 2016 nyarán, Juhász Andrea bevezetőjével.

rátjával, Lackó Gézával a *Nyugat* költői (és nem melleleg a fordításirodalom terén végzett) esztétikai forradalmát, új modernség szemléletét testközelből látja.

Az első világháború alatti ismeretes tragédiáját csak humánuma révén tudta saját maga javára fordítani, miközben megőrizte hitét az elveszettnek gondolt összeurópai értékekben, melyeket – később Makkai Sándorral együtt – éppen a regionálisból, a helyiből akart újjáépíteni, újra egyetemessé emelni. Ebben is a babitsi elveket vallotta. S ha már Schöpflin és Kuncz kortársi, kritikusi viszonyára és analóg szemléletére, illetve értékelveire utaltam, fontos kiemelni, hogy mindketten egy korszakos folyóirat köré csoportosuló szellemi erjedés elsőszámú értekezőivé, azt dokumentáló és legitimáló kánonformálókká tudtak válni, s e folyamatban valós társadalmi szemléletváltást is sürgettek, szigorúan minőségelvű, esztétikai alapokon. Új olvasógenerációk érték szemléletét határozva meg közvetetten vagy közvetlenül, hiszen a lapok szerzőgárdájának iránymutatói is lettek, s az orgánumok alapértékeit is ők vetették papírra.

Kuncz hatását, munkásságának az erdélyi irodalmi életben betöltött későbbi szervezőerejét és tekintélyét figyelembe véve a korábbi publicisztikai utáni szerkesztői (1929-től számított *Erdélyi Helikon*-beli) munkája ezért is kiemelendő. Az ifjú tehetségek módszeres felfedezésében és publikáláshoz segítésében Kuncz ugyanis éppúgy jeleskedett, mint ahogyan vitacikkekben és vezércikkekben igyekezett a lap és holdudvara névjegyét karakteresen újra és újra megfogalmazni, azt, amennyire lehetett, toleránsan esztétikai alapokra helyezni s közben e fórum önértelmezését is megvédeni. „Táborok-közi” diplomatikusságával, nyugatias erudíciójával a fiatalok sikeres útra indítójaként is sikeressé tudott válni. Elegendő, ha itt csupán Bartalis János költészetének alakulástörténetére, recepciójára gondolunk. Bartalist ugyan Kosztolányi közli s dicsérettel elsőként a *Nyugatban*, még a tízes években, de a „Kosályi bukólikák” s szerzője tulajdonképpen már Kuncz-találvány. Ő az, aki a kötettel csak később jelentkező költőt, annak minden avantgárd jegye ellenére megkonstruálja, „felépíti”, tájhoz kötött, tiszta és igazi, de korszerűen kritikus, a világháború utáni új valóságot ostorozó vagy attól elmenekülő erdélyi alkotóként mutatja be.⁸ Ő igyekszik a helikoni táborban is megjelenő széthúzó erőket mindvégig összetartani, s ő biztatja majd a főszerkesztő Bánffy Miklóst is emlékei megírására, dokumentálására. Akárcsak Bánffy, illetve Makkai, Kuncz is az *elitté válást* tartotta az erdélyi szellemi életben a megmaradás igazi zálogának. A kunczi eszmény – illetve az attól való távolodás az esztétikai minőség-követelményben – mindvégig meghatározója lesz a felnövő új generációk olyan jeleseinek is, mint amilyen például a húszas években még gimnazista Jékely Zoltán, aki később bölcsészdoktori szakdolgozatát is Kuncz Aladáról írta, az ő emlékének ajánlotta 1933-ban, de rajongása és vonzódás a francia kultúra iránt is valószínűleg Kuncztól eredt.⁹

⁸ Ezzel kapcsolatosan lásd Balázs Imre József kísérőtanulmányát Bartalis válogatott verseskötetéhez. In Bartalis János, *Ujjaimból liliumok nőnek*, Kriterion, Kolozsvár, 2004.

⁹ Vö. Jékely Zoltán, *Az erdélyi magyar irodalom kezdetei a háború után és Kuncz Aladár*. Kézirat, OSZK Kézirattár, Jékely-fond. Illetve lásd erről Boka László: „Kopár, földhözragadt, szegény”? Jékely és az erdélyi irodalom. In *Tanulmányok Jékely Zoltánról* (szerk. Péterfy Sarolt – Palkó Gábor), PIM, Bp., 2014, Studiolo sorozat, 118–138.

E kunczi eszmény közvetlenül Kolozsvárra érkezése után már mint a jövő programja állt készen, amint arra Lakatos Imre is emlékezett, aki Kuncz szavait felidézve elvi alapállásáról ír: „Bármilyen irányú politikai szellemet is képzeljünk el – írta cikkében –, az mindig szöges ellentétben áll az irodalmi szemlélettel. A politika egyszerűsíti, uniformizálja az életet, az irodalom annak éppen sokféleségét és összetettségét hangsúlyozza. A politika, ha vezetni akarja az embert, kénytelen absztraktummá változtatni; az irodalom még a fogalmiságot is csak megérezkítve tudja visszaadni. A politika mindig érdekeket szolgál; az irodalom megbukott, ha nem tud az érdekek fölé emelkedni... Az egészséges kritikai szellemet majdnem mindenik államban megfertőzte a politika, melynek hatásai az irodalomra beláthatatlanok, ha a tiszta, autochton irodalmi szellem nem épül öntudatra, és nem szorítja vissza a politikát határai közzé. A világnézetileg vagy politikailag szétválasztott íróknak ma össze kell fogniuk az irodalom megmentésére.” Az összefogáson és a nyílt politikai szólalomoktól való távolságtartáson túl a kritikai rang erősödése és a vitapartner tisztelete jellemezte tehát: „Minden irodalmi múlt el a rejtett intellektualitást kereste [...] Határozott idegenkedéssel viselkedett a világnézetek által korlátolt emberek iránt, az elnevezések fetiszmusának nem áldozott, nem volt hajlandó kedvükért józan kritikáját igába hajtani. Emellett azonban hallatlanul megértő tudott lenni az ellenkező véleményekkel szemben is.”¹⁰

Az *Erdélyi Helikon* 1931. augusztus-szeptemberi, Kuncz Aladárt búcsúztató számában olvasható emlékezések, amilyen a fentebb idézett Lakatosé is, a barátok és íróársak személyes vesztesége mellett arra is emlékeztettek, amit Reményik Sándor így fogalmazott meg a 6. vécsi találkozón: „amit egyetemesen veszítettünk benne: irodalom, kisebbségi élet, magyarság, Erdély”.¹¹ S valóban, e négyes fókuszpont, vagyis az erdélyi gondolat kulturális programmá tétele mindenekelőtt Kuncz felléptének köszönhető. (Halálát követően gyorsan széthúzókra is talál a transzszilván gondolat, „táboron” belül is...) Mikor a *Helikon* meghirdeti ismeretes pályázatát a Magyar irodalomtörténet megírására, amit majd Szerb Antal remek munkája nyer el, Kuncz „egyik legkedvesebb terve” valósul meg. S bár az eredményhirdettkor ő már nincs az élők sorában, a munkához előszót író Makkai Sándor „kegyes kötelességként” Kuncz adományaként ír a pályadíjról. A *Helikon* 1931. júliusi összejövételén tudniillik arról döntött, hogy a Kemény János báró és felesége által alapított (harmincezer lejes) Irodalmi Nagydíjat a *Fekete Kolostornak* ítéli. Miután szerzője ezt már nem vehette át, az ő kedves tervének megvalósítása érdekében a díjat a Magyar irodalomtörténet későbbi pályadíjához csatolták, Kuncz Aladár „nemes adománya”-ként jegyezve mindezt, mert ahogyan Makkai írta, „ő, aki művében él közöttünk, ezáltal is, »holta után is beszél«.”¹²

¹⁰ Vö. Lakatos Imre, *A tragikus remekmű*, In *Kuncz Aladár emlékezete*, (szerk. Pomogáts Béla) Polis, Kolozsvár, 2013.

¹¹ Vö. Kántor Lajos, *Játék vagy program?* In *Kuncz Aladár emlékezete*, i.m.

¹² Vö. Makkai Sándor, *Előszó*, In Szerb Antal, *Magyar irodalomtörténet* [1934], 9. kiadás, Magvető, Bp., 1997, 8.

Ez a holta után is beszélés nem csupán a főmű elsöprő sikerére igaz. Mert ugyan könyve többes értelemben „Rendkívüli jelenség: egy témán, egy élményen nagyra nőtt egy író”¹³ – ahogyan Schöpflin remekül meglátta, de téves az azóta elterjedt egy-könyves író beidegződése, annak meglehetősen kényelmes, ám felületes megfogalmazása. Az új életműsorozat¹⁴ éppen ezt a képet hivatott árnyalni, illetve megmutatni, hogy a tanár, kritikus, értekező, szerkesztő és irodalomszervező Kuncz több műfajban is maradandót alkotott.

Sokáig a kortársak visszaemlékezései is – így a Kunczhoz közel álló Kovács Lászlóé is – továbbéltették a gondolatot, hogy Kuncz Erdélyben hosszú évekig csupán szerkesztéssel és irodalomszervezéssel foglalkozott, s élete utolsó periódusában fordult leginkább befelé, mikor megírta háborús emlékiratát, valamint a Kolozsváron játszódó regényét.¹⁵ Ma már tudjuk, hogy mindkét nagyepikai műve „nagyjából egy időben, talán párhuzamosan, vagy gyors egymásutánban íródott, mindkettő a háború után”¹⁶

Kuncz mentő munkája tulajdonképpen hármás fronton való helytállást jelentett. A helyi, erdélyi magyar irodalom értékeinek felvirágoztatása, művek és alkotók elismertetése mentén diplomatikusan összebékítő munkáját és „tisza irodalom” eszményét ki kellett egészítenie a Bukarestből s számosabban a Budapestről érkező aggályokkal, vádakkal. Tíz évvel a halála után megjelent Szépmíves Céh-antológiában ezért szerepelhet róla pár fontos sor: „Korai halála irodalmunk egyik legfájdalmasabb vesztesége volt, de halhatatlanul vallanak róla a művek: amiket írt, és amiket mint szerkesztő megjelentetett”¹⁷ Ez a mondat arra a komoly hatásra utal tulajdonképpen, amelyet számos erdélyi magyar szépirodalmi mű létrejöttére közvetve vagy közvetlenül gyakorolt – jegyzi meg Filep Tamás Gusztáv – a korszakban érvényes irodalompolitikai, esztétikai nézeteivel és dolgozataival. Barátja, Hunyady Sándor, aki már a kolozsvári *Ellenzéknél* munkatársa volt, azt állította, hogy e lap körül s Kuncz jóvoltából „szerveződött meg az új erdélyi magyar irodalom középosztálya”, s azt is, hogy ő, az 1920-as évek közepén már várta s hiányolta a nagy Kuncz-művet. De Kuncz ekkori francia fordításait és egyéb munkáit említve azt is hozzáteszi: „Belátom, hogy ennyi munka elég lenne három más embernek.”¹⁸

¹³ Vö. Schöpflin Aladár, *i.m.*

¹⁴ Vö. *Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái*, OSZK–Kriterion, Budapest–Kolozsvár. [Továbbiakban KAÖM] 2014-óta eddig 3 kötetben.

¹⁵ Vö. Kovács László, *Felleg a város felett*. Erdélyi Helikon 1931, 725–727.

¹⁶ Lásd erről Juhász Andrea, *Az irodalmi művek titkairól. Bevezető Kuncz Aladár Felleg a város felett című regényének új kiadásához*. In *Felleg a város felett*, KAÖM III., Budapest–Kolozsvár, 2016.

¹⁷ *Erdélyi elbeszélők*. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár [1941], 147. (A jubileumi díszkiadás sorozatában.)

¹⁸ Hunyady Sándor, *Kuncz Aladár*. In Uő., *Álmatlan éjjel*. Válogatta, szerkesztette és az előszót írta Vécsei Irén. Szépirodalmi, Bp., 1970, 329–330. (Az írás 1925 decemberében született, illetve jelent meg.)

Mindazonáltal abban, hogy Kunczot a Nagy Háború után Kolozsvárt találjuk, újabban egy nagyobb koncepciót is sejthetünk – mutatott rá Filep¹⁹ –, gyaníthatóan a Bánffy Miklós kultúrpolitikai programja kidolgozásában és megvalósításában vállalt feladatra utalva. Bánffy csak 1926-ban települt „haza”, de sokatmondó, hogy amikor 1923-ban föltűnt a kincses városban, Kuncz azonnal cikkben hívta föl rá a figyelmet.²⁰ „Szerintünk ezt valószínűsíti mind az, hogy Bánffy – emlékiratai tanúsága szerint – akkoriban döntött a hazatérés mellett, mind az, hogy Kuncz kultuszminiszteri engedéllyel ment éveken át tartó fizetés nélküli szabadságra Kolozsvárra, végül a kettőjük közötti további kiváló munkakapcsolat” – folytatja Filep. Tény, hogy a polihisztor Bánffy/Kisbán Miklós – Kós visszaemlékezése szerint is – Kuncztól származtatta a Helikon megteremtésének ötletét, akkor is, ha jómaga ekkor még nem vállalhatta a bonchidai házigazdaságot.²¹ Kuncztól, vagy Kuncztól is származott tehát a Helikon folyóiratának – az *Erdélyi Helikonnak* – az ötlete, első szervezői közé tartozott, majd Áprily Pestre költözése után, 1929-től haláláig ő szerkesztette a lapot.

Bánffy nem véletlenül ezt a szerkesztői felkérési pillanatot idézte vissza, elevenítette fel Kuncz halálakor a gyászkerettel megjelenő folyóiratban:

„Áprily lemondása folytán a folyóirat élére szerkesztőt kerestünk.

Mindenki Kuncz Aladárra gondolt. Minden szem feléje fordult. De volt egy nagy nehézség. Anyagi nehézség.

A folyóirat a szerkesztésért csak igen-igen szerény javadalmazást tudott nyújtani. Körülbelül annyit, amennyit egy jobb gépíróra keres. Többet nem bírt meg. Másrészt bizonyossá lett az is, hogy a szerkesztés igénybe veszi egy embernek egész idejét, másrészt nem prosperálhat. Valóban aggodalommal fogtam hozzá, hogy Kuncz Aladár ilyen körülmények között a szerkesztői állással megkínáljam. Hiszen neki az Ellenzéknel a mi viszonyaink szerint aránylag jó helyzete volt.

¹⁹ Vö. Filep Tamás Gusztáv, *Egykönyvű író-e Kuncz Aladár?* In *Egy márványdarab*, KAÖM II., Budapest–Kolozsvár, 2015. 10–11.

²⁰ Vö. Kuncz Aladár, *Kisbán Miklós*. Legújabban lásd In Uő., *Erdély az én hazám. Válogatott tanulmányok és cikkek*, szerk. Pomogáts Béla, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2013., 166–168.

²¹ „1926-ban telepedett vissza Erdélybe Bánffy Miklós (akihez engem 1910 óta ismeretség, majd egyre erősödő és élete végéig tartó őszinte és kölcsönös barátság kötött). És ugyanebben az évben hívta 3 napos barátságos találkozóra vécsi várába Kemény János (akkoriban már ún. beérkezett) erdélyi magyar íróársait. Hogy ez az írótalálkozó kinek volt elsődleges ötlete, nem tudom. Okom volt ugyan arra a feltevésre, hogy azt Bánffy Pestről hozta magával, viszont Bánffy Kunczra hárította. Mindenesetre ők ketten állapították meg a találka sürgős szükségességét. A találkozó sajátos formája, szerkezete, összetétele – köztudomás szerint Kuncz Aladár ideája volt, melyet Bánffy is vállalt, de azt már nem, hogy a helye a központos fekvésű bonchidai Bánffy-kastély legyen. Ezért vonták be tervezetésükbe Kemény Jánost, aki aztán vállalta is, hogy ő hívja meg vendégeikül az írókat – akiknek névsorát, állítólag, Kuncz állította össze – vécsi várába.

Vallom, hogy az erdélyi magyar írókonglomerátumnak egyetlen munkaközösségbe tömörítése, illetve az írók baráti találkozója egyik íróársuk meghívott vendégeiként, annak családi otthonában, a céljának megfelelő legszerencsésebb megoldás volt az akkori romániai adottságokban. És ez jórészt valóban Kuncz Aladár érdeme volt.” Lásd *Kós Károly – Czine Mihályhoz*, Kolozsvár, 1966. I. 1. In *Kós Károly levelezése*. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, szerkesztette, a kíséző tanulmányt és a jegyzeteket írta Sas Péter. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2003, 607.

Itt, ebben a szobában beszéltem veled, ahol e sorokat írom.

Hosszan, kissé elfogódva, kissé szégyenkezve adtam elő kérésemet. Most is látom, ahogy itt ül, a kanapén velem szemben. Szótlán hallgatta; csak nagy okos szemei csillogtak a sötétedő estében.

Mikor befejeztem, könnyed mosollyal kérdezte:

– »Ez tehát olyan prófétai munka?«

– »Valóban az« – feleltem.

– »Akkor vállalom.«

És rögtön rátért póz nélkül, frázis nélkül a programra, tervekre, elgondolásokra [...]»

Bánffy ezért írhatta ugyanitt, hogy „Valóban ő volt az Erdélyi Helikonnak szellemi vezére, ki a háttérből úgyszólván láthatatlan szálakon vezette a mi működésünket”.²²

Kántor Lajos arra is felhívta már a figyelmet, hogy Kuncz itt komolyabb modernizáló folyamatokba kezdett! Levelei valóban erről tanúskodnak. 1929. július 31-i keltezésű az a levél, amelyben Kuncz közli Babitscsal, hogy augusztustól átveszi a Helikon szerkesztését, és elvi iránymutató írást kér tőle az egyetemes magyar irodalmi szemlélet, a regionális tendenciák és európaiság viszonyáról. Ősszel többször (szeptember 2-án, szeptember 16-án, október 2-án, október 25-én, november 27-én) is sürgeti Babitsot a nagyon fontosnak érzett elvi cikk megírására, s közben újra és újra megfogalmazza alaptételét. „Valahogy úgy érzem, hogy éppen ebből a szerény erdélyi folyóiratból talán meg lehetne indítani a tisztességnek és tisztaságnak olyan hangját, amelyre ma a [...] magyar irodalmi élet minden vonalán nagy szükség volna.” „Lassanként egy egész sajtóságos összetételű folyóirat alakulna így ki, de szerintem szükséges tükörképe volna annak a szellemi szétdaraboltságnak s egyben egységesítő törekvéseknek is, melyek ma a magyar szellemi életet jellemzik.”

A Babitscsal közismerten jó kapcsolata sokak szemében a *Nyugat* oldalágává teszi ekkor az *Erdélyi Helikont*, de ne feledjük, hogy szintén Kuncz révén az erdélyi szerzők a *Napkelet* hasábjain mutatkoznak meg elsőként. Diplomáciai érzékét és reálpolitikusságát az erdélyi írók elfogadtatásában (mind Bukarestben, mind Budapesten) a tapasztalt, politikában is jártas Bánffyval karöltve fejt ki igazán hatékonyan: ezért szervezője, ösztönítője vagy éppen központi figurája több, a korabeli erdélyi irodalmi életet átszövő polémianak is. Az ún. *Irodalmi schizma* vita után Bánffy mellett is Kunczé az érdem, hogy a helikoni szerzők testületileg is bemutatkoznak a budapesti Zeneakadémián, s ki másst kérnének fel a társaság bemutatására és méltatására, mint az „elkülönülő” erdélyi magyar irodalommal szemben pár hónappal korábban aggodalmait megfogalmazó Ravasz Lászlót. Ugyanilyen szerepe volt az ismert *Vallani és vállalni* vitában is, a korszak történelmi regényeinek felesleges divatjáról, múltba révedéseiről és túlbujánzásáról, az olcsó sikerek helyébe minőségi műveket követelve. Tamási e vita kapcsán írt olyan mondatokat, melyekből szintén arra követke-

²² Vö. Bánffy Miklós írását, *Kuncz Aladár*, Erdélyi Helikon, 1931/497–498, illetve In *Kuncz Aladár emlékezete. i.m.* 11–12.

tethetünk, hogy Kuncz szerkesztőként jó irányba befolyásolta az *Erdélyi Helikont*, segített annak korszerűbbé tételében az irodalmi igényesség és a kor haladó prózapoeztikai elvárásainak megfelelően is.²³

Mindeközben már valószínűleg utolsó simításait kapja a bő évtizeden át készülő nagy mű, a *Fekete kolostor*, mely páratlan és műfajteremtő memoár, dokumentarista és mégis fiktív önéletírás, irodalmi szociográfia és történelmi regény egyszerre. Szerzője már nincs az élők sorában, mikor az 1930-as évek derekán kiéleződik az ismert népi-urbánus vita, benne Márai és Illyés egy-egy korszakos művével, holott „műfajteremtő” voltát tekintve mindkettőt megelőzte Kuncz remeklése – amint azt Láng Gusztáv is hangsúlyozta már.²⁴

Az irodalomszervező és a szépíró viszonyáról írta Németh Andor: „Kuncz Aladár mindig írt, a *Fekete kolostor* előtt is, után is –, de egyéb írásai s a *Fekete kolostor* között alig van kapcsolat. Azok sima, minden ízükben kulturált, kissé feminin tárcák és regények, francia receptre készült delikát, de fűszertelen irodalmi csemegék, egy literary gentleman ízléses játszadozásai. Emez szenvedély, láng, lobogás, füst és korm. Azok egy irodalmi pálya emléknymoi, ez az élete. Kuncz Aladár akkor lett íróvá, mikor a »tehetségből« kiszabadult.”²⁵ Németh megállapításával nem vitázva, ugyanakkor megengedve, hogy Kuncz írói és irodalomszervezői énje nehezen lenne szétválasztható, azt mondhatjuk: vállalt szervezői, szerkesztői és kritikusi szerepe nélkül nem csupán a saját írói életpályának, de az 1920-as évek erdélyi magyar irodalmának fellendüléséről és révbe éréséről is aligha beszélhetnénk. E folyamatban, melyhez nekifeszült mentő-akarattal kellett, Áprily sokat sejtető sorai értelmében a minőségelv volt mindenekelőtt az, amit Kuncz sikeresen meg tudott honosítani és hagyománytá tudott tenni a helikoni táborban: „Még most is zavar az írásban. Nézi a tollamat, figyel az írógépet billentyűin tétovázó ujjaimat. [...] Tudom, hogy mindannyiunk szépségrogzító mozdulatát szemmel tartotta. De ettől az áldott zavartól, a tudástól és megérezéstől, hogy az ő nyugati csúcson élesedett szeme néz, lelkünkben dallamosabbá formálódott a sor, kritikai szigorúsággá éleződött a szempont, európaibbá hangolódott a gondolat, s olykor világhorizonttá tágult az erdélyiség.”²⁶

²³ Tamási a 30-as évek hármaskor irodalmi szemléletét is élte (konzervatívok és modernnek vitájához felzárkózó népiek nevében is ír), mikor így folytatja: „Sokszor elszomorodom, amiért a Helikon nem használja ki azt a nagyszerű alkalmat, amelyet saját maga teremtett. Türelmetlen, eleven szellemé kellene kiforrnia, és el kellene söpörnie ezzel a szellemmel minden buta és ügyasztó maradiságot, amit »konzervativizmusnak« neveznek nálunk is; és el kellene sodornia minden hazug és gyökértelen, kottlós »radikalizmust«, amely csak azért kiabál, mert nem engedik őt lakájn lenni.”

²⁴ Vö. Láng Gusztáv, *Kérdezz másképp – változik a válasz!* In Uő. *Kérdezz másképp...* Tanulmányok, Bp., Parnasszus Könyvek, 2015. 168.

²⁵ Vö. Németh Andor, *i.m.*, illetve: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00560/17518.htm>

²⁶ Vö. Áprily Lajos írását, „*Hamuhodni ... Ákászod alján!*”, In *Kuncz Aladár emlékezete, i.m.* 16.

„... új melódiát fúj a fátumzenész”
Kuncz Aladár: Egy márványdarab

Az emlékkonferencia meghívója pontosan fogalmaz. Helyesírása nemcsak kifogástalan, hanem eligazító érvényű is, amikor kis betűvel jelöli az „erdélyi Helikon”-t, hiszen ha nagygal tenné, akkor másra utalna, az 1926 nyarán Marosvécsen, báró Kemény János kastélyában tartott első helikoni összejövétel, a három napos írói tanácskozás helyett arra a két évvel később, azaz 1928-ban indult folyóiratra, az *Erdélyi Helikonra*, amelynek szerzői javarészt, persze, azonosak voltak-lettek a tanácskozás résztvevőivel. E kettő megkülönböztetése, persze, apróságnak tetszhetne, ha nem cserélnék fel vagy azonosítanák őket mind a mai napig még tudományos – irodalom- és művelődéstörténeti – munkákban is. Megtoldva azzal a tévedéssel, ami lényegében a találkozó, illetve a lap legfőbb előzményéhez kapcsolódik, nevezetesen az Erdélyi Szépművéses Céhhez, amelyet ugyancsak sűrűn tévesztenek-kevernek össze velük, azaz egymással. Az 1924-ben, hat író-újságíró (Kádár Imre, Kós Károly, Ligeti Ernő, Nyirő József, Paál Árpád és Zágony István) által alapított Céh betéti társaság formájában könyvkiadó vállalként kezdte a működését, s majd a folyóiratnak is gazdája lett, a vécsi szabad írói munkaközösség azonban tőle függetlenül született. Akár apróság, akár nem, abban a könyvben, amelyről bővebben fogok szólni, s amely a Kuncz Aladár összegyűjtött munkái sorozat II. köteteként, Boka László és Filep Tamás Gusztáv gondos szerkesztésében a kolozsvári Kriterion Könyvkiadó és a budapesti Országos Széchényi Könyvtár közös vállalkozásaként *Egy márványdarab* címmel tavaly látott napvilágot, épp a vécsi Helikon megteremtésének története hiányos.

Egyébként a szöveget gondozó, valamint a jegyzeteket készítő Filep Tamás Gusztáv és Varga Ágnes szinte hibátlan munkát végzett. Egy ponton vethető fel, mégpedig az 1918/19-es forradalmak irodalmának József Farkas szerkesztette 1960-as hivatkozott szöveggyűjteményével kapcsolatban, hogy szükséges lett volna visszatérni a forrásokhoz, Kuncz kéziratához. Egy másik pont azt kívánhatja, hogy a két szorgos szöveggondozó töltsön végre hosszabb időt Párizsban, és találja meg azt a szállodát, ahol Kuncz lakott. De ne a Champs-Élysées közelében, a Szajna jobb partján keresse, hiszen ha (a szöveg szerint) csak pár lépésnyire van tőle a Luxembourg-kert, akkor a folyó bal oldalán, a Montparnasse-on áll(t), Lőrinczi László monográfiájából (*Utazás a fekete kolostorhoz*) az is tudható, hogy a Vaugirard utca 11. szám alatt (volt). Visszatérve a helikoni találkozók történetéhez: hiányzik két eligazító és tisztázó érvényű hivatkozás, két fontos kötet számbavétele. Az egyik Tabéry Géának az Erdélyi Szépművéses Céhnel 1930-ban napvilágot látott *Emlékkönyve*, a másik 2004-ben a csíkszeredai Pallas-Akadémiánál Marosi Ildikó *Versailles-i repkény* című válogatása a helikoni napok dokumentumaiból, mintegy emlékállítás a Kemény-házaspárnak.

E kötetek egyrészt cáfolják azt a Kós Károly által is megerősített feltételezést, miszerint Erdély magyar írói társai egybe hívásának ötletét az 1926-ban Erdélybe haza- vagy visszatelepült Bánffy Miklós gróf Pestről hozta volna magával, ám mivel nem vállalta a bonchidai házigazdaságot, Kuncz Aladárra bízta a válóra váltását, másrészt részletesen előadják, hol s milyen körülmények között vetődött fel először az összejövétel gondolata. Hogy Gernyeszegen, Teleki Domokos kastélyában Berde Mária már 1923-ban előállt vele, majd rá két évre Szászrégenben tőle kérdezi meg Kemény János, kezébe vehetné-e az ügyet – a Tabéry előadta történetet a bárónak lett volna alkalma s ideje cáfolni vagy kiegészíteni, ám nem tette. Mint ahogy ahhoz sem fűzött észrevételeket, hogy előzetesen abban állapodtak meg, kerüljön be minden komoly erdélyi író a csoportosulásba. S ha így történt, mert így történt, akkor ez azt is jelentette, hogy érvényesült a találkozó formáját, szerkezetét, összetételét kiöltő Kuncz elképzelése – azaz, Tabéry emlékezése szerint – vendégek, résztvevők lehettek olyan „veszedelmesebb elemek is”, mint „Zsidók. Emigránsok. Aktivisták! Viszont – fűzi hozzá a nagyváradi író – a zsidók, emigránsok és aktivisták ama része, mely az új impérium folyamán lepergett hét esztendő alatt semmiféle komoly irodalmi teljesítményt nem tudott felmutatni, minden baloldali helikoni író az átnyergelés, az »elvtagadás« vádjával illetett. A vád azt hangoztatta, hogy a baloldali helikonisták behódoltak az erdélyi főuraknak...”

Hogy voltak másféle, máshonnan származó vádak, gyanúsítgatások is, ezt az alcíme szerint novellákat, karcokat, tárcákat, jegyzeteket és egy drámát (pontosabban egy egyfelvonásost) tartalmazó kötet *Vasárnapi gondolatok* című írása is tanúsítja. Az 1928. december elején az *Ellenzék*ben megjelent glossza előbb példákkal áll elő, hogy bizonyítsa, hazájában ki mindenki akart és akar „országmentő lenni”: az egy másik cikkében melegen méltatott Mussolinit, az egyszerű kovácslegényt, a kis őrnagyocskát Kemal Atatürköt, a Török Köztársaság megalapítóját, Primo de Riverát, a szürke katonából lett spanyol miniszterelnököt említi, de Friedrich Istvánt, az 1919 őszi szürke katonából lett magyar miniszterelnököt is. Majd mintegy mellékesen szóvá teszi a Magyar Párt intézőbizottságának ülésén történeteket: egy tanár és volt unitárius egyházi főszámvevő – névvel emlegeti – „ettől a politikai fórumtól azt kívánta, hogy nézzen a Helikon körmére, vajon ez a szabad írói csoport nem követ-e el valami haszontalanságot”. Szabadkozik ugyan, nem volt jelen az ülésen, egy kolozsvári lapban olvasott róla, s nem tudja, így hangozott-e el a felszólalás, ám mintha csak azért körülményeskedne, hogy annál határozottabban kijelenthesse: „lehetetlen tünetnek” tartja, ami történt. Hogy valaki, aki „nem író, nem esztétikus, még csak nem is kritikus, tisztán irodalmi ügy egész bonyolult szövevényét politikai fórum elé vigye”, s a közéleti szférák keveredését idézze elő. „Az irodalom maradjon az irodalomé. A politika a politikáé... Ne keverjük össze a munkaköröket és az illetékességeket” – a mondatok végére nem felkiáltójelet, hanem pontot tesz, mint aki a felszólalót nem figyelmeztetni akarja, hanem tudatni vele, tudatosítani benne, hogy – mint hangsúlyozza – a kisebbségi sorsot élő magyar közösség elérkezett „a felelősség, az illetékeség és a hozzáértő munka periódusába”.

Ha a közösség, amely – mint írja – csak kötelezettségeket ró rájuk, és nem jutalmaz meg előjogokkal, új szakaszhoz érkezett, akkor ez a múlttal, a lezárult periódussal való számvetés kötelezettségét is magával hozza. A célok kijelölésével együtt a tanulságok levonását. „Sok munkára, hozzáértésre, szaktudásra, szóval a normális élet fokozottabban termelő és fokozottabban elmélyült eszközeire van szükség ahhoz, hogy jogaink, létfeltételeink kiküzdésében, kulturális szemléletünk kikristályosításában lépésről lépésre haladjunk előre” – hangsúlyozza. A jegyzetáró képben pedig mítoszi párhuzammal szemlélteti, mi a változás lényege, mi a nem is nyolc vagy tíz év, azaz a meg nem nevezett Trianon óta eltelt idők, hanem *Az igaz karácsony* számításával, tizenöt esztendő tapasztalata. „A nagy árvizek elmúltak – példalózik, miután Erdélyt mint „a világzavaroknak talán legkiemelkedőbb és letragikusabb csúcsát” jelölte meg –, Poszeidón kiemeli fürtös fejét a vizekből, s dolgoknak, embereknek szigonyával ma egy utat mutat: *vissza a mederbe.*”

Vissza a mederbe, mert kialakultak a „normális élet”, az alkotás, a kitartó, szívós munka „parancsoló létfeltételei”? Kuncz Aladár meghallotta s követte Kós Károly kiáltó szavát, hét évre rá, hogy az „építenünk kell, szervezkedjünk át a munkára” jelszava s az „elég a passzivitásból” intelme elhangzott? Miközben bele kellett törődnie a valóságba, hogy számukra „a régi Magyarország nincsen többé”, aközben bizakodnia, bíznia kellett, hogy Erdély feltámadhat, s neki feladata lehet, van az új életre kelésében? E reményt táplálhatta benne, hogy 1928-ban Ady Endre zilahi iskolatársa, az a Iuliu Maniu lett Románia miniszterelnöke, aki – ahogy a *Mit vár a külföld Maniutól?* című interjújának alanya, a Népszövetség volt osztályvezetője, a nemzetközi jog egyetemi tanára, külpolitikus, William Martin mondta – erdélyiként ismerte a nemzeti kisebbségek létfeltételeit, és várható volt tőle, hogy „megkönnyíti majd az erdélyi románok, magyarok és szászok együttes életét”. Feltűnő ugyanakkor, hogy Kuncz az együttélésre itt sem és máshol sem úgy hivatkozik, mint a *Kiáltó szó*, nem beszél, mint a transzszilvanizmus eszméjének és elvének jegyében tehetné, sem történelmi szükségességről, sem geográfiai vagy gazdasági egyéniségről – s ami talán a legfőbb eltérés, nem kiáltja, hogy a cél: „a magyarság nemzeti autonómiája”. Autonómia helyett következetesen regionalizmusról beszél, így is érthető, amit életművének legavatottabb ismerője, Pomogáts Béla *A transzsilvanizmus* című, az *Erdélyi Helikon* ideológiájáról szóló monográfiájában (Akadémiai, Bp. 1983.) kiemel: a folyóirat szerkesztőjeként sorozatot szervezett a regionális és nemzetiségi kultúráknak, kezdve a katalánok, a flamandok, a bretonok s folytatva a szászok, az írek, a szudétánémetek és a zsidók kisebbségi irodalmával. A svájci tudóshoz intézett első kérdése mindjárt azt firtatta, veszedelmesnek tartja-e az európai politikai és műveltségi életben jelentkező regionális tendenciákat, s nyilván elégedett a válasszal: „A regionalizmus..., ha nincsenek nemzetellenes törekvései..., nemcsak hogy nem fenyegeti, hanem megerősíti az államok erkölcsi egységét. A népek, különösen, ha különböző hagyományok és szokások színezik őket, annál jobban kormányozhatók, mennél közelebb esik hozzájuk a hatalom... A műveltségi területen ugyancsak érvényes az a gondolat, hogy elszegényítünk

egy országot, ha mindenáron egységesíteni akarjuk” – folytatta Martin. S amit még hozzátett, egyrészt az európai kisebbségek nemzetközi védelmének szükségességéről, másrészt arról, hogy „egy ország nagyságát különbözőségeinek végső összege adja ki”, az is megnyugvással tölthette el a kérdezőt.

A számvetés mégsem hangolta derűsre, a kilátások mégsem töltötték el teljes bizalommal. Alig negyven éves, de mint aki érzi közeli végét, arról elmélkedik, hogy ha háttérbe szorul is a kisebbségi kérdés, s ha kinő is a „világ új szemlélete”, ha nincs is messze tőlük „a nagy, megváltó fordulat”, lehet, hogy az ő nemzedékük ezt már nem éri meg (*A megváltó fordulat. Ellenzék, 1927. december 26.*). Rá egy évre még keserűbb: a *Pásztortűz* közölte *Az igaz karácsony* a gyászt és a sírást kapcsolja hozzá az 1914 és 1928 között eltelt tizenöt esztendő ünnepnapjaihoz, a Megváltó születéséhez, hogy végül fáradt, tompult képzelettel láttassa azt a nemzedéket, amelyik a régi karácsonyok „kísértetsorát” előkészítette, „minden gyászukért” felelős. „Elég, ha meggyújtjuk a gyertyákat” – a köszöntés búcsúzásba vált át.

Az alkalom most is, mint a francia fogságból való 1919. májusi visszatérte és a Kolozsvárra történő 1923 tavaszi hazatérte között eltelt esztendők közérzetéről valló *A huszadik század embere az isteni bölcső előtt* (*Ellenzék, 1924. dec. 26.*), továbbá a *Karácsonyi látomások* esetében is, a kereszténység legnagyobb ünnepe. A megváltás hitével és a megigazulás reményével is magyarázható, hogy az ünnepkörrel összefüggő írásai szinte kivétel nélkül az erkölcs és a morál kérdései körül forognak. Igaz, már a világháború előtt is a „morálnak teljes anarchiája” foglalkoztatta, annak a távlatát rajzolva fel, hogy az érzelmi élet „az egyetemes, nagyobb perspektívájú szociális érzelmek termeléséhez fog vezetni”, és „sokkal magasabb lendületű szívéletet fognak teremteni” (*Morálválság, Nyugat, 1912/13.*). A háborút és a békekötést vagy – nem használja a kifejezést – békediktátumot követően, miután, ahogy az *Ellenzékben* írta, mi lettünk a „sötét század szerencsétlen gyermekei között a legszerencsétlenebbek, az Európán átcsapott szenvedéshullámnak legvégső, legtépettebb fodrai”, a szociális érzelmek területéről a vallásiakra térve azt jövendőli, hogy Európát a „mai nagy erkölcsi és metafizikai lázából csak az istenséggel való új és közvetlen ölekezés gyógyíthatja ki”. Az alig egy hónappal előbb, 1924 novemberében közölt *Mussolini, az olasz Zarathusztra* ugyancsak az új erkölcsi eszmények megvalósításának szükséges voltáról értekezik, úgy tartva, tisztára jelentéktelen dolgokon dűl majd el, „eszméinek Savonarolája vagy Napóleonja lesz-e” a „két nagy tömegvezérrel”, Leninnel és Gandhival együtt emlegetett olasz pártvezér és miniszterelnök. Mozgalma, az olasz fasiszmus Kuncz szerint egész Európára kiterjedő „erkölcsi forradalom, új emberi eszményeket állít föl”, az európai általános korrupcióval szemben. A szabadelvűség, a parlamentarizmus és mindenféle demokrata intézmény ellenségeként úgy használja az erőszakot – s innen a cikk címe –, mint Nietzsche fiatal pásztor, amikor a fekete kígyót lenyeli: „a kételyekbe vivő filozófiával szemben... igazságot és eszményt parancsol”.

Nagy erkölcsi és szellemi evolúció – ez az új politikai tájékozódás nagyon is megragadja a kisebbségi magyar fiatalság cselekvővágyának felkeltésén gondolkodó kri-

tikus, szerkesztő figyelmét. A hatalomgyakorlás diktatórikus voltát illetően a párhuzamokról, a felvethető román példáról emiatt sem ejthetett szót. Szemléletében, hitében közeledni látszott a *Miért hallgatott el Végvári?* Reményik Sándorához, aki, igaz, majd csak úgy egy évtized múltán vallja: „Nem a mi dolgunk igazságot tenni, / A mi dolgunk csak: *igazabbá lenni*”. Ezzel együtt távolodni a Végvári-versek szellemiségétől, a „Leszek őrlő szű az idegen fában, / Leszek az alj a felhajtott kupában, / Az idegen vérben leszek a méreg, / Miazma, láz, lappangó rút féreg, / De itthon maradok!” (*Eredj, ha tudsz!*). De helytállóbb talán a *Kiáltó szóra* utalni ismét, a Végvári-versekével ellentétes kisebbségpolitikai stratégiája miatt: „Nyíltan és őszintén valljuk azonban: inkább vagyunk lojálisak, mint rebellisek, inkább építők, mint rombolók, inkább nyílt barátok, mint titkos ellenségek”.

A három részből álló *Karácsonyi látomások*, s ennek is a nyitó, főleg pedig a záró darabja – a középső Csokonai végtusáját beszéli el, a *Vitéz Mihály a Halál révén* prózai elődje a már szóba hozott egyfelvonásosnak – nemzetiségi programját tekintve kevés ponton egyeztethető össze Kós Károly kiáltványával, felhívásával. S ha inkább az *Eredj, ha tudsz!* beszélőjének felfogásával mutatnak rokonságot, ennek magyarázata alighanem a fogságból való hazakerülésnek a *Fekete kolostor* felidézte helyzeteiben, történelmi körülményeiben keresendő. A könyvnek azokon az utolsó lapjain, amelyekről Pomogáts Béla monográfiája 1968-ban megszépítően még csak annyit mondhatott: annak tanúsítói, hogy a szerző „a proletárforradalom igazi jelentőségét sohasem ismerte fel, később is értetlenül nyilatkozott róla” – azt azonban nem mondhatta, hogy az első, 1931-es kiadáshoz képest az 1960-tól számolható szocializmus korabeli kiadások mi mindent töröltek el, magyarul cenzúráztak, a legkisebb jelzés nélkül az eredetiből. (Az is több érdekességnél, hogy 1990 után sem változott, lényegében mostanáig, az összegyűjtött munkák megjelentetéséig a helyzet: maradt a csonkítás, a szerkesztők kényelmessége vagy tudatlansága miatt.) Minderről megbízhatóan A. Szabó Magda ad számot *Noirmoutier* című esszéjében (*Jelképes jelenléteink. Emlékhelyek – extra Hungariam*. Erdélyi Könyv Egylet. Stockholm, 2007.), beszámolva arról is, saját érdemeit kisebbítve, hogy a noirmoutier-i vár – azaz a „fekete kolostor” – falán emléktábla, Kő Pál alkotása, jelöli s hirdeti végre: internáltként ott élt 1914-től 1916-ig Kuncz Aladár. Ama utolsó lapok tehát, s a legutolsó mondat, amelyik így kezdődik: „Csak most éreztük, hogy a fogságból hazaérteztünk”, s úgy folytatódik: „egyik fájdalomtól a másik, sokkal nagyobb fájdalomba”, csakhogy ez a befejezés kihagyásra ítéltetett. Mint az a néhány bekezdéssel korábbi mondatrész is, amelyik mintegy okát is adhatná-adja e fájdalomnak: azt hitte, meghalt mindenki, „vagy elszakadt tőle Erdélybe, ahol ki tudja, mikor láthatom őket viszont? A vörös Magyarországot katonai front választotta el az utódállamoktól”. Erdély neve, az utódállamok kifejezés törölve, s ugyancsak törölve egy hosszabb passzus a Bécsbe érkezésről, ahol menekült magyar tisztak vitatkoztak és civakodtak az ő sorsuk fölött. Bennük pedig csak az az egy gondolat élt halványan, „hogy ha öt év óta minden nap észvesztő sóvárgással vágytunk Magyarországra, akkor most nekünk haza kell mennünk még akkor is, ha az egész országból temető lett, s benne sakálok tanyáznak...”

Hogy találkozott-e sakálokkal, s hogy miben látta a Tanácsköztársaságnak nem a jelentőségét bár, de a lényegét, arról *A tárogató ember* című, 1924-es keletkezésű tárcája nyújt képet. A proletárforradalom vagy, ahogy nevezi, a kommunizmus idején a győri pályaudvaron történeteket festi le, egyrészt, amint egy vörös karszalagos civil irányításával a katonák könyörtelenül kifosztanak minden ételmezt szállító utast, azaz rekvirálnak, másrészt amint egy sovány fiatalember körül, aki a „hírheft, vérengző Szamuely” „vérszomjas népbiztos”, „csenddé, félelemmé fagyva meredt” meg a világ. A némaságot, a halotti csöndet egy tárogató hangja metszi ketté – a „szomorúan bűgő ősi síp élt, az ő rokonalanság, az ő árvaság, amely föltámad, mellénk áll és velünk együtt sír”. A népbiztos pedig a tárogató elhallgatása s a tárogató – mintha csak káprázat lett volna – eltűnése után úgy érezte, „örvény nyílik meg lábai előtt, amelynek mélye az ő arcát halottan, csukott szemekkel tükrözi vissza”.

A mélybe hullás, illetve a nyitott sír képzete a *Karácsonyi látomások*nak a *Lent Kolozsváron* című harmadik részében is feltűnik, erős érzelmi töltettel. Az idő 1920. december hava, nincs maradása, a végzete húzza, mint a sírhoz, a szülővárosához. Ki kell ürítenie még ezt a poharat, „a legkeserűbbet”, szánja el magát, és a krisztusi szenvedések lebegnek előtte, hogy szívét „hétszeres tövisabroncson átkínozzam”, Kolozsvárra érve pedig „keresztre feszíti a képzelet játékosát az elképzeltetlen valóság”. Oláh sisakos katonák állítanak mindenkit a vonat elé – benn a városban azonban gondtalanul járókelő emberekkel találkozik. „Hol itt a város, amit én keresek, amitől én félttem, aminek szenvedő mártírcarca ellenállhatatlanul hív és kísért évek óta?” – mint az Ile d’Yeu-i temetőben Émile Taubel síremlékén Krisztusé, tehetjük hozzá a kérdéshez. S miután idegen voltát tapasztalja, azt, hogy senki sem törődik vele, a temető feltámasztja az emlékeit, hogy az ő élükön menjen „mámorosan, belső énekszóval” a Fellegvár felé. Az a hit vezet, hogy „Itt minden követ szét kell morzsolni, mély árkot ásni az útból s abba beletemetni a házakat, ha valaki más világot, idegen életet akarna teremteni a régi helyébe”. Zajongó lelke, vergődő akarata lassanként elcsitul – figyelni önmagát, az első regénye címébe (*Felleg a város felett*) emelt helyszínen pedig a vanitatum vanitas Kölcseyétől eltérő, mondhatni megnyugtató gondolata foglalkoztatja. Az, hogy „Hiába őrzik a Fellegvárat idegen katonák, hiába kenik erőszakkal idegen színek, idegen szavak mázát a városra. Kiolthatatlanul, leigázhatatlanul él itt a múlt, végtelen sok élet, akarat és ábránd összege, mely mindig visszatér, és a természeti erők hajthatatlan szigorúságával érvényesíti jogát”. Legvégül, mint akit „köt a bűvölet”, emelkedetté lesz a hangja: „Míg idegen szuronyok közt alszik a város – mondja –, üldözött lelke megébred, és a hold ezüst fátyla alatt felépíti igazi hajlékát”.

Csalogatóbb és szebb a jövőnk, mint bármikor – a *Karácsonyi látomások* című első része 1920. november havának hangulatát idézte így vissza, a „Mindenné lehetünk, mert majdnem semmivé tették” keresztényi reményével. Mind a várossal, Kolozsvárral, mind a jövő Erdélyéről (és Magyarországról) más képet festve, mint korábban. És mást ekkor, mint Kós Károlyék. „A magyar műveltség tündöklő vára újra fényszórója lehet a keleti műveletlenségnek” – bizakodik, biztosítékok és érvek

felsorolásában legmesszebb akkor jutva, amikor Mátyás királyt állítja szembe Deák Ferencsel, mondván, az előbbitől többet lehet és kell tanulniuk, mint az utóbbitól. Csaknem egy évtizeddel előbb (*Nyugat*, 1911/2.) a sajtóságosnak és furcsának, mindamelllett roppant érdekesnek és szeretetre méltónak mondott várost és lakóit Debrecennel vetette össze. Állítván, e kedves és hideg helyen „a debreceni kultúrcíviseknek cívisebb, büszkébb és megállottabb típusokkal” találkozhatni, akik messzire kiáltják, hogy „Kolozsvár Erdély metropolisa, a kultúra végvára, s egyes-egyedül hivatott arra, hogy a züllött, modern budapesti kultúra ellenében megőrizze és tovább fejlessze a magyar faj és milió igazi, tradíciós kultúráját”. Ez a „nagy büszkeség” és ez a „hangos elán” azonban, emelte ki, teljes tétlenséggel párosul, közömbösséggel, nemcsak a magyarországi, de a jellegzetesen erdélyi vagy kolozsvári kultúra iránt is. Rémülten összerázkódik az, aki „valami új, tradícióba vágó gondolattal merészel foglalkozni” – írta, hogy csaknem pontosan tíz év múlva „a végromláshoz” közeli állapotban „új cél”-t tűzön ki maguk elé. „Meg kell előbb menteni az egész Magyarországot szellemben és műveltségben, tudományokban és művészetekben, s akkor a földrajzi Magyarország egy kardcsapás nélkül újra összeáll – tesz hitet a jövő mellett a *Nyugat* 1921-es első számában, így érvelve a továbbiakban: – A mai helyzet minden foglalkozást, a legkisebb állást is az őrtállás szent kötelezettségével ruház fel... A művelt és minden rétegében tudatos magyar szellemmel áthatott magyarság magja és megalkotója a jövő Nagy-Magyarországnak.” Nem a „vad kétségbeesés” lesz tehát úrrá rajta, nem veszi számba „hat szerencsétlen” éve szenvedéseit és veszteségeit: képzeletében másfelé barangol, benne „bontogatja szárnyát a nagy, csodálatos fehér galamb, mely elhozza a békét és mártírfejükre a koronát”.

Hogy milyen béke jött, nem tárgyalták későbbi, Trianon utáni publicisztikai sem. Miután – egyik jegyzetéből idézve – meghallotta: „új kürtökbe új melódiát fúj a fátumzenész”, figyelme a népek, nemzetek közül továbbra is a franciákon időzött el a legsűrűbben. Főként – ami természetes – a *Fekete kolostor* előzményeinek tekinthető „fogsági feljegyzések” a tanúsítói ennek. Közülük az első, zárójeles alcíme szerint a *Felocsúvás egy öt éves rémálomból* (itt nem hat esztendő emleget) alapkérdést feszeget, azt a másutt, például Petrovits Mihály kis könyvével kapcsolatban is hiábavalóan feltett, mert megválaszolatlanul hagyott kérdést: miért csukták be, miért kínozták és nyomorgatták őket „óceáni szigetek nedves, sötét erődítményeinek odúiban”. (Olyan odúban, tehetjük utólag hozzá, amilyenbe Ile d’Yeu-ben majd a náccal kollaboráló vichyi rendszer miniszterelnöke, Pétain marsall is került, miután hazaáruló háborús bűnösként kapott halálos ítéletét de Gaulle köztársasági elnök életfogytig tartó börtönre változtatta; Pétain nyughelye ott van a sziget temetőjében, Émile Taubel síremléke közelében.) A *civilizáció és a franciák* című, Petrovits franciaországi „tartózkodása” és internálása élményeit és tapasztalatait rögzítő füzetéről értekezve „modern kízótelepeknek” nevezi azokat a helyszíneket, ahol a francia kormány az „internálásnak elkeresztelt gyötrő gépezetet felállította”. S ahol éveken át tartotta jogtalanul vissza a „vendégeit”. S noha a későbbi *Fekete kolostor* szerzője jogtalan-

ságot, gyötretést, kínzást emleget, mégis úgy tartja, Petrovits Mihály „kissé többet rakott palettájára a fekete színekből”. Azért is meglepő ez, mert a regénye vázlataiként értelmezhető feljegyzések egyikében, ismételjük, rémálomnak mondja, ami velük történt: „oly ellenséges gyűlölettel”, pfuj-kiáltásokkal, asszonyi köpésekkel fogadták őket száműzetésük első helyszínén, Périgueux-ben is, hogy úgy érezhették magukat, „mint az útra kilökött moslék”. Pedig az ő internálásuk, az osztrák-magyaroké már akkor elkezdődött, amikor a monarchia és Franciaország között a háborús állapot még fenn sem állott. Túl ezen azért is különös, hogy elfogultsággal vádolja száműzetés sorstársát, mert ugyanakkor megéri azokat a volt foglyokat, akik „minden erejükkel azon lesznek, hogy Európának a francia nép lovagiasságáról, szellemességéről és lelki műveltségéről táplált téveszméit lerombolják”.

Ugyanennek az évtizednek a végén, 1928 telén az *Ellenzék* közölte riportsorozata részben mintha ezzel a rombolási szándékkal szállna szembe, mindjárt egy diákszövetségi csoport tanulmányútjáról szóló nyitó darabja címével is: *A szörszálhasogató Ausztrián s a barátságos Svájccon keresztül a szellemes Franciaországig*. Úgy tizenöt évvel korábban, még a világháború előtt viszont erősen kifogásolta, hogy André Duboscq, az Ország–szokások–politika sorozatban kiadott *Budapest és a magyarok* című könyv szerzője, továbbá Franciaország budapesti nagykövete, a kötet előszavának írója, Renét Millet „meglehetős lenézéssel kezeli” a kultúránkat. Szerinte a szerző – mennyire ismerős eljárás ez! – dokumentumait „nem mindig a legtárgyilagosabb körökből vette”, beállításai, merész általánosításai fölényesek. Például: társadalmi életünk uralkodó vonásának nevezi a flancot, a hézagos műveltséget, a nemzeti gögöt és azt a fajta hiúságot, amely „fázik a demokratizmustól”. A nagykövet egy román hölgyre hivatkozik, aki szerint a magyaroknak „nincs egyebük, mint dölyfös patriotizmusuk”. A nagykövet idéz és mond ennél furcsábbakat is – felháborító véleményét a visszafogott Kuncz „érdekes reflexiónak” minősíti. Szóljon bár Millet úr – ki tudja, miféle országjáró tapasztalatai nyomán – arról, hogy Szent István birodalmában „a hódító nemzet még mindig táborozik”, mivel hogy a falvak külön álló házai olyanok, „mintha gyökért eresztett sátorok volnának”. Vagy arról – miután felvetette: a kereskedelem, „mint a középkorban”, a zsidók kezében van –, hogy – ki tudja, miért nem látott magyar parasztot – a mezei munkások „kilenczized részben tótok vagy románok, maradványai legyőzött népeknek”. „A győző megszerezte a földet, de majd mindig másokkal művelteti” – fűzi hozzá (elő)ítéletéhez. Nem kétséges, szerző és előszó-író a nemzetiségi kérdésben – a recenzens Kuncz ismét enyhítő véleménye szerint – „egy kissé túlzott álláspontot” foglal el, amikor „a nemzetiségi aspirációk kegyetlen letiprójának” látják a magyart. Ez utóbbiak, meglepetésre, újra Kuncz szavai, aki az első világháború előtt abban reménykedik, talán sikerülni fog – miképpen, nem részletezi – „annyira közel hozni hozzánk a nemzetiségeket, hogy többé ne lehessen őket ellenünk kijátszani, s amely meggyőzi majd őket arról, hogy velünk közös érdekük a germán preponderanciának útját állni”.

Ez utóbbi mondat mind a nemzetiségekre, mind a Duboscq–Millet „szerzőpárosra” érthető: a német túlsúly ellen egyformán védekezhetek (volna) – legalábbis

a recenzens elképzelése szerint. Az előbb idézett, húszas évek végi riportok semmit sem éreztetnek és érzékeltetnek abból a hangulatból, ami Trianon miatt – úgy általában - a franciákkal szemben kialakult. Hogy a tanári minőségében főleg az Alpok fővárosával, Grenoble-lal ismerkedő riporter miért ragasztja az ország neve elé a „szellemes” jelzőt, ez ugyan nem kap megfelelő magyarázatot, ám hogy elismerésként teszi, az nyilvánvaló. Ha évekkal előbb a *Karácsonyi látomások* a „Mindenné lehetünk...” önbiztatásával indított, akkor most az *Erdélyi vízió a dauphini Alpések* lábánál mintegy elképzelteti, francia mintára, az Alpokbeli települések példáját követve mi mindent lehetne otthon tenni. „Elérhetetlen álmokkép”, pedig minden eleme adva van – sóhajt fel egy kis fürdőhely, Aix-les-Bains láttán. „Mi lenne Erdélyből, ha ennek vadregényes szépségét, gyógyító forrásait csak egynegyed részben használnák ki úgy, mint itt az Alpokét?” – kérdezi magától, az „árva, halott Erdély” helyébe egy turistarajok, pénzszerő fürdővendégek ellepte „színes, eleven, boldog kis országot” képzelve. Eme álmokképbeli ország önállóságáról-autonómiájáról, függetlenségéről nem ejt szót, azt azonban hangsúlyozza, hogy negyven évvel ezelőtt néhány ösvéren, nehéz vasúti közlekedésen, néhány országútvonalon és pár szállodán kívül a francia fürdővárosban még „semmi sem volt”, jelenleg viszont egy év alatt nagyobb idegenforgalmat bonyolítanak le, mint „nálunk ötven év alatt”.

Példaként állítja Grenoble-ot is. Itt – egy borbély szerint – „mindenki nyelvmester”, az a cél vezeti őket, hogy az idegenek megtanuljanak franciául. Akár az egyetem irodalmi fakultásán, ahol – tudatja a riporter – az utóbbi három évben évenként több mint negyven nemzethez tartozó, kétezernél több idegen hallgató végezte el a stúdió-mokat, a nyári kurzusokon is mintegy negyven magyar tanult. Kuncz külön kiemeli, hogy működik egy „idegen diákokat védő bizottság”, s főttkára az utódállamokbeli diákokat is számon tartja. Mint ahogy ő számon tartja a magyar vonatkozású, művelődéstörténeti jelentőségű helyszíneket és eseményeket. Hol merengett száz év előtt Eötvös József (a Chartreux-hegy völgyében, a karthauziak kolostorában). Ki készítette Genfben a reformáció emlékművét (egy párizsi szobrász, Paul Maximilien Landowski, aki – lábjegyzet tudatja – 1961-ben majd a Rio de Janeiró-i Krisztus-szobrot faragja). S mi olvasható itt a kassai diéta magyar főurainak reliefsképe mellett – az Illyés Gyulát is versre ihlető – Bocskay (sic!) három méteres kőalakja alatt (Erdély fejedelmének szavai: „Hitünknek, lelkiismeretünknek és régi törvényeinknek szabadságát minden aranynál feljebb becsüljük”). Genf és Grenoble más cikkeiben is szóba kerül. Az utóbbi egyrészt mint „hálátlan” város, ahol Stendhal szülőházának lakói azt sem tudják, ki volt Stendhal, másrészt viszont mint különös példa, ismét. Kis fejedelemség volt itt, a dauphinség, példálózik a publicista, s bár már a XIV. században megszűnt, „pszichéje, akár az erdélyi gondolkör, mindmáig megmaradt” – meg a tekintetben, hogy állandóan vétót kiáltott Párizssal szemben. Genf mint mulasztásokra figyelmeztető példa tűnik fel: itt adtak ki egy francia nyelvű könyvet a magyar népművészetről, ám magyar könyvárusi forgalomba nem került, így hiába keresnek külföldi érdeklődők adott esetben az erdélyi hímzésekről, Kolozsvárról, Körösfőről,

a Székelyföldről s másról kalauzokat vagy legalább levelezőlapokat, „hírmondót” sem találnak. Legsajátosabb értékeink népszerűsítése – ez volna a feladat, hangsúlyozza az újságíró Kuncz.

Ez a feladatkielölő szerep mutatkozik meg azokban a még a háború előtt írt jegyzeteiben is, amelyek a mindig – régen is, ma is – időszerű oktatási gondokat és enyhítésük esélyeit adják elő. Dr. Weszely Ödön *A modern pedagógia útjain* című, 1909-es könyvével kapcsolatban például a középiskolai oktatásunkra ráhúzott német köpönyegről s ennek foszlányairól beszél, osztozva abban a szégyenben, hogy „a tanítás, főleg pedig a nevelés majdnem kizárólagos eredménytelenségéről nem merünk vallomást tenni”. A pedagógia feladata lenne a jellemképzés, az egyéniség kialakítása, de – kérdezi, számokat sorolva – hogy tudná egy tanár a heti maximális tíz óra mellett az ötven-hatvan tagból álló osztályban minden tanítványa lelkét, jellemét kiismerni. Másutt egy néven nevezett – Balogh Jenő – államtitkár programjához fűz megjegyzéseket, előadván a ma is ismerős panaszokat: „évek óta sülyyed az oktatás nívója”, „a gimnázium nem a praktikus életnek nevel”. Mondanivalója summája: „Úgy az elhanyagolt egyetemi, mint a célját vesztő gimnáziumi oktatás kétségtelenül két legszívósabb és legerősebb gyökere kulturálatlanságunknak”. Vitathatatlan, hogy harmadik cikke, a *Megjegyzések a tanármozgalomhoz (Nyugat, 1910/21.)* a legérdekesebb, a magyar oktatásügy történetében – nemcsak az áthallások miatt – a legismertebb. Az ismertség, persze, elsősorban nem Kuncz cikkének köszönhető, hanem amire áttételesen, a „korgó hasról” beszélő székelyudvarhelyi tanárookra hivatkozva ez is utal, Szabó Dezső azóta is gyakran idézett nyilatkozatának. „Meg kell gondolni, hogy a Himnuszt éhes hassal csak egy bizonyos ideig lehet énekelni. A végképpen elnyomorgatott ember vöröset lát, és vörös nóták buggyannak az ajkára” – nyilatkozta az udvarhelyi főreál tanára, a később országos hírnévre szert tett író. Kuncz, maga is tanár ez időben, a budapesti VI. kerületi főgimnázium oktatója, aki a mozgalomban a Bp.-i Tanár Kör választmányának tagjaként vállalt szerepet, elsősorban nem a „kenyérharc” állására figyelt. Vagyis nem arra, hogy miközben a tanügyi kormányzat a heti óraszámot emelte (tizennyolcraól húszra), aközben a státuszrendezés során a középiskolai tanároknak a közigazgatási tisztviselőkkel azonos fizetési osztályokba történő besorolása elmaradt. Az anyagi megbecsülésnél szinte fontosabbnak tartotta az erkölcsit. „A Dzsenti-Magyarországnak legtipikusabb vonásai közé tartozott a tanárok megvetése, kigúnyolása és elnyomása” – írta, nyomatékkal említve, hogy a szemléletváltáshoz, annak elismeréséhez, hogy a tanárság képvisel annyi „társadalmi értéket”, mint bármely más „osztály”, igen is szükség volt a mozgalom elindítására s életben tartására. Nem is az a lényeg, fejtegeti, hogy lesz-e tanársztrájk – a pedagógusok munkájának megbecsülése, tekintélyének visszaszerzése szempontjából „a fő az, hogy az egész állami tanárság együtt van”.

Adalék a történethez, hogy Szabó Dezsőt a cikke miatt bizonyára felfüggesztették volna az állásából, ha – és erre az önéletrajzi regényében (*Életeim*) is kitér – Kuncz Elek kolozsvári tankerületi főigazgató nem „menti meg”. Irodalomtörténeti dolgo-

zatok latolgatják, milyen szerepe volt ebben a fiának, Aladárnak, ami jelen esetben, az *Egy márványdarab* írásairól szólva is felvetődik, méghozzá szükségszerűen, s éppen a kötet első ciklusával, a novellákkal összefüggésben. Ezek közül is *A mirgodonni Jeanette* okán: külön tanulmányt igényelne Kuncz Aladár és Szabó Dezső személyes kapcsolatának, barátságuknak, majd – az utóbbi részéről – durva szakításuknak a leírása: a munka java részét Pomogáts Bélát követően frissiben Juhász Andrea végezte el. *Mirgodon*, *Mirgaudon* című dolgozata (*Ex Symposion*, 2015/92.) arra a feltevése épül, hogy Kuncz novellájában mintegy felhasználta a több nyarat Párizsban, francia földön vele együtt töltő Szabó Dezső történetét. Azt az eseményt, amelyet az évtizedekkel később keletkezett *Életeim* sorsfordítónak tartott; a novella és az önéletrajz közös vagy rokon motívumait részletesen tárgyalja az irodalomtörténész. Fő érdeme azonban nem annyira a két író kapcsolatának a bemutatása (habár roppant jellemző, hogy alig tíz évvel később, miután Kuncz megismertette a *Nyugat* szerkesztőivel, Szabó Dezső azok közé a „peches kukacok”, „abszolúte tehetségtelen”-ek közé sorolta, akik „minden műfajban megmutatták impotenciájukat”), mint inkább a pályakezdő novellista Kuncz Aladár világképének megrajzolása, világteremtése poétikai és stilisztikai jellegzetességeinek tárgyilagos feltárása. Meggyőzően érvel amellett is, hogy *A mirgodonni Jeanette*, más korai – a világháború előtt született – elbeszélésehez hasonlóan a századforduló esztétista törekvéseinek számos jellemzőjét magán viseli, s hogy a romantikus, a realista és a dekadens stílusjegyek keverednek egymással. A vélekedése alátámasztásául szóba hozott esszé, a *Szívintelligencia* megfontolandó szempontokkal szolgál a szerző életelvéit, a házasságról s általában a nemiségről vallott felfogását illetően is. Jeanette és „kedvese”, Bod László szerelme, aztán a *Corniquet és a fia* története kis túlzással értelmezhető az esszé tételeinek illusztrációjaként is. Egyik ilyen tétel: a műveletlen, elhanyagolt emberi szívet jellemzi az, hogy csak egy-két „primitív érzést produkál egész életében”, elsősorban is a szerelmet. A másik: „az intellektuális szerelem a lehetőségig önzéstelen és hiúságtalan”, „legfőbb tényezője a kölcsönösség”. Példák: Bod félti a lányt magától, mert „sokkal jobban, tisztábban szerette, minthogy bírni akarta volna”; a Corniquet-fiú, Róbert pedig az utána epekedő Juliette közeledését azzal hátrítja el, hogy lehet-e ő szerelmes, van-e joga ahhoz, hogy „egy kislány lelkét meglopjam, hogy egy életet az én életemhez kössek”. A pályanyitó elbeszélések idegen alakjai s helyszínei alapján akár az is állítható, hogy Kuncz magát is olyan írónak tudta, akinek – egy korai kritikája szerint – „a fantáziáját csak az egzotikus, különös és szokatlan tudja megsarkantyúzni”. Jóval később, fogsága regényének megírására készülve már egészen más, poétikai természetű, az epikai eljárással, a valóság és a fikció kapcsolatával összefüggő kérdés foglalkoztatta: „visszaadni azt, ami élet, majdnem lehetetlen. Még a művész is csak új életet tud teremteni” – vette fel rövid jegyzetében (*Panasz – A gyilkos szomszéd*).

Juhász Andrea nem tér, nem térhet ki minden, az *Egy márványdarab* közölte szépprózára, így a címadó írás talányosságára sem, hogy a kifaragatlanul hagyott márvány, amelyet a szobrász halálos ágyán élete legszebb alkotásának nevez, vajon

az elképzelt-eltervezett és a megvalósult mű között meglévő különbséget jelképezi-e. Vagy azt, amit egy öreg alaki elbeszélő mond: „még a legtermékenyebb élet is többet visz magával a halálba, mint amennyit az életnek adott”. A Csokonai végóráiról szóló egyfelvonásos, illetve a próza legfőképpen a stílusa, a nyelvi szépsége, archaikus-tájnyelvi színessége miatt érdemelhet több figyelmet. Amikor a költő azon kesereg, hogy elpusztul elhagyatva, „esméretlenül, vigasztaló lamentók nélkül”, vagy hogy lesz-e egy „biztató, meleg kéz, amely segít, míg a pallóra lépek”, azaz a halálba vezető járdára, kis hídra, továbbá amikor közeli távozását az „ellábalok” igével fejezi ki, akkor rokokós bájt varázsol az elmúlás köré, könnyedséget a nehezen elfogadható tény mögé. Szólni lehetne még az olyan, az anekdotikus hagyományba illeszkedő elbeszélésekről, mint *A költő átutazik*, *A cselédszobában* – a rövid prózákról végső soron mégse igen állítható más, több, mint amit Juhász Andrea állít: „irodalomtörténeti érdekességük van”. A könyvben sem töltenek be olyan szerepet, mint a *Fekete kolostor* előmunkálatainak számító fogsági feljegyzések vagy azok az „erdélyi víziókkal” képzelődő riportok, kritikák, amelyek a beszédes című utolsó ciklusban, *A megváltó fordulatban* kaptak helyet. A kötet egésze így is fordulatot hozhat Kuncz Aladár életműve értékének elismertetésében.

Bánffy Miklós emlékezetére A „hazatérés” mozzanataiból

1916. december 30-a, Buda, Mátyás-templom.

Az utolsó magyar királykoronázás: IV. Károly fejére kerül a szent ereklye.

Ez már a *modern kor*, a huszadik század, a neves eseményről fényképek, sőt híradófilm is készül. A rendkívüli alkalom „díszlettervezője”, kormánybiztosa Bánffy Miklós gróf, aki megjárta már az udvari ceremóniamesterség iskoláját: 1912-től a Nemzeti Színház és az Opera intendánsa, főigazgatója, rendez, Bartók Béla ősbemutatókhoz díszleteket tervez, jártas a látványtervezésben, okkal választják meg tehát „udvarmesternek”. Aki azután a királyi koronázást, annak is az alkalomra a háborús arcvonalból hazahívott Aranysarkantússal- renddel kitüntetett fiatal tisztek avatási szertartását amolyan háborúellenes tüntetéssé változtatja. A díszmagyarba öltözött urak mögött ugyanis felvonultatja a háború rokkantjait, nyomorékjait. A skandalum pedig, ahogyan a gróf, aki rögvést kegyvesztetté vált, s utazott haza Erdélybe, Bonchidára, utóbb elmesélte, így történt:

„Szóval Ferenc József halála után rögtön szóltak, hogy én fogom rendezni a fiatal király koronázását, helyesebben csak dekorálni, mert a szertartásnak amúgy is megvan a maga szigorú rendje... Tehát az első feladat az volt, hogy legalább a templom nyugtalan, tarka-barka belsejét eldugjam!... Mondhatom, jól sikerült... Úgy döntöttünk Pogány Móriccával, Kós Károllyal és Lechner Jenővel, hogy az egész templomot sötétvörös bársonyba öltöztetjük. A koronázás díszleteiből ez a mélytűzű bíbor ragyogás volt a legszebb. Tündérpalota volt a Mátyás-templom belseje... A koronázást most nem mondom el, nem fontos. Csak a végét. A végén Tisza István kilépett a szentély szélére. Sötét díszruhában állt ott, felemelte a karját. Éljen a Király! – kiáltotta háromszor. Meglengette fekete kalpagját. Ez nagyon hatásos volt... Szóval véget ért a koronázás, és már csak a befejező templomi aktus következett: az aranysarkantússal- vitézek, helyesebben lovagok avatása. Előbb a nagy nevek jöttek, a nagy gálák, azután az én embereim. Tudniillik úgy határoztak, hogy a háború legszebben dekorált tisztjeit is lovaggá ütik. Ezeknek persze nem volt díszmagyarjuk, ezeket nekem kellett felöltöztetnem! Rögtön tudtam, mit kell tennem! Nem öltöztettem fel őket... Jöjjenek úgy, mintha a lövészárokból jönnének, csukaszürkében, kikefélve, de kopottan... megbarnult szíjjakkal, lövészárkot látott bakancsban... csillogjanak a blúzokon az arany-ezüst vitézségi érmek, azok az érmek, melyekhez annyi vér és halál tapad. És jöjjen be velük a koronázó templomba a harctér, az ágyúszó és a légnyomás! – A király előrejött a szentély szélére, ahol előbb még Tisza állt, palástosan a felső lépcsőfokon. És előtte a templom zsúfolásig tele bársonyba, prémekbe, selymekbe, ékszerekbe öltöztetett férfiakkal és nőekkel.

És szólították az én embereimet... Egy kétrét görnyedő emberroncs emelkedett fel az egyik székről, két mankójára nehezedve ment a király elé. A templom hívó serege felzúgott az elszörnyedéstől. A mankós tiszt a király előtt már elvágódott volna, de tisztiszolgája odaugrott, és elkapta. A nők eltakarták a szemüket. Az udvari emberek engem kerestek a tekintetükkel! Mi ez? Vállat vontam. Mi volna? Aranysarkantyús lovagokat avatunk. A király kezében Szent István kardja háromszor érintette a csukasziürkébe öltöztetett roncs vállát... Mit részletezzem? Ötvenen lehetek, mankóval, falábbal, fél karral, ezüst gégejűek, féltüdejűek, sipolyosak. Csupa mankókopogás, visszafojtott, majd kitörő köhögés, szaggatott, fütyülő lélegzetek... Hát nagy futkosás és harag volt, nem mondom. Hogy ezt nem kellett volna... Hogy ez botrány... Hogyan is merészeltem ezt tenni?... De velem előzetesen nem beszéltek meg semmit. Utána se néztek senkinek, kik is azok a legszebben dekorált tiszték. Azért nem volt nagyobb baj. Elsimult nagyon gyorsan, elsimult, a király még aznap délután visszautazott Bécsbe! Nem az aranysarkantyús roncsok miatt. A bécsiek tervezték ezt így. Nekik ez nagy elégtétel volt. Estére, másnapra mindenki elfeledkezett róla, mi történt ott az oltár előtt!”

Mindenki azért nem, hiszen Bánffy gróf örökre befejezte udvarmesteri feladatait.

Jellemző volt rá a történet: a rendhagyó életű főúr, a losonci Bánffy nemzetség tagja, aki egészen IV. Béla király nádoráig, Tomaj Dénesig vezette vissza a családfáját, s általa, vissza az időben, a magyarokkal keveredett besenyő fejedelmekig, nem az erdélyi főurak szokásos életútját járta. Apja „főajtónálló”, nagyapja „főpohárnok”, udvari tisztviselők tehát: őt azonban nem annyira az udvari karrier, hanem az irodalom és a művészetek érdeklik. Ahogy főntebb láttuk, a színházi világ is, meg a festészet, Székely Bertalannál tanul, a drámaírás, a regényírás, majd a lapalapítás, és valamelyest azért, bár főúri kötelességből, hagyománytiszteletből inkább, a politika sem esett kívül az érdeklődési körén. 1906-tól Kolozs megyei főispán, 1910-től Kolozsvár országgyűlési képviselője. 1921-ben a Bethlen-kormány külügyminisztere lesz. De volt – közben – fogalmazó is a fiumei tengerészeti hatóságnál, 1899-ben, előtte meg jogi doktorátust is szerzett Pesten, 1895-ben, hogy az 1900-as esztendő a földművelési minisztérium szaktudósítói hálózata berlini csoportjának tagjaként köszöntsen rá.

Egy esztendeig tehát külügyminiszter.

De az az egy esztendő nem volt hiábavaló. 1921 októberében Velencében döntöttek Sopron és környéke sorsáról az olasz diplomaták. A tét nagy volt: kié lesz a terület, Magyarországé, vagy marad Ausztriáé. Bánffy, a tárgyalódelegáció legelőrelátóbb tagja népszavazást kért, és kérése teljesült. A „leghúságesebb magyar város”, Sopron a magyar haza mellett döntött. A történészek szerint ez volt az első szakadt szem a trianoni láncban. Jóval később, már Erdélybe való visszatérte után ismét kacérkodik a politikával: 1938-ban elvállalja a pártok betiltása (a Magyar Párt is közöttük volt) miatt megszületett Nemzeti Újjászületés Frontja alosztályaként működő Magyar Népközösség elnöki feladatait: ez volt ott az egyetlen kisebbségi érdekvédelmi szervezet. Még egy politikai akcióra vállalkozik a második világháborúban (illetve egy akciója eredményes): tár-

gyalásai révén Kolozsvár megmenekül attól, hogy földig rombolják, mint hadszíntért: a visszavonuló németek így hát az ősi fészket, Bonchidát pusztítják el. (Nyilván nem a személyes bosszú okán, csupán a munka teljessége kedvéért.)

Az 1926-ban hazatért Bánffy Miklós úgy határoz: főképpen az irodalomnak él.

Persze, előtte is már: Kisbán Miklósként – nyílt titok volt, hogy kicsoda is ő – publikál, főképpen a saját arisztokrata osztályán ironizáló műveket, például a *Naplegenda* című drámát (1906), az Attila-történetet földolgozó *A nagyúrat* (1913), *Az erősebb* (1918) című színművet, melyből Karinthy Frigyes írt, *Gróf Gyengébb* címmel, „harmincnyolc felvonásban”, a fáma szerint Bánffynak igen tetsző paródiát, a grófi-író azt mondta: aki tudni akarja, miről is beszél az a dráma, olvassa el Karinthy!

Igazi irodalmi sikereit – bár darabjait játsszák a színházak – regényeivel éri el, közöttük a legjelentősebbel, az *Erdélyi történet* című trilógiával: *Megszámláltattál...*, 1934; És híjával találtattál..., 1937; *Darabokra szaggattatol*, 1940: a trilógia az erdélyi arisztokrácia végnapjainak kemény-kíméletlen, realista krónikája.

És szervezi az erdélyi irodalmi életet.

Ott van az első marosvécsi találkozón, 1926-ban, 1928-tól 1944-ig az Erdélyi Helikon főszerkesztője, az *Ellenzék* című kolozsvári lap főrészvényese, az erdélyi református egyház főgondnoka. A háború után, fölégetett, rommá lett birtokáról, az elpusztult könyvtár, a megsemmisült tárgyak árnyékából előbb Kolozsvárra, majd, hiszen 1949-ben a kolozsvári házát is elveszik, hosszú kérvényezés után Pestre költözik. Ott hal meg, 1950 júniusában, 10-én temeti Ravasz László püspök. Hamvait 1976-ban szállították vissza Kolozsvárra, a családi kriptába. (A *Bánffy Miklós Emlékkönyv*-beli tanulmányban írja Szigethy Gábor, okkal ironizálva az életút e valójában tragikus eseményét, a haza-váltást pontatlanul és nyeglén elintéző *Színházi Kislexikon* – 1969 – megjegyzésén: a lexikon „rövid és semmitmondó szócikkének utolsó mondata: »A háború után repatriált«. Bánffy Miklós a háborús években Budapesten élt, 1944. szeptember 16-án még Horthy Miklóssal tárgyalt, 1945-ben költözött Kolozsvárra. Bonchidai kastélyát, hatalmas könyvtárát, műkincsgyűjteményét az SS különítmény felégette, elpusztította. Nincstelenként kezd új életet Erdélyben. 1949-ben aztán ott-hont adó maradék lakrészétől is megfosztják a hatalmat Romániában is Moszkva vazallusaként bitorló kommunisták, és két év megalázó, hivatalról hivatalra kuncsorgás után végül kegyesen 1949-ben engedélyezik, hogy átköltözzön Budapestre. Mikor repatriált Bánffy Miklós »a háború után«? 1945-ben, amikor Budapestről Kolozsvárra költözött? Vagy 1949-ben, amikor Kolozsvárt elhagyva ismét budapesti lakos lett? Bánffy Miklós 1873. december 30-án Kolozsvárott született, és 1950. június 6-án Budapesten halt meg. Magyarországon született, és Magyarországon halt meg. A háború után »repatriált«? Honnan? Hová?”)

Dávid Gyula kolozsvári irodalomtörténész írta Bánffy Miklós születésének (1873) 125. évfordulóján, 1998-ban a *Korunkban*: Bánffy Miklós háromszor tért haza.

„Az első hazatérése még 1926-ban történt, miután nem sokkal korábban letette válláról a trianoni Magyarországon igencsak terhes külügyminiszeri megbízatást.

Alig néhány év telt el azóta, hogy repatriáló vonatokon közel kétszázezer erdélyi magyar hagyta el szülőföldjét, s ő visszatért Erdélybe, kisebbségi magyarnak, odaállni azok közé, akik nem csak szavakkal, de tettekkel is bizonyították, hogy a békecsináló nagyhatalmak által reánk mért kisebbségi sorsban lehet, mert kell megmaradni magyarnak. A vagyon, amelyet nagy történelmi múltú családjától örökölt, s amelyet az új hatalom földreformja igencsak megnyirbált, csak egyik s nem a legfontosabb indoka volt hazatérésének. Ő is, mint az erdélyi arisztokrácia annyi jelese, tudta, hogy a vagyon kötelez: vissza kell háramoltatnia annak a közösségnek a javára, amelyhez ő maga is tartozik. Így lett a kisebbségi megmaradás szempontjából nélkülözhetetlen intézmények megteremtője, fenntartásuk áldozatvállaló részese.”

A második hazatérése, a „házsongárdi földbe”, 1976-ban történt. A remény is jött vele, hogy méltóképp elismeri munkáját, áldozatos életét a szűkebb haza, a szülőhaza. „Nem így történt. Bánffy Miklósnak még az írói művét sem tűrte meg a Hatalom. Évekig tartó huzavona után egyetlen kötettel torzóban maradt a kiadói szándék, s a pártközpontban, a sajtóigazgatóságon, tehát a nyilvánosság kizárásával folytatott ádáz harcban alul maradtak azok, akik Horthy külügyminiszterét, a dilettáns író-grófot rehabilitálni megpróbálták.”

A harmadik, a jelképes, az emléktábla avatás ünnepe, 1998-ban: a tábla a bonchidai református templom falára került, annak a templomnak a falára, melyben ott áll még a Bánffy család patrónusi padja, s amelytől „alig száz méterre rohamosan pusztuló – sőt módszeresen pusztított – kastélyának romjai vívják egyre reménytelenebb harcukat az idővel. S megjelenik egy szerény válogatás a novellaíró életművéből, talán első fecskéjeként az életmű hazai újrakiadásának.”

Azóta történt egy s más.

Még 1993-ban, 1943 után először teljességében, Nemeskürty István előszavával megjelent az *Erdélyi történet* trilógia, s a mű külföldi diadalútra is indult. A magyar irodalom egyik legodaadóbb híve, a párizsi Jean-Luc Moreau 2002-ben franciára is lefordítja, előbb csak az első kötetet, de a teljes trilógia olvasható már angolul (Bánffy gróf lánya fordításában), franciául és spanyolul. Angol és francia nyelven már másodjára adták ki az *Erdélyi történetet*. Olaszul és hollandul mindeddig az első rész jelent meg, Marosi Ildikó Bánffy leveleiből válogatott (kutatott föl) egy kötetre valót (*Bánffy Miklós estéje*). A kolozsvári Polis Kiadó küldetésének tekintette az életmű kiadását, és a sorozat már teljes. A 2000-es évek második felében a Balassi Kiadó – a Polis Kiadóval együttműködve – *Bánffy Miklós Művei* cím alatt szintén megjelentette az életművet. Bánffy munkái, valamint a Bánffy-ról szóló írások egyaránt hozzáférhetők. Hiányzik még a Bánffy különféle működési területeit elemző munka (az ismertebbek: irodalom, képzőművészet, dramaturgia, mecénatúra, közéleti tevékenység, vagyis közösség- és kultúraszervezés), melynek célszerű formátuma a tanulmánykötet lenne (Horváth Gábor, *Kritika*, 2013/11.). De tanulmányok sorai születnek művészetéről, életéről, például Ablonczy László terjedelmes, áttekintő dolgozata 2000-ben a *Hitelben*, Ablonczy Balázs pedig történészként foglalkozik a témával.

Bánffy Katalin, az író leánya, idős korára visszakapta a teljesen lepusztult bonchidai kastélyt, úgy is mondhatjuk: reálőcsöltetett a rom, melynek rendbetételére alapítvány jött létre. Az „erdélyi Versailles” helyreállítására 2001-ben nemzetközi program indult. A Kolozsvár közeli bonchidai kastély újjáépítésén magyar minisztériumi segítséggel kezdődött a munka, ezt tábla is híreli a park bejáratánál, belül a valahai díszes kapun. A hamvaiból föltámasztott palota egykori s mai állapotáról már szakdolgozatok is születnek, a felújítás másfél évtizede folyik, a rá költött összeg 2 millió euró, a román állam utoljára 2002-ben járult hozzá anyagiakban, de amúgy nyilván örül a kastély szemet gyönyörködtető metamorfózisának. Lelkes civil kulturális egyletek azért már a félig kész épületben is rendre szervezik a közösségi kulturális programokat.

2003. október 8-án, születésének 130. évfordulóján Budapesten emlékülést rendeztek az író-politikus tiszteletére: irodalmárok, színházi szakemberek, politikusok részvételével; 2013-ban Sopronban szobrot kapott; Szegeden, a Dóm körül, az árkádok alatt is van egy mellszobra, életútját 2010 óta a Szebeni Zsuzsa szerkesztette vándorkiállításon kísérhetik nyomon az érdeklődők. Megjelenik Bánffy emlékirata is: *Egy erdélyi gróf emlékiratai. Emlékeimből; Huszonöt év* (Helikon, 2013); gróf Bánffy Katalin *Ének az életről* címmel ad ki visszaemlékezés-kötetet (Helikon Kiadó, 2014); a Magyar Közlöny Kiadó a Nemzeti Könyvtár-sorozatban 2013-ban megjelenteti a *Bánffy Miklós Emlékkönyvet*, 2010-ben a Duna televízió A. Szabó Magdolna javaslatára, szerkesztői-riporter munkájával *Magyar grófnő Tangerben* címmel az édesapjára emlékező filmet forgatott a Marokkóban élő Bánffy Katalinról; a budapesti Nemzeti Színház 2014-ben, Bánffy születésének 140. évfordulója alkalmából bemutatta az elfeledett dráma, *A nagyúr* alapján készült *Isten ostora* című színpadi művet, amelyet idén júniusban keletre, Kazanyba, 2017-ben feltehetően Kínába visz a társulat.

Csupán néhány frissebb mozzanata az írói-közéleti utósorsnak.

Ez nem olyanféle erdélyi hazatérés, amilyenekről Dávid Gyula írt, nem egy negyedik honfoglalás, hanem – mondjuk így – kísérlet, hogy Bánffy Miklós az egyetemes magyar művelődéstörténet méltó helyére tétessék.

„Mindenekfölött hittel hiszek Erdélyben”

Kós Károly és Dsida Jenő barátsága

Az Erdélyi Helikon 1933. évi tizedik száma Kós Károlyt köszöntötte ötvenedik születésnapján. A párját ritkítóan gazdag összeállításban helyet kapott Dsida Jenő talán legszebb és legszellemesebb prózai műve, *Az elveszett ló* is. A líraiságot és a humort mesterien ötvöző elbeszélés egy Kós Károlynál három esztendővel korábban tett sztánai látogatás emlékét örökítette meg „a krónikás húségével”, az ünnepest „nagyobb dicsőségére”.

A sztánai kirándulásra természetesen nem előzmények nélkül került sor. 1925-ben Dsida Jenőt is elérte és magával ragadta – elsősorban Reményik Sándor közvetítése révén – a transzszilvanizmus szellemében újjászülető, hivatására döbbenő romániai magyar irodalom első nagy hullámverése és üzenete. Szemlélteti ezt például három *Erdély* című, az említett esztendőben keletkezett verse. Mindhárom a transzszilván líra egyik jellegadó tematikus eleme, a szülőföldhűség diktálta. „Kemény föld, de szeretem mégis, / mert csodaszép, mert meseszép” – fogalmazza meg az elsőben a transzszilván költészetre oly jellemző paradoxont. A másodikban ezt a *Szózatra* emlékeztető, a bölcső és a sír toposzát idéző húségvallomást olvashatjuk: „itt maradsz, itt élsz mindörökké, / itt porladsz némán szürke röggé, / ha rád borul a ködös ősz”. Befejező strófája a transzszilván irodalomban gyakran föltűnő szülőföldszimbólumot, az erdélyi havasok világát becézi. Ezt a jelképet ismétli meg és a hozzá való hűséget fokozza a harmadik *Erdély*-vers. A hegyszimbólumra épül, az otthon maradás ethoszát sugallja a szintén 1925-ben keletkezett költeménye, az *Erdélyi bércek* is. Az erdélyi magyar lírában a húszas évektől – mutatott rá Láng Gusztáv – a tájszimbólika vált „a szülőföldkultusz legfontosabb hordozójává”. Ez érvényes Dsida egész alkotói pályájára is.

Korántsem véletlen tehát, hogy a pályakezdő költő ahhoz az írói csoportosuláshoz csatlakozott, amelynek Kós Károly volt az egyik legfőbb szellemi előkészítője és szószólója: a transzszilvanizmus jegyében szárnyat bontó, az autonóm erdélyi hagyományok megőrzését és gazdagítását hivatásának tekintő Helikon-mozgalomhoz.

A mozgalom kibontakozásának első állomását az Erdélyi Szépmíves Céh névre keresztelt könyvkiadó életre hívása jelentette 1924-ben, melynek igazgatói tisztét Kós Károly töltötte be. 1926. július 15. és 17. között Kemény János marosvécsi kastélyában tanácskozássra gyűltek össze az erdélyi magyar írók, és a hajdanvolt keszthelyi Helikon mintájára létrehozták szervezetüket, az erdélyi Helikont. Elhatározták, hogy évről évre találkoznak. Az irodalmi csoportosulás védnökséget vállalt az Erdélyi Szépmíves Céh fölött, és két év múlva, 1928 májusában megindította az Erdélyi Helikon című folyóiratot.

Dsida Jenő nem csupán azonosult a mozgalom ideológiájával, irányításában közvetlen szerepet is vállalt. Már megalapítása évében, 1928-ban munkatársává fogadta az Erdélyi Helikon, 1930-ban rövid ideig szerkesztette is. 1929-től meghívást kapott a marosvécsi írótalálkozókra, és azokon rendszeresen meg is jelent. Egyedül az 1937-esről hiányzott, melyet rendhagyóan szeptember 10. és 12. között rendeztek meg: Dsida épp akkor töltötte mézesheteit Imbery Melindával. Az 1934-es összejevetel végén az írók nevében ő köszönt el a házigazdától, Kemény Jánostól és feleségétől igen meleg hangon. Erről és az 1936-os eszmecszeréről lírai pátoszú beszámolót tett közzé a Pásztortűz hasábjain. Második és harmadik verseskötete, a *Nagycsütörtök* és az *Angyalok citeráján* az Erdélyi Szépmíves Céh emblémájával jelent meg, melynek 1933-ban néhány hónapig lektora is volt. Az irányzathoz mindvégig hű maradt, védelmében olykor nemzedéktársaival és barátaival is pörbe szállt.

„Mindenekfölött hittel hiszek Erdélyben. Ebben a szabad szellemet, humánusot sugárzó földben látom a jövő magyar irodalmának kovászát” – nyilatkozta 1930-ban, a sztánai látogatás esztendejében az Erdélyi Helikonnak. A vallomás lényegében Ady Endre *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című, 1905-ben írt esszéjének a proféciáját ismétli meg. A Nyugat költőfejedelme, aki kiábrándult a millenniumi Magyarország frázishazafiságából, ebben a művében az erdélyi múlt tanulságain töpreng, és arra a következtetésre jut, hogy a demokratikus hagyományokban igen gazdag, műveltségét nyugat-európai mérce szerint alakító, három kultúrát egyesítő országrész fogja fölnevelni a jövő nagy magyar tehetségeit, válhat a magyar újjászületés bölcsőjévé. A tanulmány az impériumváltozást követően jelentős hatást gyakorolt az erdélyi magyar értelmiség útkeresésére és öntudatra ébredésére, megelőlegezte és ösztönözte az ún. erdélyi gondolat térhódítását. A Helikon-mozgalom tagjai sűrűn hivatkoztak rá. A *félszáz esztendő*s Ady Endre című, a Pásztortűz 1927-es évfolyamában közreadott írásában Dsida Jenő is méltatta, büszke öntudattal állapította meg, hogy szerzője „Erdélybe veti a megjobbulás minden bizodalját”.

Ilyen előzmények után fordult Kós Károly 1930-ban „egy nyári délelőtt” a következő szavakkal ifjú eszmetársához és barátjához: „Vasárnap gyere ki hozzám Sztánára! [...] Mert onnan átmehetsz Körösfőre, ahol vasárnap új kenyérrel oszt úrvacsorát a pap. Ünnepi díszben a falu, férfiak, asszonynepek kalotaszegi gúnyában. Olyant, tudom, nem láttál még...”

A költő eleget tett a meghívásnak. Erre nemcsak Kós Károly személye, hanem a körösfői úrvacsoraosztás is csábította: szerette volna még jobban megismerni Kalotaszeget, melyet temesvári származású vendéglátója sorsdiktálta szülőföldjének tekintett és szenvedélyesen szeretett.

Fél tíz óra tájban érkezett meg a sztánai vasútállomásra. Csakhamar megtalálta „a híres-nevezetes, sokat emlegetett fészket, a kalotaszegi törvény szerint épült, hegyes süvegű Varjúvárat, melyet az ezermester Kós maga tervezett meg és épített”. Az épület pontos, szemléletes leírása közben két szépprózai alkotására is utalt, és stíluste-remtő építőművészi törekvéseit is jellemezte: „A lombokkal környezett és zölddel fut-

tatott falak valami különös ódonságot leheltek, mintha nem is mai embernek, hanem évek száza előtt a Varjúnemzetség valamely leszármazottjának vagy a Gálok nehéz léptű sarjának nyújtának védelmet. A tulajdonképpen kicsi ház – ez a Kós-építészet egyik sajátja – nagyot mutat. Otthonosan kisméretű és mégis impozáns. Igazi varjúvár. Éppen olyannak találtam, amilyennek a Kós rajzai és metszetei nyomán elképzeltem: kemény vonalú zárkózottság, gyakorlati logika, meleg lakályosság és sajátosan magyar lovagromantika kedves keveredésének.”

Amikor átlépte „a körbefutó várkerítés kapuját”, a házigazda kinn állt az udvaron. Mivel a körösfői istentisztelet kezdetéig, tizenegy óráig kevés idő volt hátra, be se engedte a házba, rendelkezésére bocsátotta Pici névre hallgató „kis mokány hegyi lovát”, hátára ültette, és a faluba küldte. Vacsoraidőig adott kimenőt számára.

Körösfőn a vendégnek eleve kijáró kedvességgel és szeretettel fogadták a jövevényt, aki ráadásul híres ember volt, s egy még híresebb, Kalotaszegen köztiszteletnek örvendő földijük házából és lován érkezett. A falu szélén egy „királyian szép öltözetű” menyecskevel találkozott, aki megismerte „Kós mérnök úr” lovát. Ez megteremtette közöttük a bizalom légkörét, s a lovat és gazdáját otthonába invitálta. Útközben – régi falusi szokás szerint – úgy köszöntötte és oly barátságosan szólt hozzá mindenki, mintha közülük származott volna, és „hosszú bujdoklás után” érkezne haza. A falu lakói csapatostul épp a templomba siettek, hozzájuk a ló elszállásolása után Dsida Jenő is csatlakozott. A látványt lírai pátozzal örökítette meg: „A dombra kanyargó úton színes csoportok igyekeztek szaporán. Délceg legények, ruganyos lépésű, sudár leányok, pirosposzsgás gyermekek és megfontolt öregrendűek. Valamennyien ünnepelőben: a legszebb magyar típus, a legszebb magyar népviseletben. A színek tobzódása, versengő virítása és tökéletes harmóniája több volt, mint piktúra: zene volt. Az üde és idillikus élet ünnepivé fokozott szimfóniája. Láttam azóta más népek viseletét, királyi díszfelvonulásokat, de ehhez a szépséghez foghatót azóta sem.” A leírás *A Kalota partján* című Ady-verset juttatja eszünkbe, annak költőjét nyűgözte le ilyen ellenállhatatlan erővel a templomból hazafelé tartó „pompás magyarok” „tempós vonulása”, viseletének színgazdagsága, tündöklő szépsége, mely az „állandóság”, a „biztosság” nyugalmával árasztotta el nyugtalan lelkét.

A szívsimogató, folyton új és új meglepetést tartogató élmények Dsida egész napját végigkísérték. Többen is meghívták ebédre. Egy Péntek nevezetű, népes és vidám családot választott, akik „ízletes pulykapecsenyével” kínálták. Megfigyelte, hogy vendéglátói „milyen keresetlen, hibátlan, ízes szép irodalmi magyarsággal beszélnek”, „mennyi tudás, okosság, intelligencia és bölcsesség csillan meg szavaikban, eleven, derűs humorukban”. Ebéd után „a verőfényes tornácban” pipászó mellett hányták-vetették meg a világ dolgait, majd a költő „valami tágas csűrben” táncolta végig a délutánt „hosszúfonatos, pártás leányokkal” és „karcsú menyecskékkel”, „eszeveszett jókedvvel”, „a fiatalság és nyár sűrű illatától” megittasultan.

Már alkonyodott, amikor a Pici hátára ült, és elindult Sztána felé. A falu utolsó házáig sokan elkísérték, fehér meg piros kendőkkel integettek utána. A „kényel-

mesen poroszkáló” ló hátán ülve összegezte benyomásait. Úgy érezte, hogy megtalálta Kós Károly egyéniségének és művészetének kulcsát: „Ezért az arisztokratikus, nagyszerű népért érdemes élni és dolgozni. Kalotaszeg a magyar nép esze és szíve. Magyarvoltom tudata kellemes büszkeséggel áradt el bennem.”

A Sztánára tartó költő az egyre sűrűbbé váló erdőben és sötétségben addig-addig terelte a lovat a helyesnek vélt irányba, amíg el nem tévedtek. Hosszan tartó odisszeá után, éjjel fél kettőkor érkezett meg holtfáradtan és farkaséhesen a Varjúvárba. Amikor kalandját mesélte, Kós Károly közbevágott, hogy miért nem bízta magát a lóra, amely noszogatás nélkül is a jó utat választotta volna. Őt is hazahozta mindig, amikor elaludt a hátán.

A házigazda először a lovat szállásolta el, majd kenyeret, szalonnát és túrót rakott vendége elé, bort hozott és poharakat. Vacsora után vizet öntött egy mosdótálba, majd magára hagyta ifjú barátját, de figyelmeztette, hogy elalvás előtt csukja be az ablakot. Az ablak nyitva felejtődött, és a fáradtságtól csakhamar álomba zuhanó költő a hajnali szürkületben arra ébredt, hogy a mosdótálban egy fekete varjú fürdik, és hideg víz hullámokat csap az arcába. A történetek miatt újabb szemrehányásokat kellett meghallgatnia, és a ló után megint egy állat miatt. Mindez a figyelmes olvasónak azt is elmondja, hogy Kós Károly nagyobb gyakorlati érzéssel bírt, inkább értett a természet, az állatok nyelvén, mint fiatal barátja, aki a költészet elefántcsonttoronyában érezte igazán otthon magát.

Reggel Kós Károllyal együtt tért vissza Kolozsvárra.

Ez az írás nemcsak szellemességével, humorával ragadja meg olvasóját, hanem érzelemgazdagságával is. Amikor a szülőföldről, a nemzetről, a kalotaszegi népviselet varázsáról vagy Kós Károly egyéniségének, művészetének titkairól beszél, valósággal átforrósodik a költő hangja. Dsida az 1920-as évek közepének a Végvári-versekre emlékeztető költői attitűdje után a *Psalmus Hungaricus* megszületéséig – melyet azzal a keserű önváddal kezd, hogy „félezernyi dalában” le se írta a „magyar” szót, és ezért „a minden-eszme sajtó árulója”-nak nevezi magát – általában visszafogottan, szemérmesen nyilatkozott magyarságáról és erdélyiségéről. A visszaemlékezés megragadottsága, lírai pátosza azt tanúsítja, hogy a körösfői élmények gazdagsága és szépsége, Kós Károly emberi és alkotói nagysága kizökkentette megszokott stílusából.

Az *elveszett ló* a legbeszédesebb és a legfontosabb dokumentuma kettejük barátságának, mely mindvégig töretlen és harmonikus maradt. A sztánai és körösfői élmények is szerepet játszhattak például abban, hogy Dsida 1933-ban lelkes hangú riportot készített a Bánffyhunyadon alapított új Kalotaszegi Néprajzi Múzeumról annak vezetőjével, Albrecht Dezsővel. A múzeum megnyitását előkészítő, négy főből álló bizottságnak – a költő szavait idézem – „leghözzáértőbb, legagilisabb tagja Kós Károly író és műépítész volt”, aki „Kalotaszeg népművészetének alapos ismerője”, „egyéni művészete is a kalotaszegi nép lelkét tükrözi”: „az ő lelkessége és szakismerete irányította és buzdította a bizottság többi tagját” is.

1934-ben Dsida Kós Károllyal készült beszélgetést tett közzé az Erdélyi Lapok hasábjain az író akkortájt megjelent Szent István-regényéről, *Az országépítőről*. Megírását egy bíráló ösztönözte, mely a történelmi hűség ellen elkövetett vétségekkel gyanúsította meg az alkotást. Az írás történelmi forrásokra hivatkozva utasította vissza a vádat.

Kós Károly ebből a regényéből olvasott föl részleteket az erdélyi magyar írók 1934. február végén és március elején megszervezett anyaországi előadókörútján, amelyen Dsida Jenő is részt vett. Az Erdélyi Szépmíves Céh könyveit és folyóiratát népszerűsítő turné két részletben és útvonalon zajlott. Az elsőt Bánffy Miklós, Kemény János, Kós Károly, Ligeti Ernő és Tamási Áron látogatott el hat hazai városba. A másodikon Ligeti Ernő és Tamási Áron helyébe Dsida Jenő és Nyírő József lépett. Ez az együttes „a dunántúli diadalút” után március 4-én városomban, Egerben tartotta utolsó fellépését fergeteges sikerrel.

Barátságuk egyik legemlékezetesebb és legismertebb epizódja 1936 nyarán játszódtott le a marosvécsi írótalálkozón. A költő ez év májusában írta meg *Psalmus Hungaricus* című versét, melyet fölolvast a tanácskozás résztvevőinek. „Mikor befejezte – idézte föl a történeteket Wass Albert –, könny volt mindenki szemében. Ekkor felállt Kós Károly, barázdás arcán hullottak a könnyek, odament Dsida Jenőhöz, megölelte és azt mondta neki: »Te taknyos, hogy mersz ilyen szépet írni!«” Népünk szemérmes, „teremtő tettek” váltott, mindkettőjükben föl-fölizzó és egymás iránt is megnyilatkozó szeretete fejeződött ki jelképes erővel és messze sugárzó fénnel ebben az ölelésben.

Dsida élete végén *Tükör előtt* címmel önéletrajzi ciklust írt. Ennek *Tarka-barka strófák* című versében a számvetés, a búcsú igényével a „honfoglaló, nagy írónemzedék” tagjai előtt hajtott fejet, akik „első farmerekként” „bozótok, sziklák közt merészen” ösvényt törtek és tanyát ütöttek „ez erdőntúli részen”: a velük való „baráti lét avatta széppé” élete felét. Az idevágó strófa első sorában a helikonista költőtíriász tagjait szólította meg, élükön Reményik Sándorral, közvetlenül utánuk pedig az írómozgalom legfőbb kezdeményezőjét és legfáradhatatlanabb munkatársát, Kós Károlyt. A versszak nyolc sorából hármat neki szentelt, őt mutatta be a leghosszabban, a legmelegebben és a legszellemesebben. Emberi és alkotói világáról, „zsémbes” és „harapós” természetéről maga is közvetlen tapasztalatokat szerzett az 1930-as sztánai látogatás alkalmából:

*Reményik, Áprily és Tompa László
s a mindig zsémbes, mindig harapós,
mindig teremtő tettekért parázsló
öreg harcos, a kajlabajszu Kós
és Kuncz, akit korán elvitt a gyászló
s a hullócsillag, Sipos Domokos,
Nyírő, Tamási, – még ki fér a listán?
Molter, Tabéry, Berde, Bartalis tán...*

A következő strófákban az Erdélyi Helikon „szerkesztői trónján” ülő Kovács László és Kemény János nevével egészítette ki az idősebbek listáját, majd az Erdélyi Helikon íróinak újabb generációjáról, saját nemzedéktársairól készített leltárt. Próféciája szerint a marosvécsi várat keresztrel fogja megjelölni az utókor, és azt tanítja majd róla, hogy „itt volt az erdélyi Keszthely”, mely „fényt vetett egy elborult, sivár világba”.

A *Tarka-barka strófák* 1938 májusában jelent meg az Erdélyi Helikon hasábjain. Dsida Jenő életéből ekkor már csak hetek voltak hátra: 1938. június 7-én este lépett be „a holtak falujába”. Az önéletrajzi ciklus *A pántos kapukon túl* című verse szerint – ez is az Erdélyi Helikon említett számában látott napvilágot – gyorsvonattal tette meg az odáig vezető utat, és azt is megüzente egy „üstökös-galambbal”: „Este érkezem”. Talán nemcsak ez, hanem a másik jóslata is valóra vált, s a „meszelt, parányi” égi állomáson valóban Kuncz Aladár fogadta őt és Kosztolányi. Személyükben mindkét haza képviseltette magát. Elküldte követét az a két szellemi műhely, amely a legközelebb állt hozzá: a Nyugat és az Erdélyi Helikon. A Nyugat első nemzedékéből üdvözölte őt egyik legfőbb mestere, a jajra – hozzá hasonlóan – a legszebb rímmel rácsapó, verszárlataiból az egész alkotásra visszaáradó fényt fakasztó poeta doctus, Kosztolányi. Az Erdélyi Helikon nevében a Nyugat eszményein nevelkedett kiváló esztéta és szerkesztő, a transzszilvanizmus eszméjének Kós Károly mellett a legnagyobb tehetségű szószólója és egyik legjobb barátja, Kuncz Aladár köszöntötte. Ez a fiktív forgatókönyv minden alkotóelemében átgondolt és hiteles.

Kós Károly csaknem negyven évvel élte túl fiatal barátját: kilencvennégy esztendőskorában, 1977. augusztus 24-én hunyt el Kolozsvárt. Öt nap múlva, 29-én délután ravatalozták föl a Farkas utcai református templomban. E sorok írója részt vett a temetésen, és emlékezetében máig elevenen él, hogy a halottat a házsongárdi temetőbe vezető útján kalotaszegi lányok is elkísérték, akik az 1930-as körösfői úrvacsoraosztás napján Dsida által is megcsodált, színpompás népviseletbe öltöztek, és végeláthatatlan sorokban párosával vitték a koszorúkat a koporsó után.

Túlvilági fogadásán bizonyára megjelent örökifjú barátja, Dsida Jenő is, aki legkésőbb akkor valószínűleg viszonzta azt az ölelést, amit egykori mesterétől a *Psalmus Hungaricus*-ért kapott az 1936-os marosvécsi találkozón.

Őszi csodák

Négy Reményik Sándor-vers szövegépítése

Reményik Sándor 1934. szeptember végén, október elején született négy versét választottam elemzésre. Életének fordulópontján, több hétig tartó kínzó betegség után vall bennük a költő megújult életéről és alkotókedvéről. Mind a négy költemény megformálásában a szövegépítő alakzatoké az elsődleges szerep.

A *Vízválasztó* című költemény fohász formájában megfogalmazott kérések láncolatából épül. A vers négy egyenlőtlen hosszúságú versszakból épül. A 17+12+10+7 soros versszakok szerkezete művészi. Az első tizenhét soros versszak a versszöveg témastrófájának tekinthető, amennyiben első négy sora szinte szó szerint ismétlődik a második versszak elején, utolsó tíz sorának sajátos könyörgő szövegszerkezete pedig a harmadik versszakban önállósulva tér vissza. Ez az önállósuló könyörgés, így még inkább kiemeli a kérések, könyörgések központi szerepét.

Az első négy sor visszatérése a második versszak elején a makrokompozíció szintjén 17/29 arányban tagolja a költeményt. Ez a tagolás a soralapú negatív aranymetszés 18/28 arányával majdnem pontosan megegyezik (az aranymetszés fogalmáról l. Mózes 2008: 126–127). Az először elhangzó négy sor a szenvedés mélységeiből feltörő kiáltás, amely egyben a gondviselésbe vetett feltétlen bizalomról is árulkodik:

*Ha kegyelmesen úgy tetszik Neked,
Sorsom vagy Istenem,
Hogy e mostani megpróbáltatásom
Vízválasztó legyen,*

A vers második részében a szinte szó szerint megismételt négy sorban két kisebb változásra figyelhetünk fel. A *megpróbáltatásom* helyett *megpróbáltatás*, a *vízválasztó* helyett pedig *vízválasztóm* szerepel:

*Ha kegyelmesen úgy tetszik Neked,
Sorsom vagy Istenem,
Hogy e mostani megpróbáltatás
Vízválasztóm legyen,*

Az egyes szám első személyre utaló birtokos személyjel tehát hol a *megpróbáltatás*, hol pedig a *vízválasztó* szavakhoz kapcsolódik, ezzel is jelezve, hogy mindkét szónak kulcsszerepet szán a költő. Valójában a két fogalom metaforikus azonosításán alapul

maga a kérés. Amint a természetben a vízvásztó két vízgyűjtő terület választóvonal, rendszerint egy hegyvonulat, a lírai alany esetében a szörnyű betegség próbatétele az a választóvonal, amely a régi és az új életet választhatja el egymástól. Az első részben az életmegújulást hozó új forrás milyenségére, szeretetből fakadó voltára, a második részben már kimondottan magára a lírai énre, megváltozott életszemléletére, magatartására vonatkoznak a kérések. A címként is kiemelt *vízvásztó* szó a szintén megismételt *forrás* szóval együtt válik mintegy a megtisztulás, az újjászületés sugalmazójává.

Az első négy sort követően, a költő pontosítja a *vízvásztóra* vonatkozó elvárásokat, tovább építve a sajátos metaforikus képet, amely a szó elsődleges jelentéséből megőrzi az új élet reményével kecsegtető természeti látványt is:

*Amelynek kopár hegytaraján túl
Eztáni életem
Új forrása ered:*

Majd a *legyen* felszólító módú ige anaforikus ismétlésével nyomatékosított kérések sorakoznak, amelyeket a művészi jelzők halmozása tesz még érzékletesebbé. A tíz rövid sorból álló szövegrészben a lírai én új, életadó forrásért, tisztultabb szeretetért, munkakedvért, önzetlen erővel szolgáló akaratért könyörög:

*Legyen, kérlek, e forrás
Mélyebbről fakadó,
Nem magának-való
Tisztultabb szeretet.
Legyen e tiszta nedv
Felbuzgó munkakedv,
Önzetlenebb erő,
Malmot hajtó patak,
Szolgáló akarat,
Sziklából feltörő.*

A versnek a második szakasszal kezdődő második része a negatív aranymetszés arányossági szabályainak megfelelően hosszabb. A felszólító módú igével induló, itt is tíz rövid sorból álló kérést, könyörgést a megpróbáltatáson túljutó lírai én egész életszemléletének megváltozására irányuló kérés vezeti be, amely a fájdalmak közepette is bizakodó derűt, a világ sötétjében is fényt árasztó jelenléte igényel:

*Amelyen túljutva
Egészen más a táj –:
Hadd mosolyogjak én*

*Azon is, ami fáj.
Azon is, ami e
Világban vaksötét,
Fáklyavivő legyek,
Míg tart e furcsa lét.*

Ezek után következik a *legyek* felszólítással induló immár önálló versszakba tördelt tízsoros könyörgő szövegrész, amely az első versszak utolsó tíz sorának szerkezetét imitálja. Itt a *legyen* kezdetű előző tízsoros szövegrészhez képest a *legyek* egyes szám első személyre utaló igei személyragja fokozottan a lírai énre, a lírai én önmagához és másokhoz való viszonyulására irányítja a figyelmet:

*Legyek összeszedett,
Szelíden is kemény,
S hogy ne ítéltessem,
Mégse ítéljek én,
Nevessek a világ
Játékai felett,
De ez a nevetés
Legyen egy ölelés,
Amellyel mindenkit
Magamhoz ölelek.*

A vers zárata viszont egyfajta ellentétet sugallva a kérések, könyörgések fölöslegességét hangsúlyozza, hiszen a világ, kívánságaival együtt, amúgy is elmúlik:

*Elmúlik a világ
És játéka is,
Még kívánsága is,
Szél szórja szét a színes szavakat.
De sorsom lényegének,
De lelkem Istenének
Beszéde megmarad.*

A *Szél szórja szét a színes szavakat* sorban az ötszörös alliteráció egyrészt a szél fuvaltatát, másrészt pedig a fájdalmas lemondás szisszenetét is érzékelteti. Az anaforikusan megismételt *de* kötőszó és az ismétlődő birtokos jelzős szerkezet pedig, amely egyfajta megerősítő fokozást is rejt magában, annak a szükségességét emeli ki, hogy a szavaival együtt porrá váló ember bízni tudjon abban, hogy Isten éltető szava megtartja őt.

Ha nemcsak a negatív, hanem a költeményt 28/18 arányban tagoló pozitív arany-
metszést is számításba vesszük, kitűnik, hogy a két aranymetszés közrefogja a 18–29.
sort. Ez a 12 sor így a vers szimmetriatengelyét alkotja:

*Ha kegyelmesen úgy tetszik Neked,
Sorsom vagy Istenem,
Hogy e mostani megpróbáltatás
Vízválasztóm legyen,
Amelyen túljutva
Egészen más a táj –:
Hadd mosolyogjak én
Azon is, ami fáj.
Azon is, ami e
Világban vaksötét,
Fáklyavivő legyek,
Míg tart e furcsa lét.*

A vers szimmetriatengelyén elhelyezkedő szövegrész domborítja ki, hogy az em-
ber életét megpróbáltatások és fájdalmak közepette is bevilágító fény egyik fáklyavi-
vője a lírai alany lehet.

A megújulás megszenvedett élménye szólal meg *Láz* című versében. A 19 soros
szakozatlan verset soralapú negatív aranymetszése 7/12 arányban tagolja. A vers első
része a lázas önkívületi állapot kínjait jeleníti meg, egyben pedig a lírai én lelki tusá-
ját, mintegy purgatóriumban való megtisztulását szemlélteti:

*Piros köd szemem előtt – semmi más,
És égés, égés – kőpadi parázs,
Csontigtható hő – s egy vigasztalás:
Hogy ez talán már a tisztítótűz,
S belőlem minden rosszlelket kiűz.
Most ég ki belőlem a sok salak,
S mi megmarad: a lélek érce csak.*

A második rész a megtisztult, újjáéledt lélek szárnyalásának az örömeinek:

*S ez égésből ha újjáéledek,
Aki lenni szeretnék: az leszek.
Leszek tűzlátta phönixmadár,
Ki célja felé nyílegyenest száll.
Gúzs nem köti és nem bántja bilincs,
Röpte: ajándék, akadálya nincs.*

*Sosem-látott kék egek emelik,
Hálákat ad, ahogy emelkedik.
Önnön hamvaiból győztes szárnyra kel,
És a földnek a mennyről énekel.*

Egy töről fakad az előbbivel a súlyos betegségéből felépült lírai én életének megújulásáról elmélkedő *Fekete vasárnap* című vers is, amely ellentétek sorára épül, az ellentéteket pedig arany metszés és tükrörszimmetria erősíti. A vers bevezető részét is ellentétek alakítják:

*Ez nagy küzdelem volt.
És végveszedelem.
De mégis,
De mégis
Ünnep volt, ha sötét is.
Nagy, fekete vasárnap.
Mert tudtam: vagy győzök, vagy meghalok.*

Ellentétek, természetesen, nemcsak a szójelentések szintjén találhatók (*végveszedelem* ↔ *ünnep*, *sötét* ↔ *ünnep*, *fekete* ↔ *vasárnap*). Ellentétes az ismétléssel nyomatékosított, külön sorba tördelt kettős kötőszó (*De mégis*, *De mégis*) alakította mondat szerkezet is, és ellentét feszül a bevezető részt záró mondatban is: *vagy győzök* ↔ *vagy meghalok*. Ez a győzelem, természetesen, nemcsak a betegség legyőzését, hanem a régi, megszokott *szürke, tövises hétköznapi* helyett valami egészen másnak az eljövételét is jelenti.

A 21 soros, szakozatlan vers soralapú negatív (8/13) és pozitív (13/8) arany metszése közötti, szimmetriatengelyként funkcionáló 11. – *Pedig ha most nem fordul* – sor után kétszer is megismételt *fordul* ige az áhított változás fontosságát jelzi:

*Jaj, a régi napok,
A szürke, tövises hétköznapi.
Pedig ha most nem fordul,
Most nem fordul a szél
S meg nem fordul vele az életem*

A soralapú pozitív arany metszés szintjén a 13. és 14. sor ugyancsak a lírai én életének fordulatára irányítja a figyelmet: arra, hogy ez a fordulat a gyökeres és tökéletes életmegújulás elengedhetetlen feltétele:

*S meg nem fordul vele az életem
Gyökeresen és tökéletesen,*

A fordulat természetét a záró sorok foglalják össze a változás be nem következé-
nek eshetőségét felvillantva, de egyúttal határozottan el is utasítva:

*Ha jóság, tisztaság,
Békesség és erő
Új, szent forrása szivemből nem fakad:
Ó, akkor jobb lett volna,
Ha ezt a rózsakerdőt
Ágyam helyett síromra szórták volna,
S pihennék föld alatt.*

Ismétlésre épül az Őszi csodák című vers is, amely a betegségből felgyógyult lírai én háláját szólaltatja meg. A hála szavai az őt kezelő dr. Filep Gyula professzornak, kórházigazgatónak is szólnak, hiszen a verset a költő neki ajánlja.

Két, egyenlőtlen hosszúságú szakaszból épül a költemény. Az első versszak 29, a második mindössze 11 soros. Az első szakasz első három sora szó szerint ismétlődik a második versszak bevezetésében.

Helyzetképpel indul a vers. A már gyógyulófélben lévő lírai én a karosszékben ülve, betegsége után először tekint ki az ablakon, és felfigyel a természet csodáira:

*Ülve a karosszékben,
Ma legelőször néztem
Szemközt az utcasort.
A tekintetem rátévedt egy fára:
Nini még most sem sárga,
Zöldnek tartotta meg
Szép reménység-ruhában
Az, aki megtarthat mindeneket.*

A hirtelen felismerést és rácsodálkozást kifejező *nini* rámutató szócska, miközben a látványra irányítja a figyelmet, egyben belopja az időt is a térbe: *Nini még most sem sárga*, azaz ilyenkor már sárgulni szoktak a falevelek, hiszen ősz van, és csoda, hogy még mindig zöldek. A természet csodája a lírai én életének csodáját asszociálja:

*És én is élek,
És én is élek
S megvannak mind, akiket szeretek.*

A természet és a lírai én élethelyzetének párhuzamát izgatott, boldog felkiáltásként hangzó három sor érzékelteti. Ismétlődő kapcsolatos kötőszók, teljes sorismétlés, valamint a *S megvannak mind, akiket szeretek* sor egybecsengése. Az, aki megtarthat minde-

neket sorral juttatja kifejezésre a felismerést, hogy a gondviselés kegyelme a természet csodájára és a lírai én élethelyzetére egyként kiterjed.

Az első versszak második szerkezeti egységében a természet újabb csodáinak látomászerű felsorolása következik. Az őszi tavaszi hangulatot áraszt, újra virágba borulnak a fák, másodszer érik a gyümölcs, s pompázik sok-sok virág:

*Másodszor borulnak tündér-virágba
[...]
Az almafák.
[...]
Másodszor érett meg most a cseresznye.
[...]
Októberi dombok oldalain
Pompázik a tavaszi kankalin.
Rügyet bont minden ág*

Az igei szerkezetekből dinamizmus és pozitív hangulat árad. Bár az októberhez általában az elmúlás hangulata társul, itt mégis a tavaszt, az újjászületést, a reményt, a rügyfakadást, a virágzást jeleníti meg.

A bevezető sorok párhuzama folytatódik. A természet csodáinak felsorolása ismét a lírai én életének csodájára, életének megújulására irányítja a figyelmet. Amint a természet virágba borul, pompázik, rügyet bont, úgy hajt ki a lírai énből is a vers-virág:

*S belőlem is szinte nap nap után
Kihajt egy vers-virág.
S ki tudja, még mi lesz?
Lehet, hogy a közelgő karácsonnyal
Zúgni fogok erdőkkkel egyetemben
Lombkoronás, orgonás áhitattal.*

A 40 soros verset 25/15 arányban tagoló soralapú elsőrendű pozitív aranymetszés szintjén a 25. sor, a *Kihajt egy vers-virág* kerül hangsúlyos helyre metaforával emelve ki a vers egyik leglényegesebb gondolatát, a költői alkotóerő csodás visszatérését.

A múlt emléke és a jövő lehetősége is felvillan a költeményben. A múltból a bánat, az elmúlás, a gyász hangulata kísért:

*Az elnyílt őszi-kikerics helyén,
Őszi bánat és lila gyász után*

A jövő viszont a karácsonyt, a közösségben való egymásra találás örömét ígéri. A térszerkezet a közelitől távol az egyre távolabb tájrészletekig: a karosszéktől a közeli utcasorig, a zöld fáig, az októberi dombokig.

A vers második, rövidebb, záró szakaszában visszatérő három sor a verskezdés helyzetképét hangsúlyozza:

*Ülve a karosszékben,
Ma legelőször néztem
Szemközt az utcasort.
Az utcasor felett
Egy színes felleget.*

De egy új látványelem is megjelenik, a *színes felleget*, amely az ég felé vonzza a tekintetet. Így a térszerkezet nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan is távol. A színes felleget, akár csak a zölden megmaradt fa visszatérő látványa a lírai énből a hála mély érzését szabadítja fel, amit a halmozódó, fokozást is magukban rejtő módhatározók érzékeltetnek:

*A szemem újból rátévedt a fára
A reménységben megtartott fára, –
S akkor gáttalanul,
Feltarthatatlanul,
Elbírhatatlanul
Robbant ki szívemből a hála.*

Összefoglalásként megállapíthatom, hogy a költői kifejezés más eszközei mellett mindkét versben a szerkezetet meghatározó aranymetszés és párhuzam, valamint a szöveg-, mondat- és szóismétlés játszik fontos szövegformáló szerepet. Megállapításom egybecseng Reményik Sándor műhelyvallomásával: „... a vers szerkezeti, építészeti, plasztikai elemeire fektetem a súlyt... Fontos nekem a vers dinamikai feszültsége, tempó, súly és erő, amit azonban nem annyira prozódiai, ritmikai eszközzel, mint inkább gondolatrítmussal, szóismétlésekkel, kép- és hangulatbeli kontraszthatásokkal... igyekszem elérni” (idézi Áprily 1981: 258).

Irodalom

Áprily Lajos 1981. A megváltó vers. In: Uő: *Álom egy könyvtárról*. Szerk. Ugrin Aranka. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 258.

Mózes Huba 2008. Aranymetszés. In: Szathmári István szerk.: *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 126–127.

Az ellentét jelentésképző ereje Bánffy Miklós *A nagyúr című drámájában*

1. Elméleti alapvetés

1.1 Az ellentét

Az irodalmi szöveg nyelvének és világának szerkezetére egyaránt jellemző az ismétlődés, az egymáshoz hasonló vagy ellentétes elemek megfelelése, másképpen szólva: az egyenértékűség (ekvivalencia) elve, amely felfogható fordított megfelelés (oppozíció) értelmében is (Cs. Gyimesi 1983: 82, 84). Az így felfogott antitézis szembenálló (oppozíciós) elemei nemcsak szétválasztanak, izolálnak, hanem az ellentétben álló elemek egységben történő megjelenítésével egybe is foglalnak (Rozgonyiné 2008: 110–111).

1.2 Az ellentét jelentésképző ereje

Az irodalmi szövegre jellemző egyenértékűségi viszonyokban az ismételt elemek – az ellentét esetében: az oppozícióba rendeződő elemek – kisebb-nagyobb jelentésmódosuláson mennek át, egymásból származó jelentéstöbbséggel gazdagodnak (Cs. Gyimesi 1983: 84–85), továbbá a strukturális megfelelés által a kohézió tartópilléreivé válnak. A szöveg oppozíciós egységei közötti (művészileg irányított, intencionált) összefüggések újratерemtése, felfedezése közelebb viszi az olvasót a többletjelentés és a művészi üzenet megfejtéséhez.

A szecessziós művész az antitézist annak a nyílt létnek a sugalmazására használja fel, amelyben az „ellentétek találkozásában végletek összefüggései tűnnek elő” (Eisemann 1987: 787), ahol a határok leomolnak, kezdet és vég, látszat és igazság, (tavaszi) szent áldozat és új élet, élet és halál egybeesik. Ilyen értelemben rokonítható a virág, a menyasszony és a halott. Ők „a nyílt lét szimbólumai, akiken keresztül a lét szabadon jár onnan ide s innen oda, mint a hídon, akik itt vannak, de túl is vannak, akiknek léte az élet határán átnyúlik, s akik életüket az örök földöntúli forrásból méritik, mert lelkek” (Hamvas 2015: 26). Fontos ennek hangsúlyozása, ugyanis a vizsgált dráma harmadik felvonása erre a határterületre fókuszál: a felvirágozott menyasszony, Mikolt halálosan megsebzti Attilát, aki élete apoteózisaként éli meg a nemléthe való átmenetet.

1.3 Az ellentét a drámai szövegben

Az antitézis műfaji megjelenésének gyakorisága nem egyenletes, annyi viszont tényként leszögezhető, hogy a drámai műfajokban az ellentét nem annyira a szavak, mint

a mondatok és szövegegységek magasabb nyelvi szintjén mutatható ki. Sőt: vannak az ismétlődésnek kevésbé szövegszerű, „nyelvi-alaki szinten kevésbé megragadható, csupán a szövegszerkezet nagyobb egységeiben kimutatható jelenségei is” (Cs. Gyimesi 1983: 81). Ilyen például ugyanazon tárgy, szereplő más-más szemszögből való megközelítése, jellemzése, „az antitézisszerű szereposztás mint negatív ismétlődés” (Cs. Gyimesi 1983: 81), (más szóval a szereplők oppozíciós diszpozíciója), ellentétes szituációk, dialógusszerkezetek, szereplői viszonyok.

A drámában tehát az antitézis mind nyelvi szinten, mind a szövegszerkezet nagyobb egységeiben kimutatható olyképpen, hogy a különböző szinteken megjelenő oppozíciók nemcsak ekvivalens egységeikre utalnak egymás jelentéstartalmát kölcsönösen gazdagítva, hanem a magasabb szerkezeti szinten lévő, velük párhuzamos elemek jelentés-felépítését is elősegítik. Valamennyi oppozícióba rendeződő elem a jelentésépítés strukturális és szemantikai kulcsjelévé válik.

2. Bánffy Miklós drámája

2.1 Keletkezés

Bánffy *A nagyúr* című drámáját 1912. december 28-án mutatták be először a budapesti Magyar Színházban, könyv alakban 1913-ban jelent meg. A szerző ekkor a Nemzeti Színház és a Magyar Királyi Operaház intendánsa. Igaz, hogy az „1910-es években a szecesszió feltűnőbb színei elhalványultak” (Szabó: 1998: 174), Bánffy életművében viszont a stílusirányzat jellemző vonásai még az 1927-ben megjelent *Reggeltől estig* című regényében is felismerhetők (Sájtér 2014: 280–293).

2.2 Keletkezés és ellentétek

2.2.1 Kovács László szerint (1942: 416) *A nagyúr* „legtisztább nemzeti drámánk”, „igazi mély-magyar dráma”. Mint ilyen ellentétben van keletkezési korának szellemével. A 19. század végi, 20. század eleji magyarságfelfogást a nagyvárosi, nyugat felé forduló ízlés határozza meg, mely magáévá teszi azt a nyugat-európai felfogást, amely szerint az ős-keletet sötétség, kultúra-pusztító barbarizmus jellemzi. Ilyen légkörben született Bánffy Miklós Attila-drámája: „A nyugatra bámuló magyar fejét a takargatott és európai sznobizmusunkkal már majdnem egészen megtagadott ős-keletre fordította vissza” (Kovács 1943: 570). Tette mindezt úgy, hogy az Attilára fókuszáló „latin” hagyományt és a magyar Attila-képet egységbe olvasztotta. A „latin” hagyomány „a hajdani Római Birodalom hun-képe: számukra Attila a pusztítás szimbóluma, Ördög, Antikrisztus. Nagyon aktív és végletesen negatív figura, akit kutyafülekkel ábrázolnak. [...] A magyar Attila-kép egyikkel sem rokon: számunkra Attila a nagy hódító, a győzedelmes uralkodó. Aktív és egyúttal pozitív alakítója a történeteknek” (Sudár 2015: 92).

2.2.2 Az a kor ez, mely „az államalapítás kora előtti regéket [...] a művelődéstörténet szemétdombjára” számúzta, és melynek „sikerült végleg feledtetni, sőt szégyellnivalóvá minősíteni az ezerötyszáz éven át szakadatlanul ápolt eredetmondát” (Nemeskürty 1994: 5–6, 7). Egyedül a magyar művészet ápolta változatlanul az eredetmonda mítoszát. Ebbe a vonulatba sorolható Bánffy Attila-drámája is.

2.2.3 Bánffynak egyéni indítékai is indokolják a keleti téma iránti affinitását: a család besenyő származása; a magyarságon belül is keleti magyar: erdélyi; egyéni természete, jelleme is a keleti emberével rokon: ő is igazi lovas ember; és nem utolsósorban mint műértőnek és művészetrajongónak a Kelet művészete egyik legnagyobb élményadója (Kovács 1943: 571).

Bánffy Miklóst arisztokrata származása predesztinálja arra a szemléletmódra, amely a középszerű tömegeből kiemelkedő magányos hős kudarcra ítélt közösségmentő szándékáról szól.

Nem kutatási céloom annak kiderítése, hogy ezeket az ellentéteket „divat vagy korhangulat szorította-e tolla alá – vagy egyszerűen az egyéniségéből erednek-e, ösztönösen és eléggé függetlenül a külső tényezőktől” (Örley 1998: 7). Kutatási céloom az antitézis megnyilvánulásformáinak feltérképezése és a fordított ekvivalenciák több-letjelentésének megfejtése.

3. A dráma két nyelvi szintjén (a keretben és a főszövegben) megnyilvánuló antitézis

A *nagyúr* című dráma „Színmű három felvonásban, előjátékkal” (Bánffy 2010: 27). A drámai szövegszint egymástól elkülönülő két korpusza a keret (...) és a szereplők dialógusaiból, illetve monológjaiból álló főszöveg. Az antitézis mind a keretben, mind a főszövegben megragadható. A kétféle drámai szövegtörzset oppozíciós elemei egymásra utalnak, egymás jelentését erősítik, gazdagítják, árnyalják. Másképp: képi- és párbeszédvilág korrespondenciája figyelhető meg. Ez az oka annak, hogy a keret (kép) és főszöveg (párbeszéd) antitéziseit – az egymást követő szerkezeti egységekben (előjáték és három felvonás) – egyidejűleg tárgyalom.

3.1 Antitézis az előjátékban

Az előjáték (szerzői utasításokban megragadható) dísztelen helyszíne (Szláv pásztor-nép odúja előtti tér) ellentétben áll a dekoratív szépségű háttérrel, amely a távoli Duna tükre fölött (...) úszó piros párakat, illetve a „nagy égések” fényét, „nagy tüzek” (N: 31) vörös tündöklését vetíti a látóhatár peremére. Erre a vörösön izzó háttérre válasz az odú előtti téren is felgyulladó tűz, mely a szláv család tűzhelye, de az odaérkezők tájékozódást elősegítő, világító irányjelzője is.

Ugyanez az ellentét a párbeszédekben is megjelenik, mely nyelvi korrespondenciája lesz a színpadkép látványvilágában felvillantott ellentétnek, továbbá a szereplők

ellentétes diszpozícióját is irányítja. A látványosan vörösén izzó háttér előtt lezajló párbeszédben a félelem által uralt, veszedelemtől tartó, óvatos Gazda az odú védelmet nyújtó sötétségét ajánlja, míg az asszonyok és a pásztorfiú nem tudnak elszakadni a távoli tüzek látványának bűvöletétől.

A vörös távlatok másik ellenpontja a távoli fehér, ugyanis ott van tűz, ahol „a nagy fehér házak vannak”, „A szent asszonyok háza” (N: 32). A vörös-fehér távolban felvilantott ellentéte megjelenik a beszélők jelenében is: vörös inges oguzok („Mind vörös ingesek az oguzok. Mind vörös ingesek, mint a vér.” N: 32) kísérték a fehér, szent asszonyokat rabként. Az oguzok a hunok szövetségesei, a barbár világ megtestesítői, a „szent asszonyok” pedig a keresztény világ képviselői. Vörös kontra fehér. Vér kontra szentség.

Ez a helyszín, a Duna-menti szláv pásztorok lakhelye horizontálisan ellentétes égtájak (Kelet és Nyugat) találkozási helye. Ide érkezik a görög követség keletről, a hun lovasok pedig – a görög követség oppozíciós párjaként – nyugatról.

A görög követségnek (melynek élén Euthymos archimandrita, a bizánci császár követe áll) mind a megjelenése, mind pedig dialógusaik szóhasználata arról tanúskodik, hogy keresztény mivoltuk élesen szembeállítja őket a barbár világgal. A dialógusokban gyakran ismételt kifejezések oppozícióba rendezhetők. A „szent hely”, „keresztény”, „egyház”, „mártír”, keresztény hívők”, „angyalok” kifejezések a görög keresztény küldöttség körülírására szolgálnak. Ezzel szemben „az elátkozott hely”, „gonosz démonok”, „ördögök berke”, „istentelen”, „pogányok”, „barbár” a pogányoknak, illetve hunoknak és életterük sajátosságainak megjelölésére szolgálnak. Az érkezők (görögök és hunok) megjelenésére adott pásztori reakció is ellentétes. A görögöket nem ismerik, ezért óvatosak velük szemben. A hun lovasokat ismerik, ezért rettegnek tőlük. Továbbá ellentétes a színre érkezésük módja, illetve az érkezés nyelvi felvezetése. A görög követség érkezését a szerzői utasítás jelzi: nehézkesen, sok poggyással, szolgálval érkeznek, és megrettennek a barbár tanyától. A hun lovasok érkezését a pásztorok rémült kiáltozása vezeti be.

Megjelenésükben közös, de különböző a fegyverviselet. A görögök karddal, lándzsával, a hunok kopjával, íjjal, nyilakkal, ostorral érvényesítik hatalmukat. A pásztorokkal folytatott két dialógus szerkezete is csak látszólag ugyanaz: mind a görögök, mind a hunok hatalmi szóval és fegyverrel kényszerítik térdre a pásztorokat. A két dialógusszerkezet különbségei ez alkalommal is a két csoport oppozíciós viszonyára világítanak rá. A görögök a pásztorokkal folytatott dialógus előtt és után suttogva, rejtőzködve, lopva terveznek, a hallottakat értékelik, míg a hun hírnök esetében ez a bevezető, illetve levezető dialógusrész hiányzik: jelenlétének értelme bejelenteni Attila meglepetésszerű visszafordulását Nyugatról. A hírnök replikáinak határozott egyértelmősége, nyíltsága, ellenpontozza a görögök bizonytalan, bujkáló, rejtőzködő magatartását.

A különbségek tehát éppen a két csoport oppozíciós viszonyára világítanak rá: a más-más fegyverek a kulturális szembenállást, a dialógusszerkezet különbsége pedig a két életfelfogás, lelki habitus oppozícióját jelzi.

Az előjáték nemcsak horizontális, hanem vertikális ellentéteket is összeszokrátat az ugyancsak megjelenő Garaboncsás személyében, aki replikáit hol a „Vérben nemzett, vérbe fagyott kóbor szellemek!”-hez (N: 37–38), illetve a távollévő Attilához, hol a jelenlévőkhöz intézi. A szellemek világában éppúgy otthonos, mint az élőkében (előre látja, megjósolja az „aranycsapdá”-t, „a sárga halált”, és rámutat a jelenlévő felelősökre is: „Te hoztad be a halált! [...] Köpeny alatt hoztad, tarisznyában hoztad.” N: 38), a fenti és a lenti világot áramoltatja vertikálisan magában. Hallgatósága két különböző kultúrájú, vallású embercsoport, mely a találkozási tér jelenében oppozícióban áll egymással szemben: a barbár, buta, babonás pásztornép és a művelt, tervező, megfontolt görög küldöttség. A Garaboncsás megjelenésére és jóslatára adott reakciójuk is ellentétes. A pásztorok nagy, nagyszent, jóvendőmondó, hatalmas jelzőkkel illetik, és meggyőződéssel állítják, hogy a jövőbe lát. A görögök pogány varázslónak, bűbájosnak, ördögnek nevezik, jóvendőmondása igazságértékét fenntartással fogadják.

3.2 Antitézis az első felvonásban

3.2.1 Az előjáték vörös-fehér oppozíciója az első felvonás első színpadképében (N: 41) is jelen van: „Kurkut, a vörös oguzok kánjának sátra” előtti teret a sátorban égő tűz és a mögötte vörös, hosszú ingben ülő kán alakja uralja. A domináns vörös háttér előtt megjelenő Mikolt fehér alakja a kontraszt által is dekoratív („KURKUT: Várj... Jegyezd meg: megtiltom, hogy a tűz fényéből kimenj, látni akarom innen a fehér alakodat, hacsak egy pillanatig eltűnnél, füttyintek.” N: 41). A vörös dekorativitását az előtérben lévő tölgy ágairól lógó színes kendők, rongyok, állati koponyák fokozzák, valamint jelzik, hogy a barbárok szent áldozóhelyén vagyunk. A helyszín és a főszereplő összebékíthetetlen ellentétét villantja fel Kurkut kán: „Ez szent berek, ördögberek, tudod? Itt mindenféle lelkek járnak éjjel... Vigyázz, kis hercegnő, nehogy valami gonosz ördög kikezdeje... a lelked szüzességét!” (N: 42)

A térről a dialógusokból tudunk meg többet: szent berek, ördögberek, ördögös, démonos kendős fákkal, „a hun ördögök berke” (N: 45), ahol Mikolt imája nem tud felemelkedni a Pantokrátorhoz. A vérevel, tisztaságával, a lélek szüzességével a Pantokrátorhoz méltó Mikoltot lenyűgözi a pogány hely ellentétes tartalmú hatalma. Aranyos templomban, finom tömjénillatban a Pantokrátorhoz szállt imája, itt, a pogány berekben Isten ostorát és az iránta érzett bosszúvágyát idézi: a vele való „találkozása” merül fel emlékezetéből úgy, hogy Attila alakja a Pantokrátor ördögi ellenképeként rajzolódik ki: „gonosz orr”, „mindig öl”, „öreg ragadozó”, „bal felől áll mellette az ördög”, „keselyűorrú öreg gyilkos” (N: 43). A keresztény Pantokrátorhoz és a pogány Attilához köthető két kultusztárgy (a kereszt és a kard) az ellentétek közti hasonlóságra hívja fel a figyelmet: „a kard éppen akkora, mint a Szent Kereszt” (N: 44).

Az első kép vörös-fehér, illetve barbár-keresztény oppozíciója után meglepetésként hat Mikolt dacos felkiáltása, melyben a hunok fejedelmét keresztnevével nevezve hívja segítségül:

„MIKOLT (*végső dacban*): Majd... majd... majd... Attila megtanít. *Asszonyok el.*
KURKUT (*megáll*): Attila?... Attila?...” (N: 47).

Anticipáló jelzése ez annak, hogy – bár a két hős között feloldhatatlan(nak tűnő) ellentét van – az oppozíciós hősök közötti polaritás valamely közös sajátosság okán egymásra irányul: „a két, egymással a lehető legteljesebben szembenálló létmozzanat mindenestől egymásra irányul. A meghatározott másikra való irányulás mindkét pólus fő alkotóeleme, korrelációban és feszültségi egységben állnak egymással” (lexikon.katolikus.hu).

3.2.2 A második kép Attila helytartójának, Berik hercegnek a sátorpalotája. Az ellentétek a gót herceg személyében találkoznak: győző ő (ki Attila szövetségeseként a zsákmány fölött rendelkezik, de köti is esküje a zsákmány elosztására), és legyőzött is (mint gót herceg), pogány ő, de keresztény is: „BERIK: [...] Én a keresztény istent is becsben tartom. Ahhoz is fohászokodom, mert mit tudja az ember, melyik isten hallja? Nincs igazam?” (N: 51). A görög követségben Ataulf az oppozíciós párja, aki rokona Beriknek, hisz mindketten a legyőzött Aszting-nemzetségnek tagjai, viszont Ataulf a görögök szolgálatában áll, a keresztény Mikolt hercegnő hűségese fegyverese, és büszke keresztény hitére: „ATAULF: Igen. Én is az Aszting-nemzetségből vagyok, mint te. De én keresztény vagyok” (N: 51).

Az ellentéteket látványosan hordozza a lényében Berik, aki az ellentétes szándékok széthúzó erőmezejében vívódik, tépelődik. Attila hatalmának megtapasztalása, elismerése, tőle való félelme, hozzá fűző hűségesküje visszatartja az árulástól (N: 57), Mikolt iránt fellángoló vágya, valamint a görögök rábeszélése és váltságdíjként, majd vérdíjként ígért aranya viszont ráveszi az árulásra. Mikolt szépsége, valamint Attila hatalma – két, egyformán hatalmas mágikus erő, amely ellentétes irányba vonja a tépelődő Berik akaratát.

Beriknek a két erő közötti vergődése jelzi elsőként, hogy kereszténység-pogányság szembenállásánál nagyobb és jelentősebb antitéziszről van szó. Berik számára kereszténység és pogányság nem összeférhetetlen szélsőségek (szorult helyzetben valamennyi istent segítségül hívja: „BERIK: Thór! Baldúr! segíts meg! Chreisthos! Te is segíts meg!” N: 58), de hűsége Attilához és Mikolt iránti vágya összeegyeztethetetlen. A Mikolt iránti vágy növekedésével párhuzamosan – a Hírnök jelentései szerint – egyre fenyegetőbbben közeledik a Nagy Úr. A közeledés két embert érint: Berik retteg tőle, Mikolt pedig belső remegéssel, gyűlölettel várja:

„HÍRNÖK: A Rettentő Nagy Úr ma reggel átkelt a Dunán! [...]

MIKOLT: (*fölugrik remegő gyűlölettel*): Attila, Attila jön!...

EIRÉNÉ: Ne félj, gyermekem, ó, hogy remeg a tested!...

MIKOLT: Jön, jön, érzem, hogy jön” (N: 54).

Mikolt személye már az első felvonás első képében is ellentétek találkozási helye volt, akit tartózkodási helyének szelleme határozott meg. Amennyiben tömjénfüstös templomban tartózkodott, tiszta keresztényként szállt fel imája völegényéhez, a Pantokrátorhoz. A pogányok ördögberkében viszont – Mikolt replikáiban – a

Pantokrátor személyét a gyűlölt Attila váltja fel, a könnyű, tiszta imát pedig a bosszúvágó. Mikolt imájának címzettje (a Pantokrátor) viszont könnyedén behelyettesíthető a bosszú címzettjével (Attila), számára sem összebékíthetetlen a kereszténység és a pogányság (akárcsak Berik esetében).

Mikolt csak Attila nevének hallatára árul el nagy érzelmi felindultságot. A bosszúra redukált hős ő, de – bár a kereszténység talaján határozza meg magát – nem a pogányság, vagy a pogányságot jelképező Attila ellen indít támadást. Attilára fixált hős, az Attila iránti bosszúvágó megszállottja, akinek Attilával való kapcsolata nem szembenálló felek, hanem poláris ellentétek közötti kapcsolat. Mindkét pólus (Mikolt és Attila) lényegi összetevője a másokra való irányultság, mely kapcsolatuk jellegére utal: az egymástól való függőség feszültségi egysége.

A képet a fekete-fehér kontraszt uralja: a hunok fekete ruháját a szűzies Mikolt iránti érzéki vágó „aranyozottan fehér” színe ellenpontoszza: „EUTHYMOS: [...] Ezen túl a fehér teste van. A soha nem látott fehér teste. Pedig milyen fehér lehet! Mi? Mint az alabástrom, olyan áttetsző, olyan aranyozottan fehér” (N: 58). A selyemfüggöny mögött sejtett titokzatosságú, „aranyozottan fehér” testű Mikolt oppozíciós párja a porfellegből sejtelmesen, „fekete, aranyos pikkelyű lovon” (N: 59) megjelenő Attila.

3.3 *Antitézis a második felvonásban*

3.3.1 A második felvonás mindkét képe Attila palotájának egyik termében játszódik. Ezen a helyen az ellentét nem a látványelemek oppozíciójában érvényesül, hanem egy elmélet fejt ki, melynek igazát az oppozíciós szereplőcsoportok drámai cselekvése illusztrálja. Az ellentétet tematizáló párbeszédet az ellentétet illusztráló cselekvés követi. A nyelvileg kifejtett ellentét és a drámai cselekvésben bemutatott ellentét ekvivalenciája egymás jelentését kölcsönösen gazdagítja.

Zerkon, Attila udvari-bolond törpéje fejt ki oppozíciós párjával, a kereszténymanicheus Hiláronnal folytatott párbeszédben a nőstény-, illetve hímllekű népekről, keletiek és nyugatiak ellentétes másságáról szóló elméletet (N: 62–63). Az elmélet megvilágító magyarázatát szolgálja a Kurkut kán (az Attilához hűséges oguz kán) és oppozíciós párja, Euthymos (az Attila elleni összeesküvés feje) közötti párbeszéd, melyben Kurkut cselekvéssel (leszakítja és elviszi Euthymos aranyláncát) bizonyítja be Zerkon teóriájának helyességét.

A teória illusztrálása a továbbiakban drámai eszközökkel történik: cselekvéssel. A nősténylelkűek töprengenek, cselt szőnek, „összebújnak minden sarokban” (N: 65), arannyal megvesztegetnek, gyilkosságot terveznek (a bizánci keresztény vallás védelme érdekében).

3.3.2 A második felvonás második képében a hímllekűeket jelképező Attila könnyedén keresztülhúzza számításait, leleplezi az intrikákat, melyek kisszerűségét éppen a leleplezés kegyetlen színjátékának kontrapunkciós nagyszerűsége adja meg.

A lakomának induló jelenet leszámolás lesz, ahol a nősténylelkű cselszövők nem kapnak cselekvési lehetőséget, a hímllekűek pedig úgy cselekszenek, ahogyan Zerkon

a teóriájában megfogalmazta: „Ezek nem látnak egyebet, mint a céljukat!” (N: 63). Az egyre könyörtelenebb leszámolás elején Berik herceget kikíséri a hóhér, Ataulfot már a nyílt színen nyilazzák le (N: 75). A kegyetlen látványosság tetőpontján pedig a megrendült, térdelő udvar közepén Attila maga mellé emeli Mikoltot a trónra.

A kétféle népről szóló elmélet és a történetek korrespondenciájaként hangzik el a kobzosok éneke, amely dalba stilizálja a szemünk előtt történeteket: a „haláltalan hunok” a halál útját járják (N: 76, 71). Az ének a látottak leegyszerűsítésével, a halál fogalmára való fókuszálással stilizál, konklúziót fogalmaz meg, és – egy villanás erejéig – a Zerkon-féle elmélet igazságára is rávilágít.

A felvonás zárójelenete mintha a létigazság fényében, a halál trónján villantaná fel a két hőst, akik élet és halál határhelyén találják végre egymásra. Mikoltot a bosszúvágy hajtja Attila megsemmisítésére, Attila a halál könyörtelen útján jár, s zsákmányszerző hadjáratainak pillanatnyi szünetében magához vonja legújabb zsákmányát, a lányt.

3.4 Antitézis a harmadik felvonásban

A harmadik felvonás helyszíne Attila palotájának oszlopos terme rablott istenképekkel, arany ikonnal, míves kidolgozású trónkerevettel, ahol a háttérben az alföldi rónságra nyílik kilátás. Az éjjeli helyszín sötét tónusában két világító fáklya, a bronzfüstölők izzó parazsa, valamint a viharos fellegeken átsütő hold és a távoli tábornövények (N: 77) biztosítják a hely ellentétekben felizzó dekorativitását. Az éjjeli megvilágítás látványvilágának oppozíciós párja a felvonás végén a tájon végigömlő hajnali napsütés.

A felvonás tehát az elmúló éjszaka és a derengő hajnal közötti átmeneti időben játszódik. „Az éjszakából kibomló hajnal szimbóluma az egzisztenciális halálból való újjászületésre is utal. A jelenen túllépés szétfeszíti a lélek mai formáit, hogy valóban elérje a létet, az új életet” – állítja Eisemann György a szecesszióról szóló esszéjében (1987: 785). És valóban: Mikolt és Attila nászának éjszakája ez, mely az új élet, új lét hajnalának feltétele, előzménye. Az új élet kezdetéhez hozzátartozik az áldozat, az áldozatvállalás próbája és szenvedése is.

A szín dekorativitását fokozza a nyoszolyóleányok kíséretében virágpompában megjelenő menyasszony, akit elborít a virág és a virágkoszorúk a fején, nyakán, könyökénél, derekán, kezében. A villó, „egy pántlikákkal és aranylapokkal díszített” (N: 77) fácska a szín felső részét dekorálja.

A szecesszióban a virág-ornamentika a lét nyitottságának a szimbóluma: egyidejű megnyílás az élet és az elmúlás felé (Eisemann 1987: 786). Ilyen értelemben híd az oppozíciós szélsőségek, élet és halál között. Mikolt mint menyasszony és az őt beborító virágpompa az ellentétező létornamentikának a megtestesítője, nyitott a lét és nemlét, múlt és jövő, az áldozat és újjászületés felé. Mikolt személyének ellentéteket szétfeszítő egysége hangsúlyozódik a helyszín (látászögtől függő) ellentéteivel: az Antikrisztus, a varázslók királyának lakodalmas házában, nyírfaágak, virágok és ördöngösséget sugalló bálványok között megjelenik a gondviselés ujja egy szent, gyönyörű ikon, a Panagia képében. Mikolt imája szép példája annak, hogy a szereplő határhelyzetének

köszönhetően nyitott a halál birodalma és az áldozatot követelő élők felé. Személyében együtt lüktet a pogány ősök bosszúvágya és a keresztény áldozatvállalás elszántsága. Ima helyett szentségtelen, pogány, lázadó segélykiáltás szakad fel belőle. A halál birodalmának pogány őseit, a boszorkányokat, a viharban üvöltő éjféli alrunákat hívja segítségül a bosszú végrehajtásához, miközben Eiréné az áldozatvállalás szükségességét hangsúlyozza: „EIRÉNÉ: [...] Az Úr népét te mented meg! Tudod? Túl a római határ mentén már tudják. Sok száz templomban imádkoznak érted ma éjjel, egész éjjel te-érted és a sikerért! Szentelt gyertyák égnek, és egész éjjel konganak a szent harangok, teéretted!” (N: 80). Van elemző, aki egyenesen arról beszél, hogy Eiréné „fanatikusan hajszolja bele Mikoltot a gyilkos mártír-szerepbe” (Tömöry 2015: 99).

Az Attilával folytatott párbeszédben Mikolt és Attila mint poláris ellentétek találkozásának lehetünk tanúi, ahol a végletek összefüggéseire nyerünk rálátást.

Két szélsőségesen ellentétes, de egymásra tekintő világ, kultúra, szemléletmód feszül szembe egymással, s a dialógusnak éppen ez a közöttség, a szélsőségek összeviláldzó találkozásának görögtűz-fénye adja a nagyszerűségét.

Mindkét főhős tette készül: arra a tetre, amely határozottan érzékelteti azt az absztrakciót, amelyet a dráma világában eddig képviselt. Mikolt a bosszú, Attila a zsákmányszerző uralkodó „megszemélyesített általánossága” („A szecesszió jellemei nem temperamentumok, sem nem mozgékony és sokoldalú egyéni jellemek, hanem inkább megszemélyesített általánosságok, absztrakciók vagy allegóriák” Vajda 1981: 271). A gyermeki tisztaságú és elbűvölő szépségű Mikolt gyilkosságra, a barbár, gyilkos Attila nászra készül. Az előző két felvonás ellentéteinek előretaló jellege egyre határozottabban konkretizálódik a két hős találkozásának jelenetében, ahol szépség és bűn (Mikolt), bűn és szerelem (Attila), halál és újjászületés (mindkét szereplő) ellentétes kettősségei vibrálnak. A fenti oppozíciós fogalmakat kiegészíti a két konfrontálódó kultúra szembenállása.

Attila egy vallás nélküli, tudás nélküli, barbár, rabló, zsákmányszerző kultúra képviselője, ki a jelennek és a jövőnek él, és népek leigázójaként, istenként áll birodalma csúcsán. Mikolt a megsemmisített gót nemzetség utolsó képviselője, akiben a meggyilkolt pogány ősök kérnek elégtételt, de aki a bizánci keresztények által rárótt mártír-szerepet is vállalja.

A tett elkövetése (Mikolt megszúrja Attilát egy mérgezett hajtúvel) után az ellentétes kettősségek átrendeződnek. „ATTILA: Megmérgeztél? Igazán? (Élesen szembenéz vele.) Jó.” (N: 84). „Férfi és nő egy pillanatra farkasszemet néz – ilyen közel s ilyen tragikusan messze egymáshoz sose volt a két kultúra eme dísze-virága” (Tömöry 2015: 100).

Ebbe a zárójelenetbe zsúfolódik mindaz, ami felé végzetszerű kérlelhetetlenséggel sodródtak a hősök. A halál és a halálhoz való viszonyulás nyelvi kijelentései árnyalják, és újabb éles oppozíciókba helyezik az absztrakciókat megszemélyesítő hősöket. Attila élet és halál közötti – nyugodt megadással fogadott – átmenetét Mikolt gyűlölet és szerelem közötti csapongása ellenpontozza. Attila a lét csúcsáról zuhan pár perc alatt a nemlétebe, Mikolt e pár perc alatt jut el a gyűlölelettől a szerelem megvallásáig.

A végletek találkozásának helyén és idejében vagyunk: az élet csúcán átélte halál szépségét a menyasszonynak a halál fényében felizzó szerelme ellenpontozza.

Attila áldozata nem áldozat: a sors elfogadása. Mikolt, a menyasszony az áldozat, aki lét és nemlét határán, pogány ősök és keresztény szentek kényszerítő hatása alatt királynéi magányának egyetlen éltető és hozzá méltó kapcsolatát s ezáltal önmagát áldozza föl.

Sem Attila, sem Mikolt nem viselkedik életszerűen, háromdimenziós, hús-vér emberként a halál közelében (sem): Attila élete apoteózisát éli meg a halálban, Mikolt felfedezi személyiségének magánéleti összetevőjét, és egyik érzelmet (a gyűlöletet) a másikra (szerelemre) cseréli, és ezért is kész életét áldozni („MIKOLT: Attila! Attila! Ne így! Engem is vigyél. Itt vagyok! Tied, tied! Vedd a testem... a keblem... a lelkem. Ó, bár megválthatnálak az életemmel!” N: 85.), de szerelmes tombolásában nem jut eszébe maga ellen fordítani sem tört, sem mérgezett hajtút. A határhelyre helyezett hősök kapcsolata poláris ellentétek közötti kapcsolat, amely utolsó fellobbanásában is megmutatja, hogyan tartozik össze alig szételemezhetően nagyszerűség és kisszerűség, méltóságtelet haláltusa és kisszerű vívódás, a sors elfogadásával járó nyugalom és az áldozatvállalással járó szenvedés.

4. Következtetés

Bizonyítást nyert, hogy a drámai szövegtörzset opozíciós elemei egymásra utalnak, egymás jelentését erősítik, gazdagítják, árnyalják. A dráma üzenete nem a szembenálló kultúrák rangsorolása irányába hat, még csak nem is elsősorban két kultúra egymást kizáró másságáról szól (mert bármennyire is vonzó, erősnek, hatalmasnak is mutatja be Bánffy a keleti kultúrát, az életképes, a megmaradó mégis a kevésbé vonzó, az intrikáló, az életet, a hitet mentő gyengébb kultúra): a két kultúra opozíciós megfelelése csupán egyike a sok felvillantott antitézisnek, poláris szembenállásnak. Ezek (és leginkább a női és férfi princípium egymásra irányuló, komplementer polaritása) pedig a végletek találkozásának határhelyén zajló egyetemes emberi történések, találkozások szépségét hivatottak megéreztetni.

Forrás

N = Bánffy Miklós, *Drámák. (A nagyúr, 27–85)* Balassi Kiadó, Budapest, 2010.

Irodalom

Cs. Gyimesi Éva, *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba.* Kriterion, Bukarest, 1983.

Eisemann György, *Prófécia és szépségeszmény a szecesszióban. Vigília*, 1987, 782–790.

Hamvas Béla, *A babérliget-könyv, Hexakümon.* Medio Kiadó, Debrecen, 2015.

- Kovács László, A NAGYÚR. Kisbán (Bánffy) Miklós történelmi drámája a kolozsvári Nemzeti Színházban. *Erdélyi Helikon*, 1942, 7, 414–418.
- Kovács László, Bánffy Miklós. Vázlat egy írói arcképhez. *Erdélyi Helikon*, 1943, 10, 565–577.
- Nemeskürty István, *Attila*, „a magyarság nagy vágyviziója”. (Előszó) A Nagyúr. Öt Attila-dráma. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994, 5–16.
- Örley István, *Farkasok. Bánffy Miklós novellái*. (Előszó) Bánffy Miklós, A koronás tízes. Válogatott elbeszélések, Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 1998.
- Rozgonyiné Molnár Emma, *Antitézis*. In: Alakzatlexikon. Tinta, Budapest, 2008, 108–112.
- Sájter Laura, *Ellentétező variativitás Bánffy Miklós Reggeltől estig című regényében*. In: Stílusról, nyelvről – sokszíni. Szerk. Dobi Edit, Domonkosi Ágnes, Pethő József, a DE MNYI kiadványa, Debrecen, 2014, 280–293.
- Sudár Balázs, *Attila-hagyományok. Szcenárium*, 2015/3–4, 91–94.
- Szabó Zoltán, *A magyar szépirói stílus történetének fő irányai*. Corvina, Budapest, 1998.
- Tömöry Márta, „Mondd, bűn megölni egy sólymot?” Bánffy Miklós Attila-dramája a Nemzeti színpadán. *Szcenárium*, 2015/3–4, 95–100.
- Vajda György Mihály, *Modernség, dráma, Brecht*. Kossuth, Budapest, 1981.
- <http://lexikon.katolikus.hu/P/polarit%C3%A1s.html> (Magyar Katolikus Lexikon *polaritás* címszava)